

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורג'ם), צבי וולפסון

חבר המערכת בארץ-ישראל — שמעון הלקין

מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ב (כרך מ"ג) תשרי-חשוון, תשכ"א חוברת א' (219)

ה ת ו כ ן

- 1 על דמותה של הלאומיות בימינו אריה טרמקובר
- 8 זכרונות על אוהדיה בתקופת ההשכלה מ. כרעמי
- 13 הלשון העברית בראשיתה זאב חומסקי
- 26 בעין המצלמה (סיפור) יהושע בריוסף
על גבריאל פרייל
- 36 ברכה לגבריאל פרייל ש. שלום
- 37 הנוף והנפש אהרן צייטלין
- 42 שירת ה"אני" בכבשונו של הזמן אליעזר ד. פרידלנדר
- 48 הציוד העיף; יונה (שירים) גבריאל פרייל
- 49 הבקורת העברית על גבריאל פרייל א. מרתאן
הערכות ודברי בקורת:
- 54 א) פילוסופיה ופוליטיקה מ. רושוואלד
- 56 ב) ציונים על ספרים חדשים א. בורשטיין
רשימות וסקירות:
- 58 מחודש לחודש יצחק עברי
- 62 ידיעות
- 63 ספרים שנתקבלו במערכת

"בצרון"
1141 ברודוויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Second Year of Publication

Vol. XLIII - Tishrei-Cheshvan, 5721 - (October, 1960) No. 1 (219)

CONTENTS :

The Character of Nationalism Today	<i>Aryeh Tartakower</i>	1
On Odessa of the Haskalah Period (Memoirs, Part II)	<i>M. Ben-Ami</i>	8
The Early Phase of the Hebrew Language	<i>William Chomsky</i>	13
From the Eye of a Camera (Story)	<i>Joshua Bar-Yosef</i>	26
ON GABRIEL PREIL		
Greetings to Gabriel Preil	<i>S. Shalom</i>	36
Landscape and Psyche In the Poetry of Preil	<i>Aaron Zeitlin</i>	37
The "Self" In the Kiln of Time—An Evaluation of Preil's Poetry	<i>Leonard D. Friedland</i>	42
Two Poems (a) Tired Hunter; (b) Jonah	<i>Gabriel Preil</i>	48
Hebrew Criticism on Gabriel Preil—an Annotated Bibliography	<i>Abraham Marthan</i>	49
EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:		
(a) Philosophy and Politics	<i>M. Roshwald</i>	54
(b) Notes on Recent Books	<i>Abraham Burstein</i>	56
The Month In Review	<i>Itzhak Ivry</i>	58
News and Events		62
Books Received		63

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

\$7.00 a Year (\$8.00 Outside U.S.)

Copyright 1960, by Bitzaron, Inc.

בְּצֵרוֹן

נוסד עלידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ב (כרך מ"ג) תשרי-חשון, תשכ"א חוברת א' (219)

עַל דְּמוּתָהּ שֶׁל הַלְאָמוּיּוֹת הַיְהוּדִית בְּיָמֵינוּ

מאת אריה טרסקובר

אם היה פעם מקום להנחה, שבענייני המאבק הלאומי היהודים הם בדרך כלל בבחינת „ככל הגויים“, כלומר שדומה הבעייה ודומות דרכי התגובה, הרי באו מאורעות השנים האחרונות וטפחו על פניה של דעה זו. עוד כלפני דור אחד, ופחות מכן, רווחה הדיעה שהלאומיות היהודית המודרנית דברי ימיה הם כדברי ימי הלאומיות בכלל, כלומר, שגם היא נולדה על ברכי הליברליזם במאה הקודמת, וכשם שבכללה קמה כתנועת עמים הנאבקים על שחרורם מעול זרים, כן היו פני הלאומיות היהודית. כמו כן הודגש הצד השווה במטרה הסופית של הלאומיות ובמכשירים שבהם היא משתמשת להגשמת יעודה. מה אומות העולם — כן נאמר — עיניהן לריבונות משלהן שתשחררן מעקת ההפלייה ותעמוד להן להיגנות מחיים שלמים משלהן, בעיקר בשטח הלשון והתרבות — אף תפקידיה של הלאומיות היהודית כן. ומה שם קדמה לריבונות בכמה מקרים תחנת-ביניים של שלטון עצמי, כן יעבור שלב התפתחות זה על העם היהודי. אפילו הרעיון של אוטונומיה לאומית הבלתי-תלוי בריכוז ממשי של האומה בטריטוריה משלה, שנראה כרעיון טיפוסי של עם מפורז בין הגויים והוא מיעוט בכל ארץ — לא היה לאמיתו של דבר רעיונם של היהודים, אף אם נתקבל על ידם בהתלהבות רבה, אלא קם כפרי מאמציה המחשבתיים של התנועה הסוציאליסטית האוסטרית, וממנה עבר למחנה הלאומיות היהודית במזרח אירופה כאחד מנכסי צאן-ברזל בעולמה המחשבתי החל מראשית המאה הנוכחית ואילך.

להנחה זו, שאף בזמנה יסודותיה היו קלושים למדי, שכן לא קשה היה גם אז להצביע על הבדלים עמוקים כים המבדילים בין הלאומיות היהודית לבין

זו של אומות העולם — כמעט ואין זכר בימינו. המושג עצמו ניטלה ממנו משמעותו הראשונה, אם יש כיום מקום למושג זה בכלל לאחר שערכו המוסרי ירד פלאים לרגל התפתחות הענינים בדור האחרון, הרי הוא התפצל לכמה וכמה סוגים, שהקשר הפנימי ביניהם הוא חלש למדי, ולפיכך לא תתואר השוואה של ממש ביניהם לבין הלאומיות היהודית. ושנית, ודבר זה חשוב ביותר, אין לדבר כיום גם על מושג אחיד של לאומיות יהודית. מלכתחילה או כמעט מלכתחילה היא נתפלגה לשנים, כלומר לתנועה האומרת להקים בית לאומי ליהודים, אם בא"י או בארץ אחרת, ולזו שכנגדה שאמרה להבטיח זכויותיהם האזרחיות והלאומיות במקומות פיזוריהם ובכך ראתה פתרון הבעייה כולה. אילו היום, עם הקמת מדינת ישראל, הבדל זה הלך ועמק. אינה דומה הלאומיות של עם ריבוני היושב על אדמתו לעם המפוזר על פני שבעה ימים, ומעמדו כמיעוט הוא מעמד של קבע. אין כל קשר הכרחי בין הנחה זו לבין התיאוריה שלפיה העם היהודי מפולג כיום לשנים, או עתיד להתפלג כתוצאה של הקמת הבית הלאומי. אפשר לדחות תיאוריה זו שיוצרה בשעתו היה הסופר יעקב קלצקין¹, להכריז על אחדות ישראל שלא תשקר, תהיה התפתחות הענינים אשר תהיה — ובאותה שעה להודות בתהום הקיימת בין המאבק להבטח תקימה והתפתחותה של האומה. הלאומיות היהודית מפוצלת איפוא לשני סוגים יסודיים, אף אם לא נשים לב להבדלים המרובים בין הישובים היהודיים בארצות שונות והמפצלים את המושג של הלאומיות היהודית הגלותית.

תיאוריה של לאומיות יהודית בימינו צריכה לשים לב לעקרונות הבאים שכל אחד מהם הוא בחינת עולם מחשבתי בפני עצמו: (א) אפיה של הלאומיות בעולם כולו ודרכי התפתחותה בימינו; (ב) דמותה של הלאומיות המתגבשת על אדמת ישראל; (ג) הלאומיות הגלותית כהתפתחותה בדור האחרון, ואולי יותר נכון יהיה להגיד בשנים האחרונות, החל בימי השואה ובימי הקמתה של מדינת ישראל ועד היום, בשלושה כיוונים אלה שומה עלינו לגלות היסודות של המציאות הקיימת ושל הדינאמיקה הכרוכה בה, וייתכן שאז תהיה גם האפשרות להסיק מסקנות, אם לא ביחס לאחידות התנועה שאינה קיימת בימינו, מכל מקום ביחס לזו העתידה אולי לקום כעבור זמן מה מן האנדרלמוסיה של היום ותוך כדי המאמצים להתגבר עליה.

על דמותה הכללית של הלאומיות בימינו ידובר במאמר הנוכחי, ואילו לדמותה של הלאומיות הישראלית והלאומיות היהודית הגלותית יוקדשו המאמרים הבאים.

המסתכל מן החוץ בתהליך החברתי בימינו עשוי להתרשם בראש וראשונה מן התמורות המקומיות בהתפתחותה של הלאומיות. נקודת-הכובד עברה בשנים האחרונות מארץ לארץ, ועוד יותר נכון יהיה להגיד: מייבשת לייבשת. במאה

(1) ראה ספרו: Jakob Klatzkin, Probleme des modernen Judentums. Dritte, ergaenzte Auflage, Berlin 1930, 208p.

הקודמת ובראשית המאה הנוכחית נודעה הלאומיות כתופעה אירופית ביסודה, ובמידת מה גם כתופעה אמריקאנית; בשאר הייבשות סימניה כמעט לא הוכרו. הלאומיות האמריקאנית קדמה לזו שבאירופה בכמה וכמה דורות. מרד המושבות האנגליות בצפון הייבשת הוליד בסופו של דבר את ארצות-הברית, ומרד המושבות הספרדיות בדרום, ממנו נולדו המדינות של אמריקה הלאטינית — לשניהם היה אופי של תנועה לאומית בדומה למה שהתרחש על אדמת אירופה שנים רבות אחרי כן. בכל זאת רגילים לראות את הייבשת האירופית כמקום לידתה של הלאומיות המודרנית, ואת המאה הקודמת כזמן לידתה. יש הצדקה לא מעטה בראייה זו, שכן היא מבליטה את התהום בין מה שהיה קודם לבין המציאות החדשה. ארצות-הברית שקמו תוך כדי מלחמת דמים, כמו אמנם כמדינה בפני עצמה וכן נשאר בשנים ובדורות הבאים; בכל זאת שפתן נשארה השפה האנגלית, כלומר שפת הכובשים הקודמים, וגם בהתפתחותה התרבותית לא נשתנתה הארץ תחילה בהרבה ממדינת האם. התהום בין שתי הארצות, על אף המלחמות והחיכוכים ביניהן בשנים הבאות, לא היתה עמוקה ביותר; לא קשה היה לגשר גשר עליה ואף להגיע ליחסי ריעות וקואופרציה הנמשכים עד היום הזה. הוא הדבר, אמנם במידה הרבה יותר צנועה, בדרום הייבשת. הניגודים כאן היו עמוקים מלכתחילה ולא נעלמו גם בשנים הבאות, אולם נשארה בכל זאת שותפות השפה, ונשאר במידה לא קטנה קשרי תרבות עם ספרד. לא כן בייבשת האירופית. האומות שנאבקו שם לשחרורן, נשתנו מנוגשיהן לא רק בהכרתן הלאומית, אלא גם בשפתן ובתרבותן, ולא היה קיים כאן כל רצון של קואופרציה לא מלכתחילה וגם לא בהמשך הימים; התהום נשארה תהום ממש, מדינית וגם תרבותית. כדאי להוסיף, שעצם המאבק לשיחרור היה בו בייבשת האמריקאנית ענין של שנים ספורות בלבד; כשהחליטו המושבות לקום ביד חזקה נגד הנוגש הזר, נשתחררו ממנו עד מהרה, ולאומיותן לבשה אופי של דאגה פחות או יותר רגילה לקיום המדינות הצעירות ולביסוסן. לא כן באירופה, שבה נמשכה מלחמת השיחרור שנים רבות, פעמים אף דורות שלמים. כאן נתגבש העולם המיוחד של מושגים כעולם בפני עצמו בעל אופי קבוע; כאן קמה גם התיאוריה של לאום ושל לאומיות, שניסחה להגדירים הגדרה מתקבלת על הדעת, ולהסיק מכך גם מסקנות מעשיות חשובות.

לפיכך לא ניטעה טעות רבה אם נסמן את הלאומיות במאה הקודמת ובראשית המאה הנוכחית כתופעה אירופית ביסודה. אמנם גם כאן אין לדבר על אחדות. הלאומיות האירופית הופיעה תחילה בצורה של לאומיות צרפתית שנתגבשה בימי המהפכה הגדולה ותוך סתירה פנימית מוזרה למדי, אולם בעלת משמעות משלה. מצד אחד הגבירה מעמדה והשפעתה של צרפת עד שהפכה אותה לגורם המכריע בייבשת האירופית, ומן הצד השני הכריזה על סיסמות של התקדמות חברתית ועל שיחרור העמים, שעה שצרפת עצמה עשתה — ביחוד בימי נפוליון — עם מדינות ועמים כטוב בעיניה. תוך כדי מאבק בשלטון זה שהכביד עולו על כמה וכמה עמים (גרמנים, ספרדים, איטלקים) נתעוררה תנועה חדשה, שהופעלה

אמנם עד מהרה לא נגד הצרפתים, כי לא היה צורך בכך עם גמר מלחמות נפוליון, אלא נגד נוגשים ממשיים, כלומר בעיקר נגד התורכים והרוסים, וכעבור זמן מה גם נגד הגרמנים (במערב אירופה שייכת כאן גם מלחמת שיתרום של האירים מעול אנגליה). רבת היקף היתה תנועה זו, כי רבים היו העמים שאמרו להשתחרר ועצום ורב היה כוחה הפנימי, עד שהבטיח לה מקום בראש בהתפתחות החברה בימים ההם. לא על שיתרום אומה זו או אחרת בלבד דובר אז, אלא על התקדמות כללית, על מאבק בכוחות של שיטנה ועריצות בעולם כולו, ועל הגאולה שיש להבטיח לאדם במצוקתו; לא לחופש מדיני בלבד היו עיני ראשי התנועה, אלא להפצת ההשכלה ברבים, ובמיוחד לפיתוח השפה והתרבות הלאומית, ולהרחבת האפקים בחיי היחיד והציבור. גם תנועת השיתרום החברתי שנולדה אף היא על צורותיה השונות (התנועה המקצועית, הקואופראטיבית, הסוציאליזם האוטופי, הסוציאליזם המדעי) בימים ההם, אף-על-פי שלכתחילה היה יחסה לבעיות העם והלאומיות אדיש ואפילו בלתי-ידידותי, תרמה אף היא לאחר מכן תרומה חשובה בקביעת המושגים ובניסוח הסיסמות שנהפכו עד מהרה לנכסי צאן ברזל באידי-אולוגיה הלאומית; ללא פעולתם המחשבתית של מארכס ואנגלס, של לנין וסטאלין, של בואר ורנר ועוד רבים אחרים כמעט ולא תתואר התפתחותה של הלאומיות המודרנית.

כזו היתה התנועה והיא כאמור היתה אחת הגדולות בתולדות החברה. ברם היא לא היתה היחידה בייבשת האירופית. שעה שהעמים קמו נגד נוגשיהם מתוך מאמץ מחשבתי וצבאי כאחד, סללה דרכה לאומיות אחרת, אף היא בעלת ממדים רחבים, אולם יסודותיה המוסריים היו חלשים ביותר. הקולוניאליזם (או האימפרי-אליזם כפי שקראו לו כעבוד זמן מה) גם הוא אפשר לסמנו כתנועה לאומית האומרת להגביר יכולתם ומעמדם של מספר עמים באירופה על-ידי כיבוש שטחים עצומים בייבשות אחרות (בעיקר בייבשת האסיאתית והאפריקאנית) וניצול אוכלוסייתם לטובת האומה הכובשת. לא היה בכך משום חידוש מיוחד, שכן הקולוניאליזם נודע יפה כבר בתקופת התגליות הגדולות מסוף המאה החמש עשרה ואילך, אלא שעכשיו לבש צורה שיטתית יותר ללא כל מטרה צדדית (כגון המטרה להפיץ הדת הנוצרית ברבים שהיתה עיקר גדול בימי הקולוניאליזם הספרדי והפורטוגיזי) פרט למטרה אחת ויחידה: להקים את האימפריה הקולוניאלית ולדאוג לביסוסה ולהרחבתה ויהא גם מתוך ניצול אכזרי של האוכלוסייה המקומית (הדוגמה הבולטת: האימפריה הקולוניאלית הגרמנית לפני המלחמה הקודמת; וגם באימפריאליזם האנגלי וההולנדי היה יסוד הניצול חזק, ורק בהמשך הימים תוקן המצב, ולא תמיד במידה מספיקה).

לאומיות אירופית זו על שתי צורותיה העיקריות היא כיום במידה רבה כבר ענין של עבר. הלאומיות של העמים הנאבקים לשיתרום הספיקה לרוב להשיג מבוקשה; אולם דווקא עם נצחונה בא עליה השבר, שכן לא ידעה להחזיק מעמד לא במובן המחשבתי ולא במוסרי. אירופה של עמים משוחררים בתקופה שבין מלחמה ומלחמה היתה רחוקה כמרחק השמים מן הארץ מן השאיפות שהציבו

לעצמם בימי המאבק. דבר כמעט לא נשאר מן העולם המחשבתי והיסודות המוסריים של הדורות הקודמים. במקום חופש האדם באה מכת הלאומנות. העמים שרק תמול שלשום סבלו מחמת המציק ודיברו גבוהות על שלום וצדק ועל ימי המשיח העתידיים לבוא, נהפכו חיש מהר לנוגשי בני עמים אחרים היושבים בקרבם, ולנושאי דגל של תוקפנות בפרשת היחסים עם העולם מחוצה להם. לילה זה שבא על אירופה, לא האריך אמנם ימים, אך הוא הספיק להרעיל האווירה בייבשת כולה ולהביא בעקבותיו הרס מוסרי וגופני.

נהרסו גם יסודותיו של עולם הקולוניאליזם. עוד בראשית המאה נידמה היה כאילו הוא הולך מחיל אל חיל. אימפריות כאימפריה הבריטית או הצרפתית מזה, וכאימפריה הרוסית מזה, כמעט ולא נודעו בתולדות החברה האנושית. אולם גם הפעם בא עד מהרה השבר. בראש וראשונה נתגייסה דעת הקהל בעולם (ובמידה לא קטנה באירופה גופה, ואפילו בקרב העמים שממשלותיהם נודעו כמנצחות על המדיניות הקולוניאלית), שלא היתה מוכנה לקבל באהבה את פרשת הניצול והסבל במושבות. תנועת המרד נולדה גם במושבות ולבשה עד מהרה אופי של מאבק לא רק לתיקונים מדיניים וסוציאליים, אלא לשיחרור הארצות מעול זרים. כך התחילה לאט לאט התפוררותו של הקולוניאליזם שסימניה הראשונים נתגלו בתקופה שבין מלחמה ומלחמה, ואילו הירידה המהירה באה בעיקר בימי מלחמת העולם השנייה ולאחריה. אימפריות קולוניאליות אחדות שבקו כבר חיים לכל חי (דבר זה קרה לאימפריה הגרמנית אחרי מלחמת העולם הראשונה, וליפנית וההולנדית אחרי המלחמה השנייה), ואילו ימיהן של האחרות הן בלי ספק ספורים. תהיה הצורה החיצונית של החיסול אשר תהיה.

כזו היא מגילת האיכה של הלאומיות האירופית שהתחילה בקולות וברקים של מאבק לשיחרור העמים וליחסי שלום וצדק בעולם כולו, ונסתיימה בקול ענות חלשה של לאומנות בלתי-מוסרית ושל קולניאליזם מתפורר. מאיי מפולת אלה לא תקום התנועה מחדש. על לאומיות כענין של ממש כמעט ואין לדבר באירופה של היום. פה ושם מתגלים כאילו סימניה (במשך זמן מה הם בלטו בעיקר בכרית המועצות, ויש הרואים אותם בגרמניה ובכמה ארצות אחרות), אולם לא הם כי אם הספיקות ביחס למעמדה של אומה ולאומיות, או אפילו ביחס לעצם קיומם של מושגים אלה, קובעים דמותה של התקופה. יש המנסים להסביר את הדבר כחזיון חולף בלבד², ויש החוזרים אחרי מושגים רחבים יותר שיעמדו לאדם באנדרלמוסיה הרעיונית בימינו לאחר שלא הצליח להקים משטר חדש במקום המשטר החברתי בדורות הקודמים, ולגבש צורה חדשה של יחסי אדם במקום שלטון היחיד (האינדיבידואליזם) ושלטון הכלל (האוניברסליזם), ששניהם פשטו את הרגל בדורות

2 ראה כדוגמת טובות של ספרות זו, הספרים הבאים: Hamilton Fyfe, *The Illusion of National Character*, London 1946, 157p.; Boyd G. Shafer, *Nationalism, Myth and Reality*, London 1955, 319p.; Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, New York 1953, 292p.

האחרונים³). לא על מושגים אוכלוסייתיים בלבד המדובר, ולא הם העיקר. אכן אפשר בלי ספק לטעון, שהעם הוא מושג חולף בהתפתחותה של החברה, כשם שמושגים חולפים היו המושגים של משפחה גדולה, של שבט ועוד, ושעתידים לבוא במקומו מושגים חדשים עד שנוכה לראות החברה האנושית במסגרת קיבוצית נירצה ביותר. אולם לא פחות מזה חשובים העקרונות שלפיהם ייקבעו יחסי אומה בדרך ההולמת כבוד האדם ויעודו כנושא צלם אלהים. ענין כאן לסיסמה של ריבוי תרבותי ולסיסמה של נאמנות כפולה, שאף עליה חושבים לא מעט בימינו; מכאן השאיפה להתגבר בדרך זו או אחרת על מושג הריבונות, שיש הרואים בו אחד הגורמים העיקריים של המבוכה בימינו. יהיה ההבדל בין רעיון לרעיון אשר יהיה, ותהיה הדרך לקראת ההגשמה אשר תהיה, כיסוד לכולם משמשת ההרגשה שעברו ימיה של הלאומיות כאחת התופעות החשובות בחברה האירופית, ושעולם מחשבתי חדש עתיד לקום על חרבותיה.

לא כן בייבשות אחרות. הלאומיות שיסודותיה הושמטו באירופה ובמידת מה גם באמריקה, זכתה כאילו לתחייה בייבשת האסיאתית והאפריקאנית, והיא כובשת שם לבבות בממדים רחבים, העולים אפילו על ממדיה של הלאומיות האירופית הקודמת. אף כאן נולדה התנועה כתנועת עמים הנאבקים לשיחרורם, הפעם בעיקר מעול הקולוניאליזם. על מאבק זה הוכרו תחילה בייבשת האסיאתית, ושם הוא נסתיים לרוב בהצלחה; ואילו באפריקה עדיין נטושה המערכה, וייתכן מאד ששנים ואף דורות יעברו עד שתושלם. אם ננסה לחרוץ משפט במקרה הנוכחי, לפי הנסיון האירופי, הרי יש מקום לחשוש שתבוא גם כאן ירידה מוסרית במקום הברכה המקווה; הן גם כאן מדובר על עמים משועבדים שהמציאות המרה של "עבד כי ימלוד" עלולה להתאמת לגבם כשם שהתאמתה לגבי עמי אירופה. אין מקום — לפי שעה — לספיקות מסוג זה באפריקה, שכן המערכה שם טרם נסתיימה, ולפיכך אינה צפויה שם הסכנה בזמן הקרוב. נהפוך הוא, לא זו בלבד שמרבים להכריז שם על סיסמות צדק ודימוקראטיה שיש להגשימן בייבשת זו, אלא שקמו גם תנועות משיחיות בין שבטי הכושים האומרות לקרב גאולתה של החברה האנושית כולה. אמנם מן הצד השני נתווספה כאן המתיחות הגזעית ונתווסף המאבק לא רק לחירות מדינית, אלא לרמת חיים יותר גבוהה במקום הרמה העלובה של היום, וכל זה מגביר האווירה של אי-בטחון כללי, מערפל את "חזון העתיד" של הלאומיות בייבשת זו⁴. אף טיב הלאומיות האסיאתית מוטל בספק. פה ושם מסתמנת גם כאן ירידה מוסרית; אותותיה

(3) כזו היא בעיקר הצעתו של האנס כהן, מגדולי החוקרים של הלאומיות בימינו, בספרו: Hans Kohn, *The Idea of Nationalism. A Study in Its Origins and Background*, New York 1944, 737p. Chapter I. The Nature of Nationalism.

(4) על דמותה הכללית של הלאומיות האפריקאנית ראה ספרו של הודקין: Thomas Hodgkin, *Nationalism in Colonial Africa*, London 1956, 216p. ראה גם הספר: Ephraim Andersson, *Messianic Popular Movement in the Lower Congo* 1958, .288p.

הנאמנים הופיעו בעיקר במזרח הקרוב. המאבק לשיחרור הייבשת, או של ארצותיה הבודדות, נתקיים תוך כדי מקרים לא מעטים של אכזריות והרג, כגון בימי חלוקת הודו. עשרות אלפים נרצחו ומיליונים גורשו ממקומותיהם כבר אחרי ביטול השלטון האנגלי, או במלחמת האזרחים בסין, שגם בה נפלו קרבנות למכביר. מכל זאת לא חזר כאן מהלך הענינים באירופה. יש שראשי התנועה ראו הם עצמם הסכנה, הזהירו מפניה ותלו עיניהם בתיקווה שהלאומיות האסיאתית לא תלך בדרכיה העקלקלות של אירופה. כזו היתה תקוותו של גדול העם בהודו ונביאו, מאהאטמה גאנדי בדבריו על הלאומיות האסיאתית, השונה במהותה מן הלאומיות האירופית ואשר תדע להגשים בכבוד את הרעיון של אחוות עמים⁵.

לא רבים הבינו דבריו כהלכה, לא בקרב עמו ולא בשאר חלקי הייבשת, ואין להניח שהמושג של לאומיות אסיאתית הספיק ללבוש צורה פחות או יותר ברורה; אולם מן הצד השני אין ספק שאינו דומה מהלך הענינים בייבשת זו לפי הדברים באירופה, ושהירידה מלאומיות ללאומנות לא נתקימה כאן פרט למקרים בודדים. לא כאן המקום להאריך דברים על סיבות תופעה זו, שהיא ללא ספק אחת המענינות והחשובות בתולדות החברה, יצויין רק שהיקף התפקידים כאן רחב הרבה יותר משהיה באירופה, שהרי מדובר על יבשת בעלת רמת חיים ירודה מאד ובעיית העלאתה היא חריפה ביותר. וכן כדאי להצביע על מקומה החשוב של האמונה בחיי העמים האסיאתיים המשפיעה הרבה גם על קביעת דמותה של הלאומיות. יש שהיא מגבירה את הניגודים (הדוגמה: הקנאות הדתית בארצות ערב), אולם לא מעטים גם המקרים של העמקת הכרתו של האדם ושיחרורו משלטון היצרים. ערכה של הדת רב גם כיום; ואף במקום שאומרים לבטלה או לצמצמה (כגון בסין העממית), נסתיימו הנסיונות על פי רוב בכשלון⁶. גדול מספר הכנסיות בארצות האסיאתיות וביניהן המצטיינות בגילן שהוא גיל של אלפי שנים, או בתכנון, שהוא תוכן פילוסופי יותר מדתי במובן הרגיל; והמשותף לכולן — ערכן בגיבוש המציאות החדשה של החיים כיום, כשם שהשפיעו בדורות הקודמים⁷.

כזו היא דמותה הכללית של הלאומיות בימינו. על רקע זה נסה להגדיר בשני מאמרינו הבאים דמותה ודרכי התפתחותה של הלאומיות הישראלית, של הלאומיות היהודית בגולה.

(5) ראה דבריו בועידת העמים האסיאתיים שנחקימה בניו-דלהי בשנת 1947 והפרטיכל ממנה נתפרסם בצורת ספר: Asian Relations, being Report of the Proceedings of the First Asian Relations Conference, New Delhi, March-April 1947, New Delhi, India 1948, 314p.

(6) ראה על המלחמה בדת בסין העממית ועל כשלונה, המאמר: Lin Yutang, Confucius and Marx בקובץ The World's Great Religions. Time Incorporated, New York 1957, 310p.

(7) ראה על דמותה של הלאומיות האסיאתית, הספרים: Asian Nationalism and the West. Edited by William L. Holland, New York 1953, 449p.: Walter Z. Laqueur, Communism and Nationalism in the Middle East, New York 1956, 362p.

זְכוּנוֹת עַל אוֹדֵיסָה בְּתִמוּנַת הַהִשְׁפָּלָה *

מוֹת מ. בִּיְעֵמִי

(הַמְשָׁד)

סוֹף סוֹף הִגִּיעוּ כָּל הַבּוֹחֲנִים וְהַתְּלִמִּידִים הַתְּאֵסְפוּ בְּאוֹלָם הַבְּחִינּוֹת. עַל יָד שִׁלְחַן אַרוֹךְ מְכוּסָה אֶרֶץ יִרוּק יִשְׁבוּ שְׁנַיִם עֶשֶׂר אִישׁ וּבִינֵיהֶם גַּם נְשִׁים אַחְדוֹת. בִּיחּוּד הַצְּטִינָה בִּיפִיָּה וּבַעֲדִינּוֹתָהּ אֶשֶׁת הַבְּנִקִּיר אַבְרָהָם בְּרוּדְסְקִי. בֵּין הַבּוֹחֲנִים הִיָּה גַם ד"ר לִיאֹן פִּינְסְקֵר, הַפְּרַקְלִיט שִׁמְעוֹן גּוֹרְבִּיץ, מְנַהֵל בֵּית הַסֵּפֶר הָעֵבְרִי מְטַעַם, מֶקֶס גּוֹרְבִּיץ וְהַסְרָסוֹר מְנַדֵּל גּוֹלְדֵנְבֵּרְג, שְׁנִיָּהֵל אֶת רוֹב עֶסְקִיו בֵּין הָאֵרִיסְטוֹקְרָטִיָּה הַיְהוּדִית בְּאוֹדֵיסָה. בְּתִשָּׁע בְּדִיוֹק הוֹפִיעָה דְמוּתוֹ הַמְּכּוּבָדָת שֶׁל מְנַהֵל הַגִּימְנַסְיָה הַשְּׁנִיָּה, מֶר צִימְרַמָּן, לְבוּשׁ "פְּרָאָק" יִרוּק וּמְדִלְיוֹנִים עַל חוּזוֹ. מֶר צִימְרַמָּן הִיָּה יְהוּדִי מוֹמֵר וְהַיְהוּדִי הָרֵאשׁוֹן לְסִיִּים אֶת חוֹק לִימוּדֵיו בְּאוֹנֵי-בְּרִסְיָטָה הָאוֹדֵיסָאִית. כָּל הַבּוֹחֲנִים קִפְצוּ מִמְּקוֹמוֹתֵיהֶם וְד"ר סוֹלוֹבֵיטְשִׁיק רָץ לְקִרְאָתוֹ לְקַבֵּל אֶת פְּנֵיו. כְּאִשֶׁר כּוֹלֵם נִרְגְּעוּ הַתְּחִילוֹ הַבְּחִינּוֹת. הַתְּלִמִּידִים עִבְרוּ לְפָנָי שׁוֹלְחַן הַבּוֹחֲנִים אֶחָד אֶחָד כְּבָנֵי מְרוֹן. הַמְּפַקְחִים מְדַדוּ בְּמִבְטֵיהֶם אֶת הַתְּלִמִּידִים מִכֶּף רַגְלָם וְעַד קִדְקֵדָם. מְנַהֵל הַגִּימְנַסְיָה הִקְשִׁיב בְּרִצְיֹנוֹת אֶל תְּשׁוּבוֹת הַנְּבַחֲנִים, נִיעַנַע בְּרֵאשׁוֹ, וְלֹאט לֹאט נִעְשָׂה מְבִטוֹ הַחוּדֵר רַךְ וְהוּא הַתִּיַחֵס אֲלֵיהֶם בְּחִיבָה כְּאִב אֶל בְּנָיו. רֵאִיתִי שֶׁפְּנֵיו מְלֵאִים עֶצֶב וַיְגוֹן. הַמְּנַהֵל הוּזָה הִיָּה מְשׁוּמֵד יוֹצֵא מִן הַכֵּלֵל. בְּעוֹמֵק לְבוֹ שָׁמֵר אֶת אַהֲבָתוֹ לְעַמּוֹ, וְלֹא פִּעַם לֹא יִכּוֹל לְהַבְלִיג עַל רִגְשׁוֹתָיו אֱלוֹ, וּבְאֶסְפוֹת מוֹרֵי הַגִּמְנַסְיָה הִיָּה תְּמִיד מִגֵּן עַל הַתְּלִמִּידִים הַיְהוּדִים וְתוֹבַע אֶת עֲלֻבוֹנָם. תְּמִיד הִדְגִישׁ, שִׁיְהוּדִי אֵינְנוּ מְסוּגָל לְהִיּוֹת תְּלִמִּיד גְּרוּעַ, בִּיחּוּד בְּמַתְמָתִיקָה. הַבְּחִינּוֹת הַפּוֹמְבִּיּוֹת הָאֵלֶּה בְּתִלְמוּד־תּוֹרָה הִיָּה לְהֵן אוֹפֵי רִשְׁמֵי בְּלִבָּד. הַמּוֹרִים לֹא נִתְּנוּ צִיּוֹנִים וְגוֹרֵל הַתְּלִמִּידִים לֹא הִיָּה תְּלוּי בְּבְחִינּוֹת. אֲנִי עִבְרָתִי אֶל הַמַּחְלָקָה הַשְּׁנִיָּה בְּאוֹת־הַצְּטִינּוֹת וּקְבַלְתִּי אֶת הַמַּתְנָה מִיַּד הַגְּבֵרֶת בְּרוּדְסְקִי. עָלַי הִיָּה לְנַשֵּׁק אֶת יָדָהּ. בְּאִתִּי בְּמִבּוֹכָה וְהַסְפֵּר נִפְל מִיָּדִי. קְבַלְתִּי אֶת חֻמְשָׁה חוֹמְשֵׁי הַתּוֹרָה וְהַסְפֵּר נִמְצָא אֲצִלִּי עַד הַיּוֹם.

ד.

אַחֲרֵי הַבְּחִינּוֹת נִיגַשׁ אֵלַי ד"ר סוֹלוֹבֵיטְשִׁיק וְהוֹדִיעַ לִּי, שֶׁהוּוֹעֵד הַחֲלִיט לְתַת לִי תְּמִיכָה שֶׁל שְׁלוֹשָׁה רוֹבֵל לְחֹדֶשׁ נִיֶּסֶן, ז. א. לְחֹדֶשׁ שְׁבוּ יִהְיֶה הַתְּלִמּוּד־תּוֹרָה סְגוּר. בְּאוֹתוֹ מְעַמֵּד פְּנֵה ד"ר סוֹלוֹבֵיטְשִׁיק אֶל הַמּוֹרִים וְשָׁאֵל אִם מִי שְׁהוּא יִסְכִּים לְאֶכְסֵן אוֹתִי בְּבִיתוֹ בְּמִשְׁךְ הַחֹדֶשׁ בְּעַד הַסְּכּוּם הַנִּזְכָּר, ר' עוֹזִיאֵל פֶּסְטְרֵנְק

* הַפְּרָקִים הַקּוֹדְמִים נִתְּפָרְסְמוּ בְּחֻבְרַת נִיֶּסֶן־אֵייר, תְּשׁ"ך, עִמ' 50—54.

הסכים. אנכי גרתי אצל דודתי, אולם אדיקותה לא ידעה גבול. היא הפצה לחנך את ילדיה על ברכי המצוות וערכי היהדות ולכן דקדקה ביתר התלהבות וביתר דביקות. בראשונה לא גיליתי לדודתי שלומד אני בתלמוד-תורה, אמרתי לה וליתר קרובי שהנני עדיין מחובשי בית-המדרש. אולם סוף סוף מוכרח הייתי לגלות את הסוד. דודתי לא הראתה התמרמרות יתירה ורק העירה: "לוא הייתי עשירה הייתי יודעת מה לעשות עמו". היא היתה עניה ולא תמיד נמצאה הפרוטה בביתה. היא עמדה עם ארגו של סחורה על-יד חנות ארג. פעם בערב שבת בשובה הביתה מצאה ספר רוסי על השולחן. היא השליכה את הספר על הריצפה וקראה בקול: "את ה'טומאה' הזאת אתה מעיז לשים על שולחן, על-יד נרות השבת הקדושים?" וזמן רב לא יכלה להרגע. ספרתי את הדבר למר וורשבסקי והוא כנראה השפיע על סולובייטשיק שיתן לי את האפשרות להעתיק את דירתי. באותו יום עברתי אל דירתי החדשה. מר פסטרנק גר באחד הרחובות הנידחים של ה"שוק החדש", שבו נמצאו רוב בתי-המרות. גם לו היה מין בית-מרוח ואשתו, ילדיו ולעתים קרובות גם הוא היו מוזגים יין שרף לקונים. נכנסתי אל חדר צר ואפל עם רצפה מרופשת וקירות רטובים. על שולחן קטן עמדה כוס וקערה עם פרוסות לחם שיפון ומלח. אצל השלחן ישב בנו של ר' עוזיאל, בחור כבן חמש עשרה, שהכרתי מבית-המדרש. אשת ר' עוזיאל הושיבה אותי על ארגו ונתנה לי פרוסת לחם ובצל. היא שאלה לשלום קרובי שהכירה אותם, לשלום אמי, שגרה פעם בקולוניה הגרמנית סמוך לאחותה, והביעה את השתוממותה על שמשפחתי הסכימה שאמשיך את לימודי בתלמוד-תורה. "היתכן", חזרה פעמים אחדות, "שבן ר' יעקב ונכד ר' מוטיל ילמד בתלמוד-תורה?"

אחרי האכילה הטילה עלי עבודה בבית. דמעות זלגו מעיני וברגש של עלבון קיימתי את מצוותה. הסביבה החדשה עשתה עלי רושם בלתי נעים. התגעגעתי אל בית-המדרש, ששמה הייתי נכנס מפעם בפעם בערבים. החלטתי להחליף את דירתי. השתמשתי בהזדמנות הראשונה ועזבתי אותה. באתי אל ורשבסקי וספרתי לו את המוצאות אותי. אשתו הקשיבה אל סיפורי, הביטה אל ורשבסקי ובאותו מעמד הציעה שאשאר אצלם. שמחתי על ההזמנה ובלי פיקפוק עברתי שמה. הרגשתי שהזוג הנעים הזה קרוב לי. יצחק ורשבסקי היה איש מתון, צנוע וטוב לב. יומם ולילה למד וקרא. הוא השתדל להשתלם בשפות זרות, מעיין במילונים ובספרי דקדוק וביחוד השתדל להקנות לו את המבטא הנכון ברוסית. הוא היה מבלה שעות רצופות בקריאה קולית ומשתדל לבטא את המלים על פי הנגינה הנכונה. שמעתי אותו קורא את שירי המשורר הרוסי ז'וקובסקי. זאת היתה קריאה מיכאנית, כי את תוכן השירים לא הבין, אולם הוא התייחס אל עבודתו ברצינות ושקד עליה כבחור בישיבה המתעמק על סוגיה חמורה. הוא היה רוסיפיקאטור מסור, העריץ את הפקידים הרוסים ובראותו פקיד היה תמיד מקדם את פניו בשלום ברגש של כבוד והערצה. הוא ראה בממשלה הרוסית את מקור ישועת ישראל ברוסיה. נראה היה, כאילו העתיק את מסירותו הקדומה לתלמוד ול"שלחן ערוך" אל התרבות הרוסית וסמכות הממשלה הצארית היתה

קודש בעיניו. אשתו היתה ההיפך ממנו. היא היתה יפת-תואר, בעלת מזג טוב ומלא חיים. בכל שרר הנקיון והסדר. כשישבתי בפעם הראשונה אל השלחן לאכול לא ידעתי איך להתנהג בבית „אפיקורס“. לתמהוני ראיתי שהוא נוטל את ידיו ומברך על הפת. אכלנו במטבח והמשרתת אכלה עם כל בני המשפחה. הבת, ילדה בת שלש, ישבה על ברכי אביה והביטה בפניו ברגש של אהבה וחיבה. נראה לי שנמצא אני בעולם אחר, ונדמה שאין סביבה יותר נעימה מהסביבה שבה אנכי נמצא. הייתי מוכרח ללון בבית דודתי, אולם אכלתי בבית ורשבסקי ובליתי את רוב זמני שם. הייתי שם כבן-בית והם היו שולחים אותי למלא תפקידים שונים. אולם פעם, כשציוותה המשרתת עלי לשפוך את העביט, גערה בה הגב' ורשבסקי: „חושבת את שכן סנדלר הנהו?“ אמרה בכעס.

ה.

ימים אחדים לאחר חג הפסח שוב התחילו הלמודים. שבתי מלא התלהבות וגם מתוך סקרנות. חפצתי לעמוד על טיבה של „השכלה“, אותו הטרקלין שלתוכו אני אומר להכנס. ידעתי שארכוש לי ידיעות ברוסית, גרמנית וחשבון, אולם שאפתי למה שהוא יותר מזה. חפצתי למצוא בלימודי גם סיפוק רוחני. עד התקופה ההיא הייתי בטוח שאת כל ידיעותי ואת סיפוקי הרוחני אפשר לשאוף ממעיני היהדות שעל ברכיה חונכתי וממעיניה שתייתי את מימי. אפילו לאחר שנכנסתי לתוך טרקלין ההשכלה לא כיבדתי את „משכילים“, אפילו היו בקיאים בכל ענפי המדע, אם לא ידעו את שפתנו, ותורתנו לא היתה שגורה בפייהם. לכן פסעתי את פסיעותי הראשונות בפחד. יראתי שמא אתקרב אל התהום ואהיה מוכרח להשליך את כל המנהגים והמסורת הקרובים אל לבי מאחורי גוי.

הימים הראשונים היו גם ימי הרשמה בתלמוד תורה. חצר בית-הספר היה מלא אנשים ונשים, רוכלים; וסוחרים בכל מיני ירקות, ביצים ולימונים באו ישר מן השוק עם סליהם בידיהם. על-יד חדר אפל עמד ד"ר גולדנבלום עם המשגיח ד"ר שמטרלינג. המשגיח היה מחרף ומגדף את האביונים האלה, והנשים האומללות והרוות היו עומדות ומתחננות לפני המושל שיתן להם רשות להכנס ולרשום את ילדיהן ולשוב אל השוק. כל הילדים התאספו בחצר בית-הספר והרעש היה נורא. המשרת התהלך לארכו ולרחבו והכה במטאטא על ימין ועל שמאל. רבים מהם התאספו מסביב אשת חזן התלמוד-תורה, ר' בנימין, המוכרת כעכים ומגדנות. באותו מעמד היו רבים מהם משחקים גם במשחק „כעך“. ילד אחז כעך בידו השמאלית וילד שני מכה עליו באצבע של היד הימנית. אם עלה בידו לשבור את הכעך לשנים אז הוא היה הזוכה ואם לאו — שלם את מחיר הכעך.

והנה נשמע צלצול הפעמון. כל הילדים עולים במרוצה על המדרגות, דוחפים איש את רעהו, ומורטים איש את בשר רעהו והצעקות עולות עד לב השמים. המשגיח מתנפל על ההמון באגרופו, ובכיות הילדים ממלאות את חלל האוויר. סוף סוף נכנסים התלמידים אל כיתותיהם, אולם מורי הכיתות הגבוהות

אינם ממהרים להכנס וממשיכים בשיחתם, רק מורי הכיתות הנמוכות נמצאים בחדרים, נכנסתי אל מחלקתי ושם הורה עברית מר זוננבלום, הוא היה כמעט היחידי שהתמסר לעבודתו באמונה ונכנס מיד לאחר צלצול הפעמון. מובן, שהשתמש בשיטה אלמנטרית — שיטת התרגום, והשיעור נהפך כמעט תמיד לשדה-קרב בין המורים והתלמידים. קולו היה חלש והתלמידים השתמשו בחול-שתו זו וגרמו לו צרות, אף על פי שרק המצטיינים הגיעו עד המחלקות הגבוהות.

כעבור רגעים מספר נכנס המנהל, עמד על יד הארון והתחיל לחלק גיר ודיו לכל תלמיד. כשהמנהל עזב את החדר, קרא המורה את המשגית והוא התחיל לקרוא מתוך מחברת השייכת למורה את כללי הדקדוק, הקרי והכתיב. התלמידים חזרו על דבריו מבלי הבין מלה, כחתן החוזר על המלים "הרי את" אחרי מסדר הקדושין. המורה ישב לו במנוחה והקשיב לקריאת המשגית והפסיק אותו רק אז כשהיו התלמידים מקימים רעש. הוא היה קופץ אז ממקומו ומעניק לתלמידים סטירות לחי. בגרמנית השתמשנו בספרי-לימוד השכיחים בבתי הספר האלמנטריים בגרמניה. את השפה הגרמנית הורה המנהל בעצמו וליום הראשון היה תמיד נותן לנו סיפור שעלינו היה ללמוד אותו בעל פה. לי עלה הדבר בנקל, כי גרתי זמן מה בקולוניה הגרמנית, ושם גם סיגלתי לעצמי את המבטא השוואבי. לכן אהבתי את השיעור. הסיפורים היו קלים ולמדתי אותם בעל-פה בחפץ לב. בראשונה הביט עלי ד"ר גולדנבלום מתוך חשד, כי ראה אותי חבר לדעה עם חבר המורים, אולם לאט לאט התקרבו זה אל זה, ביחוד כשעליתי בידיעותי על שאר התלמידים במחלקה. באמצע השיעור היה תמיד נכנס המפקח על הסדר, שמטרלינג. שניהם חיו בשלום וקשה היה לדעת יד מי על העליונה, והמשטמה בין שניהם ובין חבר המורים לא ידעה גבול. את סיבת המשטמה לא ידעתי. שמעתי שגולדנבלום סבל הרבה בגלל חותנו "החייט" צדרבוים עורך ה"קול מבשר" ו"המליץ" (לצדרבוים היתה אז גם חנות-בגדים והוא היה גם הגור, לכן כינו אותו המורים בשם "חייט"), כי הוא השתדל בעד גולדנבלום לפני הוועד שיקבל את משרת המנהל. השנאה ל"אשכנזי" היתה עקשנית. הם לא ברכו אותו לשלום ואת שנאתם אליו הביעו גם בפני התלמידים. גולדנבלום, להיפך, היה עושה את עצמו כאילו אין הוא מרגיש בזה. הוא התייחס אל ענייני הדת בכבוד וביקר, ביחוד היה מדקדק על התפילה בשבתות ובמועדים בבית-המדרש שעל-יד התלמוד תורה.

האירופאי הזה, שלא היה יוצא מפתח ביתו בלי צילינדר, היה נהפך לפקיד ניקוליאבי כשהיה מעניש את התלמידים. הוא היה מצווה להלקות את התלמידים בעד העדרים, בעד עצלות, ובעד כל חטא היה נותן מספר מסויים של מלקות. גם הוא בעצמו היה נהנה מהפרוצדורה והתייחס אל העניין ברצינות ובכובד ראש. הוא היה מצווה על התלמיד לשכב על הרצפה ועל פניו היה מרחף צחוק אכזרי, מפיסטופולי. אל התלמידים הנוכחים בשעה זו היה אומר בנחת: "הביטו איך נהנה הבחור מן המלקות, חשבתי שהעונש לא ימצא חן בעיניו". גם ד"ר

סולובייטשיק בכבודו ובעצמו היה מעניש את התלמידים כאשר שמע את המורים או את המנהל מתלוננים עליהם. ומעניין שבתקופה ההיא כבר הופיעו מאמרי בקורת על המנהג האכזרי הזה המקובל אצל ה"מלמדים". שעות הפסקה לא היו בתלמוד תורה. למדו מתשע עד שתיים עשרה ומאחת עד ארבע. אולם המורים היו קובעים הפסקות על דעת עצמם.

המורה בדרך היה בעל קומה בינונית, עם פנים חיוורות, עינים שחורות ומצח גבוה. הוא הקפיד על מראהו החיצוני, ובמחלקה התהלך הנה והנה שקוע במחשבות, ומפעם בפעם הביט על בגדו ומסיר את האבק ממנו. הוא הורה את התפילות ותירגם אותן לרוסית מתוך כתבי-יד שלא עלה בידו להוציאן לאור. על פי רוב היה בוחר בתפילות ובפיוטים יפים, כמו "אתה נגלית", "אתה זוכר" ועוד. את התרגום לא הבינו התלמידים ובטוח אנכי שנהנו מהן יותר במקורן. בכלל לא ירדו המורים לעומקי העניין והשעורים היו מחוסרי טעם. היחס האדיש הזה אל לימודי הקודש נעשה למסורת בכל בתי-הספר העבריים הציבוריים באודיסה. מטבעו היה ברדך נוח לבריות. הוא התייחס אל תלמידיו בחיבה ומעולם לא הטיל עליהם עונש ולכן התחבב עליהם. גם שעורי ורשבסקי היו מחוסרי טעם. הוא התרגו כשהתלמידים לא הקשיבו, גער בהם והשתמש בסרגלו ובאגרופו. בבית-הספר נהפך לאיש אחר לגמרי. הוא למד את ספר "יהושע" והשתמש בתרגום הרוסי של ה"סינוד הקדוש". את ספר "יהושע" ובכלל את ספרי הנביאים הראשונים לא למדתי ב"חדר" ולכן הקשבתי להסברתו בעיון רב. אולם תרגום הכנסיה רק בלבב את מוחי. לכן הייתי עובר על הפרק שוב במקורו ואז הבנתי אותו כהלכה. באתי לידי מסקנה שורשבסקי רק מתרגם מלים בודדות ולפעמים עורר בלבי צחוק כששמעתי את הסברות התלמידים. למשל: התלמיד חשב שהמלה הרוסית ז'רבי — או "גורל" דומה לז'שריבאץ — או סייה. בתקופה ההיא היו מאשימים את ה"מלמדים" שאין הם משתמשים בשיטה הנכונה וכי פדגוגים רעים הם, אולם אם נשווה אותם למורי התלמוד-תורה נראה שהמלמדים עלו עליהם בהרבה.

(המשך יבא)

תרגם מרוסית: ל. שפאל

הַלְשׁוֹן הָעֵבְרִית בְּרֵאשִׁיתָהּ

מאת זאב חומסקי

הרקע הארמי של העם העברי ולשונו

ראשיתן של לשונות, כראשיתן של אומות, לוטה בערפלי קדומים של מסורות וסיפורי-עם. אין לקבוע בדיוק את זמן לידתה של לשון או של אומה. ייתכן שבדרך כלל אין ראשית ללשון כשם שאין ראשית לאומה. הלשונות והאומות משתלשות זו מזו, למשפחותיהן ולשבטיהן.

הלשון העברית שייכת, כידוע, למשפחת הלשונות השמיות. ישנן תכונות משותפות ידועות שעל פיהן נוהגים חוקרי הלשון לזהות את הלשונות למשפחותיהן, ואין כאן המקום לפורטן. הלשון העברית היא אחותן של כמה לשונות עתיקות ידועות, כגון: אכדית (אשורית-בבלית), ארמית, פיניקית, אוגאריטית, ערבית ואתיופית. מלבד הלשון העברית עדיין חיות וקיימות הלשונות ערבית ואתיופית, ובמידה מצומצמת גם הלשון הארמית.

המקור היסודי לחקר ראשית הלשון העברית והעם העברי הוא הספרות המקראית. חקירה זו מסתייעת בתעודות הארכיאולוגיות שנתגלו בזמנים האחרונים. לפי המסורת של ספרות זו יצא תרח לפני כארבעת אלפים שנה, במשך המחצית הראשונה של האלף השני לפני הספירה המקובלת, מאור כשדים, עיר ידועה בעתיקותה, בדרומה של ארץ בבל, לחרן אשר בארם נהרים. הוא לקח אתו את אברם בנו ואת שרי כלתו וגם את לוט בן בנו של הרן שמת על פניו באור כשדים⁽¹⁾. מגמתו היתה לכתחילה "ללכת ארצה כנען", אלא משום טעמים שלא הובררו נתיישב בחרן ונשתקע שם.

אחרי מות תרח קם אברם, שנשתנה שמו אחר-כך לאברהם, ויצא, במצוות ה', עם שרי אשתו ולוט בן-אחיו, ללכת ארצה כנען, והוא או בן שבעים וחמש שנה, יציאתו של אברם מחרן היתה, לפי המסורת העברית, מאורע חשוב ונסיון קשה בחייו — הראשון בעשרת הנסיונות שנתנסה ועמד בהם. ארם נהרים נחשבה לארצו והוא עזב שם את מולדתו (משפחתו)⁽²⁾ ובית אביו. גם הספיק לרכוש לו

(1) בכתבייד אחדים של תרגום השבעים וגם בתורת השומרונים נזכר גם שמו של נחור בין היוצאים.

(2) יש חוקרים המוצאים סתירה בין הפסוקים בראשית י"א, כ"ז—ל"א, שלפיהם אור כשדים היא "ארץ מולדתו" של אברהם, ובין י"ב, א', ששם נזכרה חרן כמולדתו. אולם לאמיתו של דבר, אין כוונת המלה "מולדת" בכל המקומות שבמקרא אלא "משפחה", והסתירה בטלה, מכיוון שבמותו של הרן היתה המשפחה באור-כשדים, ובצאת אברהם לכנען היתה המשפחה בחרן.

שם רכוש ו"לעשות נפשות". מכאן שישבתו בחרן ארכה שנים רבות, ובוודאי סיגל לעצמו שם את הלשון הנהוגה בין תושבי הארץ, לרבות בני ביתו, היינו, הלשון הארמית.

אמנם בתקופה הקדומה היא היו הלשונות השמיות קרובות זו לזו במבטאן ובתבניתן. אף על פי כן היה הבדל די ניכר בין הלשון הארמית, לשונו של אברם, ובין הלשון השלטת בארץ כנען. לשונו של אברם היתה, כנראה, אם הארמית המערבית שבה נכתבו הפרקים הארמיים בספר דניאל ועזרא, פסוק אחד בירמיה (י', י"א) וחלקים ארמיים בתלמוד הירושלמי והמדרשים. ואת הלשון הזאת הביאו אברם ובני ביתו אתם לערץ כנען.

המקור הכנעני של הלשון העברית

"והכנעני אז בארץ". כנענים אלה היוו תערובת של עמים ושבטים שונים. לפי תעודות היוחסין שבבראשית (י', ט"ו—י"ח) כללו הכנענים את הצידונים, החתים, היבוסים, האמורים ועוד. אמור מעתה שהשם "כנעני" הוא מונח גיאוגרפי ולא אתנוגרפי. הכנענים היו יושבי ארץ כנען ולא בני עם כנען. ביניהם היו גם שבטים קרובים בגזעם למהגרים החדשים, ואולי היו גם ממרא, ענר ואשכול, בעלי ברית אברם שעזרו לו במלחמתו נגד ארבעת המלכים³, מבני השבטים האלה שבאו לארץ כנען עם זרמי הפלישות הקודמות והתאחו בה. מקובל הוא, בדרך כלל, כי התרבות הכנענית בתקופה ההיא היתה שמית ואולי גם עברית, היינו, תרבות בני עבר, שכללו עמים ושבטים רבים מלבד בני ישראל, כאשר נראה להלן. בשיחתו עם שר המשקים בבית־הסוהר, כמה מאות בשנים לפני כיבוש הארץ בידי יהושע, מתאונן יוסף באזני שר המשקים: "כי גנב גנבתי מארץ העברים"⁴. מכאן שכבר היתה אז הארץ ידועה בשם "ארץ העברים".

יש לשער, אם־כן, שהלשון הכנענית לא היתה זרה לגמרי באזני אברם ובני ביתו כבואם לכנען, וביחוד באזני בניו וצאצאיו. הם קיבלו לשון זו, סיגלוה ופיתחוה עד שהיתה ללשון העברית — שפת המקרא. מובן מאילו שהוכנסו לתוך לשון זו הרבה מלים ומטבעות־לשון של השפה הארמית, שפת מולדתו של אברם. עובדה היסטורית היא שהכובשים נוטים לקבל את תרבותה ולשונה של הארץ הנכבשת אם הם מכירים בעליונותה של תרבות הנכבשים, וכיבוש אנגליה על ידי הנורמאנים בשנת 1066 יוכיח. הכובשים הנורמאנים לא השליטו את לשונם הצרפתית על האנגלו־זאקסים אלא קיבלו וסיגלו לעצמם את לשון הנכבשים⁵. אמנם מספר מלים צרפתיות ורומיות הוכנסו לתוך הלשון האנגלית על ידי הנורמאנים, אבל מלים אלה נתאגלו בדקדוקן ובתחבירן ונבלעו בתוך הלשון,

(3) ראה בראשית י"ד, כ"ד.

(4) שם מ', ט"ו.

(5) ברם בזמן כיבוש אנגליה נחשבו הנורמאנים לעם תרבותי ופרוגרסיבי, אולם ידעת הלשון הצרפתית שסיגלו להם כמאה שנים לפני הכיבוש היתה עדיין רופפת אצלם. כענייני ידעני צרפתית נחשבה לשון הנורמאנים כצרפתית מקולקלת.

„ולא נודע כי באו אל קרבה“. רק כמאה וחמשים שנה אחרי הכיבוש התחילו מלים צרפתיות חודרות לתוך הלשון האנגלית בשפע. „האנגלית של המאה השתי-עשרה נקיה ממלים צרפתיות כמעט כמו האנגלית של 1.050“⁶.

הוא הדין בכיבוש צרפת וספרד בידי השבטים הגרמאנים בראשית ימי הבינים. הוואנדאלים, הגותים והפראנקים הכובשים וויתרו בלי כל קושי על לשונם הגרמנית וקיבלו את לשונות הארצות הנכבשות. כמו־כן קיבלו כובשי סין הזרים את שפת הסינים, והמונגולים כובשי הודו במאה ה־13 סיגלו להם את הדיאלקט האינדוסטאני, אעפ"י שנשארו נאמנים לדתם המושלמית. לעומת זה, היהודים שבימינו משתמשים עדיין בלשון הכובשים האנגליים, גם אחרי שקנו להם את עצמאותם.

גם בהתפתחותה של הלשון העברית יש לראות דוגמה מקבילה. אמנם לפי המסורת המקראית היתה כניסת אברם לכנען צנועה, מספר הנכנסים היה מועט, וכונתם היתה להיאחו בארץ בדרך שלום, מבלי להתגרות בתושבי הארץ. ברם, שיחקה לו השעה לאברם, והוא נתעשר והיה „כבד מקנה בכסף ובוזהב“. אולם התורה כנראה גילתה כאן טפח וכיסתה טפחיים. בידוע שאין כוונת התורה, בדרך כלל, לספר סיפורי היסטוריה ולהבליט מעשי גבורי מלחמה, אלא, בעיקר, להורות דרכי מוסר וצדק בבחינת „מעשה אבות סימן לבנים“. אפשר להניח, כמעט בלי חשש של ספק, שבכניסתו זו של אברם לכנען יש לראות את אחת הפלישות הצבאיות המרובות באותה התקופה לכנען מצפונה וממזרחה של ארץ זו. לפיכך לא ייפלא שנחשב ל„נשיא אלהים“ (נשיא נעלה מאוד) בתוך בני חת⁷) ושהאמורים, תושבי המקום, ממרא ואחיו אשכול וענר, וגם אבימלך מלך גרר ראו צורך לעצמם לכרות ברית עמו. אף זו: כשנודע לו שלוט נשבה במלחמת ארבעת המלכים עם חמשת המלכים בעמק השדים, עלה בידו לגייס את חניכיו ובעלי בריתו במספר די עצום לרדוף אחרי המלכים המנצחים מחברון, מקום מגוריו, „עד חובה אשר משמאל לדמשק“ — מרחק די גדול — להכות בהם מכה רבה ולהוציא שללם מידם⁸).

היוצא מזה שאם נחדור מבעד למסך המסורת המקראית נראה אולי את האבות בבחינת ראשוני העברים שעמדו בראש תנועת הכיבוש של ארץ כנען, ורמז לזה נמצא בדברי יעקב אל יוסף: „אשר לקחתי מיד האמרי בחרבי ובקשתי“⁹. הכובשים העברים מצאו בכנען תרבות מפותחת כפי שמעידות התגליות הארכי-אולוגיות. גם לפי עדות התורה היו אז בכנען „ערים בצרות חומה גבהה דלתים

6 ראה: A Short History of English Grammar, Henry Sweet, עמוד 8.

7 בר' כ"ג, ה.

8 אמנם בבראשית י"ד, י"ד כתוב „וירק את חניכיו... שמנה עשר ושלוש מאות איש“ אולם בסוף הפרק נזכרים גם־כן, „האנשים אשר הלכו אתו ענר אשכול וממרא“, הרי שמלבד „חניכיו וילידי ביתו“ נצטרפו אליו גם בעלי בריתו.

9 בר' מ"ח, כ"ב.

ובריח לבד מערי הפרזי הרבה מאד" ¹⁰). שירי העלילה באוגאריתית מעידים על מציאותה של ספרות חשובה בשפת כנען. יתר על כן, התרבות הכנענית ולשונה היו, במידה ידועה, כמרומז למעלה, יצירתם של שבטים שמיים, קרובי הכובשים העברים שקדמו להם בפלישת הארץ, ואולי שימשו להם מעין "גייס חמשי" ¹¹). לא ייפלא, אם כן, שלא קינאו הכובשים, דוברי ארמית, ללשונם והיו מוכנים לוותר עליה ולדהותה מפני לשון הנכבשים, תושבי הארץ.

כדאי לציין שחלקי המקרא העתיקים ביותר כגון שירת הים, שירת דבורה, ברכת יעקב, שירת משה (דברים ל"ב), ועוד כבר נכתבו על טהרת הלשון העברית, ואפשר להבחין בהן רק שמץ של שרידי ההשפעה הארמית, כגון "רמה" (במקום "השליך"), "זו" (= "די" במקום "אשר") בשירת הים, "מדין" (סימן הריבוי — ין אינו רגיל בעברית, אעפ"י שנמצא הוא במואבית, בכתובת מישע ואולי גם שקמתי) (בסיומת תי לנוכחת) בשירת דבורה, "בנות צעדה עלי שור" (גם הסיומת — ה לנסתרות וגם המלה "שור" יסודן בארמית) בברכת יעקב, "אולת-יד" (גם בפעל "אול" וגם בסיומת — לנסתרת במקום — ה יש לראות השפעה ארמית) בשירת משה. ברם אין זה מן הנמנע שבכמה מן הצורות הארמיות כאלה נשתמרו צורות עבריות עתיקות שפחתו ונעלמו ברבות הימים בתולדות השפה.

אמנם יש להניח שלא היו אלה הנסיונות הספרותיים הראשונים בלשון זו שקדמו להם כמה וכמה יצירות ספרותיות שנעלמו ואבדו ¹²).

אולם בכל ספרי המקרא, וביחוד בספרים המאוחרים, ניכרת השפעת הלשון הארמית הן מבחינה דקדוקית, הן מבחינה מילולית והן מבחינה סגנונית. המגע של עם ישראל עם הארמים נזכר כבר בשופטים ג', ח', והולך ונמשך בתקופת דויד ומלכי יהודה וישראל שבאו אחריו. השפעת הארמית גברה והתפשטה במורח התיכון ביחוד אחרי חורבן מלכות ארם.

השפעת לשונות אחרות בעברית

ארץ כנען וסוריה היוו, כידוע, מעין גשר בין הממלכות העצומות אשור ובבל ובין מצרים. סוחרים ונוודים, רועי צאן, בני עמים שונים, היו עוברים תמיד דרך ארץ כנען, ומובן שהטביעו חותמם במידה ידועה, על תרבותה ולשונה. אחת הארצות שהשפיעו ביותר על ארץ כנען ותרבותה, לרבות תולדות עם ישראל ותרבותו, היתה ארץ מצרים. חוקרי הארכיאולוגיה החדשים מודים ששיעבוד מצרים היא עובדה היסטורית שאין להכחישה, אף על פי שלדעתם ירד רק חלק קטן של עם ישראל מצרימה ורובם נשאר בכנען. ידוע גם כן

(10) דברי ג', ה'.

(11) ראה שופטים א', כ"ד—כ"ה.

(12) ראה אבא בנדויר, לשון המקרא או לשון חכמים? דף 3—72.

שההיקסוסים (נשיאי רועים או מושלי הנכר) שמשלו במצרים כמאה וארבעים שנה (1720—1580 לפני הספירה) היו ברובם שמיים והשתמשו בלשון קרובה לעברית. בין השמות של נשיאיהם רשומים אצלם שמות "עבריים" כגון חור, יעקב־הר המקביל לשם יעקב שנתקצר מן יעקב־אל (= ישמור האל) שנמצא כבר כשם פרטי בארם נהרים, במאה הי"ח לפני הספירה, וכשם מקום בכנען בתעודה מצרית שמן המאה הט"ו לפה"ס¹³). המלה הר היא כינוי לאלהים כדוגמת המלה צור (השוה—צור ישראל), ויש שמוזהים את תקופת ירידת האבות למצרים עם תקופת ההיקסוסים. היחס של שלום וידידות מצד מושלי מצרים לעברים, ביחוד לפני קום מלך חדש... אשר לא ידע את יוסף" מתבאר על־ידי כך על נקלה. אחרי שהתגברו המצרים על ההיקסוסים וגרשום מארצם אל גבולות כנען חזרו המצרים לשלטונם על כנען, והקשר ההדדי מבחינה מדינית ותרבותית בין שתי הארצות האלה נתחזק. אין כל ספק שתרבות מצרים המפותחת השפיעה השפעה עצומה על הלשון העברית.

מספר מלים מצריות די ניכר חדר לתוך הלשון העברית ונתאזרח בה. בין המלים העבריות ה"כשרות" שמקורן במצרית יש למנות את אלה: אחו, גמא, חניכים, חרטמים, יאור, נייר, סוף, קסת, שש, תבה, וכמובן, אברך, וצפנת פענח¹⁴. גם השמות משה, מרים, מררי, פנחס, פוטיאל, ואולי גם אהרון, מצריים הם. רוב המלים והשמות האלה נמצאים בסיפורי התורה שיסודם בתקופת יוסף ומשה, היינו בתקופת מצרים. לפי דעתו של א. ש. יהודה מתפרשים כמה ניבים מוקשים בסיפורים אלה על נקלה על יסוד הלשון המצרית¹⁵, אף על פי שהחוקרים האחרונים דוחים כמה מדעותיו של יהודה.

באותה התקופה הקדומה, בהיות השפה העברית בחיתוליה, פשטה מעצמה כבירה את ממשלתה בקצה הצפוני־מזרחי של ה"שהרון הפורה", והיא מלכות בבל. השפה שהשתמשו בה היא העתיקה בלשונות השמיות מזרחיות. הואיל ושפה זו היתה משותפת לבבל ולאשור נוהגים לכנותה אשורית־בבלית או אכדית. עם כל התמורות שעברו על מעצמה זו, השפעתה על המזרח התיכון היתה כבירה ונסכה מרוחה על תרבותו. השפה האכדית היתה שפת הדיפלומטיה בשטח זה בימי האבות ומאות בשנים אחרי כן, עד שירשה הארמית את מקומה במאה השביעית בקירוב. כתובות שמיות מן העתיקות והידועות ביותר נכתבו בשפה זו.

13) השם יעקב־אל נמצא כשם פרטי בארם נהרים (במאה הי"ח לפה"ס) וכשם מקום בכנען ברשימה מצרית (במאה הט"ו לפה"ס).

14) חכמי התלמוד פירשו, כידוע, את המלה "אברך", בדרך דרוש, אב בחכמה ורך בשנים. ובמובן זה נתקבלה המלה בעברית. אולם כבר הציג א. ש. יהודה, שהמלה היא מצרית ושפירושה הנכון הוא: "לב לך", היינו, שים לבך! החרר לך! גם הביטוי "צפנת פענח" מצרי הוא וכוונתו, לדעתו, "מזון הארץ הוא החי" בהקבלה למונח "משביר" (ראה ספרו "עבר וערב", דפים 9—10) אף על פי שהחוקרים האחרונים דוחים אטימולוגיה זו, ויש שמציעים את התרגום: האל אומר (ש)יחיה (ראה הערת העורך במלון בן־יהודה בערך "פענח").

15) ראה "עבר וערב", דפים 8—12.

כגון הקדפס של עמורבי בראשית האלף השני לפני הספירה ומכתבי תל-אל-עמרנה במאות ה"ו ו"ד לפה"ס¹⁶.

כמעט שאין כל ספק כי העברים הקדמונים באו במגע עם האכדים, ביחוד אם נקבל את דברי המסורת שאברם יצא מאור כשדים, וכי השפה האכדית לא היתה זרה לעברים אשר בכנען. בוודאי שררה השפעה הדדית בין שתי הלשונות האלה, וכל יודעי עברית יכירו את המלים האכדיות דלקמן שנתאזרחו בלשון העברית: anaku (אנכי), alaku (הלך), erebu (ארבה), alpu (אלף-שור), ayabu (אויב), urru (אור), kirbu (קרב), ishten eshrit (עשתי עשרה), ekallu (היכל, שמוצאו משומרית), shaknu (סוכן במכתבי עמרנה zuku) (זוקאל ג', shipru (ספר), sharru (שר), וכיוצא באלה. גם השם תל-אביב (יחזקאל ג', ט"ו) מוצאו מאכדית til abubi (תל השטפון, שנחרב ע"י שטפון)¹⁷.

יש למצוא בעברית המקראית הקדומה גם מספר מלים שמקורן, כנראה, בלשונות ההודו-אירופיות. כיצד חדרו מלים אלה לתוך הלשון העברית הקדומה קשה להחליט בבירור. אולם לא רחוקה ההשערה שהוכנסו בעקבות הפלישות של כמה מעמי הודו-אירופה, כגון, החתיים וביחוד הפלשתים.

הפלשתים הופיעו על במת ההיסטוריה בבת אחת, כמעט, עם העברים. הם התחילו לפלוש אל תוך ארץ כנען מאזור ים הגוים (הים האיגאי), כנראה, באמצע האלף השני לפני הספירה, ופגישתם הראשונה של הפלשתים והעברים היתה, לפי המסורת המקראית, מתוך יחס של שלום וידידות¹⁸. אולם אחרי שעצמו ורבו על ידי זרמים נוספים של מהגרים מבני שבטיהם התחילו הפלשתים, במאה האחת-עשרה, להתגרות בעברים ולהצר להם עד שהוכרעו בימי דויד.

הפלשתים עלו על העברים בתרבותם החמרית. כל מעשי חרש של כלי מתכת היו ברשותם, ועד ימי שאול לא נמצא חרש בין בני ישראל. "וירדו כל ישראל הפלשתים ללטוש איש את מחרשתו ואת אתו ואת קרדמו" ... ובמלחמות הראשונות עם הפלשתים, "לא נמצא חרב וחנית ביד כל העם אשר את שאול" ...¹⁹ שפת הפלשתים היתה, כנראה, יונית, ויש לזקוף להשפעתם, או להשפעת החתיים, כמה מן המלים ההודו-אירופיות שחדרו לתוך הלשון העברית ושנתערו בה, כגון: סרן (ביונית trannos, ראש עיר ביון העתיקה), כובע או קובע (בחתית kupahi,

16 אלה הם מכתבים שנמצאו בתל-אל-עמרנה, המקום שבו שם אמנתף הדי, ששינה את שמו לאחנאחון, את משכנו במאה ה"ד לפה"ס, המכתבים נשלחו במאות ט"ו ו"ד לפה"ס, מאת מלכי כנען לאמנתף הדי והדי וביניהם מכתבי בקשה להגן עליהם בפני שבטי התבירו המעמידים את שלטונם ואת שלטון מצרים בכנען בסכנה. המכתבים האלה נחפצו בשנת 1887—8.

17 נחום סוקולוב תירגם, כידוע, את ספרו של הרצל, אלטניילאנד, לעברית וקרא לו בשם "תל-אביב", משום ששם זה מקביל לשם הגרמני "אלט (תל) ניי (אביב)". מכאן השם תל-אביב לעיר הראשונה בארץ ישראל החדשה.

18 ראה בראש כ"א, כ"ב—ל"ד וגם כ"ו, כ"ז—ל"ב, על גלי העליה הקדומים של הפלשתים עיין פרש ה. גורדון, Old Testament Times, דף 108.

19 שמואל א', י"ט, כ"א.

ומצויה, בצורות שונות, בלשונות אירופה, ואולי קשורה למלה הרומית caput—(ראש), יין²⁰) (ביונית oinos, ברומית vinum), פילגש (ביונית pallax, ברומית pellex, בארמית פלקתא).

אולם כל ההשפעות הזרות האלה לא טישטשו את התכונה העצמית של הלשון העברית. המלים הזרות הותכו לתוך דפוס עברי, השתעבדו לדקדוק העברי ונבלעו בלשון. מוצאן הזר נשתכח לגמרי, וזכות אורחית ניתנה להן. הלשון העברית התפתחה והתקדמה בשבילה המיוחד עד שגם הלשון הארמית, הקרובה ביותר ללשון העברית, ושהשפעתה על הלשון העברית היא העצומה ביותר, היתה במרוצת הזמן ללשון זרה ובלתי-מובנת להמוני העם העברי עוד בימי ישעיהו. כששם רבשקה, שר הצבא האשורי, מצור על ירושלים ודיבר בעברית אל השרים שעל החומה, ביקשו אותו שרי יהודה לדבר אליהם ארמית, כדי שלא יבינו המוני העם את דבריו²¹).

צורות עתיקות בעברית הקדומה

בין המקורות העתיקים ביותר של הלשון ה"עברית" הקדומה יש למנות את לוחות עמרנה הנזכרים למעלה. לשון הלוחות היא אכדית והכתב הוא כתב היתדות. אולם לוחות אלה כוללים גם כן מספר גדול של מלים "עבריות" המשמשות כעין גלוסות, היינו, באורים למלים האכדיות, קשות-ההבנה בעיני הכותבים. המלים ה"עבריות" האלה חשובות מאוד לתולדות הלשון העברית משום שבכתב היתדות ישנם סימני תנועה, מה שחסר בתעודות העתיקות הכתובות בכתב הכנעני-עברי. סימני תנועות אלה מספיקים בידינו להכיר את תכונות הלשון ואת מבטאה בתקופת האבות, בערך. מהן יש לציין את התכונות דלקמן:

1. כידוע היו בשפות השמיות כבכל השפות האריות, סיומות מיוחדות בשמות לסמן את כינוי היחסות, כגון יחסות היסוד (נומינאטיב), יחסת הקנין (גיניטיב), יחסת הפעול (אכוזאטיב).

באכדית אנו מוצאים צורות כאלה: (אב, האב), אבים (של האב), אבאם (את האב). הוא הדין בערבית הקלאסית, אלא שבמקום המ' הסופית יש ג' סופית. יש לשער שגם ב"עברית" העתיקה השתמשו בסימנים אלה, ואולי יש להם זכר במקרא²²). במרוצת הזמן נפלה המ' הסופית ונשארו רק התנועות כסימני היחסות. לבסוף נתבטלו ברוב הלשונות החדישות, כשמיות כהודו-אירופיות, גם התנועות הסופיות.

מלוחות עמרנה אנו למדים שבתקופה ההיא עדיין היה מקובל השימוש בתנועות הסופיות כסימני היחסות. בלוחות אלה אנו מוצאים את סימני היחסות

20 נראה שגם המוצר וגם המלה המסמלת אותו (יין) באו מאסיה הקטנה לכנען, ולא להפך. מלה זו שכחה בכל לשונות אירופה, ואילו המלה השמית, שמקורה בשורש שמי דווע, היא חמר (ראה דבר' ל"ב, י"ד, ישעיה כ"ז, ב'—ג).

21 עיין מלכים ב', י"ח, כ"ו.

22 ראה ש. פייגין, מסתרי העבר, דף 377 וגו'.

בקביעות ובעקביות. לדוגמה: batnu (בטן), haparu (עפר), Zukinu (סוכן). kilubi (כלוב), mima (מים), gitti rimmunima (גת רמונים), וכיוצא באלה.

בכתבי הקודש אפשר למצוא עדיין שרידים מסימני יחסות אלה, ביחוד בשמות עצם פרטיים, כגון שמואל (שם אל), מלכי-צדק (מלך צדק), ועוד, כי בשמות אלה נתאבנה ונחנטה הצורה הקדומה. בכלל זה אפשר למנות גם צורות כגון: רבתי עם שרתי במדינות (איכה א', א'), שכני סנה (דבר' ל"ג, ט"ז), ואולי גם חיתו ארץ (בראש' א', כ"ד)²³.

2. תנועות סופיות, בלתי מוטעמות, דרכן להיבטל ולנפול בכמה לשונות. מטעם זה הושמטה בהגיה התנועה הסופית במלה האנגלית hope (לעומת הצורה hopen באנגלית בינונית ו־hoffen בגרמנית), וכיוצא בה. גם בשפות השמיות לרבות הכנענית-עברית, היו תנועות סופיות בלתי מוטעמות בפעלים ובשמות שעדיין משתמרות כערבית. אולם בעברית נתבטלו ונפלו התנועות האלה. אין כל ספק כי בתקופת האבות עדיין נשמעו התנועות הסופיות האלה, כפי שמעידות צורות כאלה הנמצאות בלוחות: יזכר (י' בפתח, כ' ור' בקבוץ), נקצפ (נ' בפתח צ' ופ' בקבוץ), וכיוצא בהן²⁴.

3. האות ת' כסימן נקבה עדיין שמורה בלוחות האלה גם בצורות של שמות בנפרד ובפעלים בלי כינויים, כגון abadat (אבדה) humitu (חומה). בעברית המקראית ניטשטשה ונתבטלה אות זו, פרט לסמיכות בשמות ועם כינויים בשמות ופעלים, כגון עזרת ישראל, עזרתי, שמרתי. אולם בצורות כגון עזרה, שמרה, ניטשטשה ונתבטלה הת', ובמקומה באה ה' לסמן את התנועה. סימן הנקבה שנשארה. רק שרידים מעטים של הצורות העתיקות נשתמרו במקרא. כגון: אזלת (דבר' ל"ב, ל"ו), וקראת (שם ל"א, כ"ט), ושבת (יחז' ז', מ"ו; י"ז), עזרת (תהל' י', י"ג), נחלת (שם ט"ז, ו'), תהלת (ירמי' נ"ט, כ"ה), ועוד. בכתובת מישע נשתמרה ת' הנקבה בעקביות, אולם בכתובת השילוח כבר נראים סימנים של טישטוש אות זו.

4. בכינויי השם בגוף מדברים, בריבוי זוגי, יש הברה מיוחדת, לפי הלוחות האלה, היינו י' פתוחה, כגון hinaya (עיני). בעברית המאוחרת נפלה התנועה הבלתי מוטעמת, והיוד הובלעה בתנועה שלפניה.

מוצאו של השם „עברי“

מה מוצאו של השם „עברי“ ומה כוונתו?

כפי שידוע לנו ממכתבי תל-אל-עמרנה לא היתה דעתם של הכנענים, תושבי הארץ, נוחה כלל מן „הפולשים הארמיים“. נסיכי כנען פנו כאמור למעלה,

23 אמנם אי אפשר להבחין תמיד בצורות האלה את יחסות הקנין והפעול. אולם יש לראות בהן את הנטייה להשתמש בשירה בצורות מאובנות שהוד קדומים אופף אותם.

24 הפתח באותיות אית"ן שבזמן עתיד הוא עיקר בלשונות השמיות, בעברית נשתנה פתח זה לחיריק ונשתמר רק בפעלים שבהם פ' הזעל היא אחת מאותיות הח"ע.

בבקשות ותחנונים למלכי מצרים, פרעה אחנאתון, היושב בתל-אל-עמרנה שיבוא לעזרתם ויציל אותם מידי ה"חבירו", או "עפירו".

מי היו "חבירו" אלה? קרובה ההשערה לזהות את השם הזה עם המלה "עובדים", היינו נודדים²⁵). פרטי מסעיהם של האבות כפי שהם מסורים בתורה, מבבל לכנען, דרך חרן וארץ החתים והאמורים דומים לפרטי המסע של ה"חבירו" הנזכרים במכתבי תל-אל-עמרנה.

כפי הנראה היה אחנאתון שקוע ראשו ורובו בתיקונו הדתיים ולא יכול להיפנות לבקשות נסיכי כנען ולתחנוניהם. והאבות העברים פרצו בארץ, התהלכו לארכה והרחבה, נטו את אהליהם, בנו מזבחות והקימו מצבות כסמל של התאחות, ונסעו "הלוך ונסוע הנגבה".

השתלשלות השם "חבירו" לשם "עברים" היא לפי חוקי הפוניטיקה העברית, וישנן בעברית דוגמות רבות כאלה²⁶). יש לשער שהרמז של שם זה במובן של "עובדים" לא נעם לאזני העברים שהתחילו לראות את עצמם כתושבי הארץ שניתנה למורשה להם ולזרעם אחריהם. לפיכך התחילו לדרוש את שם זה כאילו כוונתו העיקרית היא במובן "בעבר הנהר ישבו אבותינו", היינו, בעבר הירדן. המלה "העברי" ביחס לאברהם (בר' י"ד, י"ג) מתורגמת בתרגום השבעים במובן של "מי שעבר" (את הנהר).

ההבדל בין "עברי" ו"ישראל"

ברם בתקופת המקרא היו בני ישראל משתמשים בשם "עברי" במובן מצומצם, היינו, בדרך כלל, רק ביחסם לעמים אחרים. בינם לבין עצמם העדיפו את השם "בני ישראל", ועל שם זה היתה כנראה גאווה²⁷). בעיני עמים אחרים היו בני ישראל נחשבים לעברים, והשם "ישראל" היה, כנראה, זר להם. יוסף היה "איש עברי" בעיני אשת פוטיפר (בר' ל"ט, י"ז) ו"נער עברי" בעיני שר המשקים (שם מ"א, י"ב). כשבא משה אל פרעה ודיבר אליו בשם ה' אלהי ישראל, לא ידע פרעה מי הוא אלהי ישראל, ומשה היה צריך להסביר לו כי הוא מתכוון ל"אלהי העברים" (שמות ה', א—ג), שם נפוץ במזרח הקדמון (באכדית: ilani hapiri).

השם "עברים" היה, כנראה, יותר עתיק וכלל גם עמים אחרים כגון, מדין, עמון, מואב, אדום, ועוד. בני ישראל נבדלו מן הגזע העברי העתיק ופילסו לעצמם נתיב חדש בתולדות העמים והדתות.

גזירה שווה ליחסים כאלה אפשר למצוא בין הערביים. במקורות ישנים בלתי-ערביים נזכרים כל שבטי הערבים בשם "ערביים". אולם בספרות הערבית

25 בשפה האכדית אין צליל ע', ולפיכך העתיקו על פי רוב בכתב הידות את הע' שבמלים העבריות לאות ח'. אמנם יש לציין שגם הזיהוי של העברים עם החבירו וגם האטימולוגיה של מונח זה עדיין שנויים במחלוקת.

26 ראה ספרי (Mikhlol) Kimhi's Hebrew Grammar דף 235, גם דף 249 הערה 397.

27 ראה בראש' ל"ב, כ"ט.

מבחינים בין השבטים בשמותיהם המיוחדים. הוא הדין בימינו. נוהגים אנו לכנות את כל עמי ערב "ערביים". אבל בינם לבין עצמם הם רואים את עצמם כמצרים, סורים, עיראקים, ועוד. מתנגדים הם בכל תוקף לטישטוש כינויים הלאומי המיוחד. גם בדווי בדברו אל הנכרי יכנה את עצמו "בדווי", אולם בדברו את בדווי אחר יכונה בשם שבטו, "וכרגיל, לא יעלה על דעתו לציין את עצמו כ"ערבי"²⁸. לאור הדברים האלה יתברר מדוע לא חששו בני ישראל לקבל את שפת כנען ולקרוא לה בשם זה. כל זמן שהיתה הלשון העברית שפה חיה ושום סכנה לא היתה צפויה לקיומה לא ראו צורך לייחס קדושה וחשיבות לאומית מיוחדת ללשון. הם השתמשו בדיבוריפה ובכתיבתייד באותה השפה שהשתמשו בה שאר העמים ה"עבריים" בארץ כנען, כגון: המואבים, העמונים והאדומים, ועוד. ללשון היתה תכונה גיאוגראפית ולא תכונה לאומית. היא היתה בעיניהם שפת כנען או יהודית, היינו, הלשון שדיברו בה במלכות יהודה²⁹.

השם "עברי" הולך ומסתמן בכוונתו

בימי הבית השני, אחרי שנסחפו העמים ה"עבריים", פרט לעם ישראל, בזרם ההלניסטי ונסתלקו מעל במת ההיסטוריה התחילו הסופרים היהודים וגם סופרי יוון ורומא להשתמש במונח "עברית" ביחס לשפת כתבי הקודש וגם לשפת המשנה השלטת אז בארץ ישראל. באותו הזמן התחילו גם כן לייחד את השם "עברי" ליהודי, אף על פי שבתלמוד שכיח יותר השם "יהודי" או "ישראל". המונח המקובל בתלמוד ובספרות הרבנית בכלל ביחס לשפה העברית בידי נכדו של בן סירא בשנת 130 לפני הספירה. אולם מונח זה כבר נמצא ב"ספר היובלות" שלדעת ד"ר" ש. ז. צייטלין נתחבר הרבה שנים קודם לכן³⁰. גם מחבר הספר האפילגטי, "אגרת אריסטיאס" שחובר ביוונית, מחבר מקבים ד', ויוסף בן מתתיהו משתמשים במונחים "עברית", "לשון עברית", "אותיות עבריות", וכדומה. ברם כדאי לציין שהמושג "עברי" אינו ברור למדי אצל הסופרים של התקופה הזאת. חכמי התלמוד³¹, יוסף בן מתתיהו³² והשליחים³³ מכנים גם את הלשון הארמית, או את הדיאלקט הארמי-מזרחי שהשתמשו בו יהודי בבל, בשם "עברית". אולי כדי להבחין בינו ובין הלשון הסורית המנדעית שהשתמשו בה הגויים. מאידך גיסא לשון התורה מסומנת אצל פילון האלכסנדרוני כשפת כשדית³⁴, בלבול מושגים זה יסודו, כנראה, בזיהוי של הלשון עם העם הדובר בה. כיוון שבתקופה הזאת היו הרבה יהודים משתמשים בלשון הארמית נחשבה לשון

(28) עיין א. ראובני, שם חם ויפת, עמ' 33.

(29) ראה יש' י"ט, י"ח, ל"ו, י"א, י"ג, ועוד.

(30) עיין JQR, 1939, 8-10.

(31) מגילה י"ח, ע"א.

(32) קדמוניות וו', י', ו'. בין המלים העבריות מזכיר יוספור את המלים עצרתא (שכועות).

פסחא (פסח), כהני (כהנים).

(33) באונגליון של יוחנן נחשב השם "בית חסדא" לשם עברי.

(34) ראה דלמן, Grammatik des Jüddisch-Palestinisch-Aramaisch, דף 1.

זו כעברית³⁵). ואשר לפילון, ייתכן שלא ידע עברית ולא היה מצוי אצל ספר התורה לא בעברית ואפילו לא בארמית אלא ביוונית, בתרגום הע' ³⁶, ולפיכך נתבלבל בדבר היחס שבין לשון התורה ולשון בני עמו שדיברו „כשדית“, ביחוד באלכסנדריה ובבבל.

השם „לשון הקודש“

המונח המקובל ביותר בתרמוד ובספרות הרבנית בכלל ביחס לשפה העברית הוא „לשון הקודש“, היינו, לשון כתבי הקודש. המונח המקביל לשם זה בארמית הוא „לישן קודשא“ או „לישן בית קודשא“ (לשון בית המקדש)³⁷. שם זה היה מכוון מעיקרו להדגיש את ההבדל שבין לשון כתבי הקודש ובין הדיאלקט הארמי שהתחיל להתפשט בארץ ובחוף-לארץ בין היהודים. אולם במרוצת הזמן התחילו להשתמש בשם זה גם ביחס ללשון התפילות, הברכות או שאר עניני דת ופולחן. במשנה קדומה (סוטה ז' ב') נזכרים הדברים בעניני דת ופולחן שמחויבים לאמרם ב„לשון הקודש“ ואלו הם: „מקרא בכורים וחליצה“, ברכות וקלות, ברכת כהנים וברכת כהן גדול, ופרשת המלך ופרשת עגלה ערופה ומשוח מלחמה בשעה שהוא מדבר את העם“. כל הדברים הנזכרים נמצאים בספר דברים פרט לברכת כהנים וברכת כהן גדול. נניח שברכת כהנים היא זו שבמדבר ו' כ"ב—כ"ז, אבל ברכת כהן גדול אינה נזכרת בתורה כל עיקר. הווי אומר, שמאחרת היא ונכתבה בלשון המשנה, המכונה גם כן „לשון הקודש“.

בספרות ימי הביניים וביחוד בימינו, נקראת הלשון העברית, בדרך כלל, בשם „עברית“, אף על פי שגם המונח „לשון הקודש“ לא נתבטל לגמרי. כיוון שלשון זו נתפשטה בימינו בשימושה גם לדברי חיל מובן מאליו שהשם „עברית“ הולם אותה יותר, וככה כבר נתקבל שם זה גם בספרות וגם בדיבור.

תכונות לשון המקרא

תקופת המקרא היא תקופה ארוכה, בת אלף שנה ויותר. ריווח של למעלה מאלף שנה מפריד בין זמנן של התעודות העתיקות, כגון שירת הים ושירת דבורה ובין ספרי קהלת, אסתר, ודברי הימים. אף-על-פי כן תכונה אחידה משתפת את שפת המקרא הן מפאת הסגנון והן מפאת הדקדוק. שפה זו מצטיינת בצמצום של מלים ובשפע של תמונות יצירות. יש בה מן הנשגב והנהדר של סלעי

35) דומה לזה הוא השימוש במונח „אידיש“ לסמן את הדיאלקט היהודי-גרמאני שהשתמשו בו היהודים. לכתחילה היה מונח זה (שנשתלשל מ„יהודית“) מיוחד לעברית. מכיוון שהתחילו היהודים במזרח אירופה להשתמש בדיאלקט היהודי-גרמאני נשתרבב השימוש באותו מונח גם לדיאלקט הזה. כמו כן קראו לתרגום האידי של המקרא ושל שאר הספרים הקדושים „עברייטיש“, היינו „עברייגרמאני“.

36) עיין „מאור עינים“ לר' עזריה מן האדומים, 109—112. ברם בימים האחרונים התחילו חוקרים אחדים לערער על הנחה זו (ראה Philo I, H.A. Wolfson דף 88 וגו'). ייתכן שידע עברית במידה ידועה, אבל נראה שלא התמצא בטקסט העברי של התורה.

37) ראה תרגום יונתן בן עוזיאל בראש מ"א, א'; ל"א, מ"ז; מ"ה, י"ב; גם התרגום הירושלמי של דה"י ב', ל"ב, י"ח ועוד.

המדבר ויערות עד, הוד קדומים ועוז עלומים. סופרי המקרא מציירים במכחול דק על יריעה זעירה ובעלי המדרש ראו צורך לעצמם להרחיב את יריעת סיפורי המקרא על ידי אגדות נוספות המרומזות במקורו. תומס מאן מצא מקום בסיפורים אלה להתגדר בו, ועל יסוד כ' פסוקים (בר' ל"ט, א'—כ') היצב את בנין סיפורו הנהדר "יוסף ואחיו", בן שני הכרכים, התופס 664 עמוד.

מובן מאליו שלא היתה זאת לשון הדיבור בפי כל ראובן ושמעון בשוק החיים. יש לשער שגם עמוס וישעיה בשוכם הביתה אחרי התפרצות נבואותיהם הסוערות והמפוצצות דיברו לבני ביתם ולידידיהם בשפה פשוטה עממית בלי כל אותם הניבים היפים והמסולסלים ואולי גם בלי כל אותם קישוטי הסגנון כגון ו' ההיפוך, שם הפעל עם בכל"ם (כשמוע), ועוד. הם דיברו כדבר איש אל רעהו ללא עיטורים וללא קישוטים.

הדבר הוא כמעט למעלה מכל ספק שהלשון המקראית מייצגת סוג לשוני מיוחד לדברי ספרות. בני הנביאים והמליצים היו, כנראה, מתאמנים ומתחנכים בלשון זו. ואולי לכך נתכוון הנביא בדבריו: ה' נתן לי לשון למודים... יעיר לי און לשמע כלמודים" (ישעי' נ', ד').

יש להביא ראיה לחלוקה מעין זו מן הדרמה העתיקה בהודו. לפי עדותו של אוטו יספרסון נמצאו שם "שני סוגי לשון, סאנסקריטית (לשון צחה) שדיברו בה האלים, המלכים, השרים, הבראהמינים וכו'... ופראקריטית (לשון טבעית ופשוטה) שדיברו בה אנשים נחותי דרגה, כגון חנוונים, שופטים, שוטרים, שומרי-מרחצאות, דייגים, וכמעט כל הנשים"³⁸.

כנראה, היתה שוררת נטיה בין בני אדם להתפרד לסוגים ולשכבות, לפי דרגתם הכלכלית והתרבותית, במלבושיהם, בנימוסיהם וגם בלשונם. לא הרי לשונם של האנשים הפשוטים, המוני העם, כהרי הלשון של אצילי העם, רמי היחש, רבי המדינה והחברה. בימינו, ימי הראדיו, הקולנוע, העתונות וכו' כמעט שלא תיתכן התפרדות לשונית במידה כזו. גורמים אלה של תחבורה לשונית מטשטשים את הגבולים ומביאים לידי אחידות בלשון, ואף על פי כן יש להבחין גם בימינו משהו משרידי ההתפרדות ההיא³⁹.

חתימה

סוף דבר, בתקופה הראשונה של התפתחות הלשון העברית, היינו, בתקופת המקרא, היו שני סוגי לשון משמשים בד בבד, והבדל ניכר שרר ביניהם. סוג אחד היה מיוחד לדברי ספרות, ואולי גם לאצילי העם, והסוג השני לדיבורי-פה ולהדיוטות. הסוג הראשון התפתח אולי בעקבות הדוגמות שבספרות כנען, כגון אוגאריטית, צדונית, ועוד, כפי שנתעצבו ונשתכללו בתקופה הטרומ-מקראית. הסגנון המקראי, ביחוד בחלקים הפיוטיים, על ניביהם, מטבעות מליצותיהם, דרכי

³⁸ ראה ספרו Mankind, Nation and Individual עמ' 41.

³⁹ עיין שם, עמ' 145.

התקבולת וזכרי הלשון שלהם, כולם בנויים כמתכונת הספרות הקדומה ההיא. הסוג השני השתלשל, כנראה, מיסודה של המסורת שהביאו האבות מארם נהרים, ארץ מולדתם.

מובן מאליו ששלטה השפעה הדדית בין שני סוגי לשון אלו. אולם ברור למדי שהתקיימו תחומים מסוימים לשתי השפעות אלה. השפעת המסורת הכנענית ניכרת בספרות וזו של המסורת הארמית בולטת בשפת הדיבור שהלכה והשתלשלה עד שקיבלה צורה ספרותית מסויימת בתקופת בית שני.

דמותו של נשיא

בדמותו של יצחק בן־צבי נתמזגו הסייפא והספרא. ההגנה על הישוב וביצורו של הפועל העברי בארגונו, ומחקרי ארץ על עדותיה ושבטיה. מדי פעם מפתיענו במחקר חדש על עדה ועל ישוב עתיק בארץ. התבוננות קלה בספרייתו דיה ללמדנו כל הלהט הפנימי הפועם בלבו של בן־צבי לקבוץ נדחי ישראל, לחדור לרוחם ולהקל על מיזוגם. ספרייתו נתברכה במחקרי ארץ ישראל, במחקרי תנועת העבודה העברית, בהיסטוריה ובאתנוגרפיה, ספרים על המרחק הקרוב והרחוק, על שבטי ישראל, לרבות העדה השומרונית והעדה הקראית. — — —

זכות ראשונים ליצחק בן־צבי. עצם מעצמו של הישוב הוא, בשר מבשרו. איש־ירושלים שזכה לאהבתם העמוקה של כל שדרות העם. התחיה העברית, תנועת העבודה והקמת המדינה שזורים בחייו ובדמותו הנאצלה, דמות מוסרית, איש אמת, תפארת העם. הליכותיו בנועם ובחן, בהשקט. ההרמוניה בהליכותיו נובעת מדעתו השקולה של תלמיד חכם, מהיותו מעורה ועומד, עמידה מוצקה על קרקע החיים. דבריו ונאומיו, אף בימי חרום והתרגשות, עצורים ומאופקים; מחוננים בשרשיות יהודית וחמימות פנימית. דיבורו שקול, מתון, מפכה ועולה ממעמקים, הולס במשפטו הקצוב והברור. משחר נעורים יוצא ובא לפני העם. בכל עת, נכון להאזין גם לרחשי החבר מן השורה, חיוכו שופע טוב לב, עם חוש הומור מלבב, פשטות טבעית, חברית, ללא מחיצות: עמו רוח רעננה, מאור אדם, יהודי בכל זהרו.

— אברהם חיים אלחנני: שיחת סופרים. הוצאת ראובן מס, ירושלים, עמ' י"ד—ט"ו.

בְּעֵין הַמְצִלָּמָה

(ס'פ"ו)

מאת יהושע בר-יוסף

— משמע, אתה הצלם? אתה הנך שליח-המצוה לצלם דמות דיוקני כדי להדפיסו בשער בת-רבים? כפתור ופרח! אדם שהולך לקיים מצוה גדולה כל כך, חזקה עליו שהוא בקיא בה בדרך הפרד"ס ממש. אמור לי, במטותא ממך, כיצד רואה צעיר שכמוך כל אותו ענין של פירצוף פרצופים וגילוף גילופים הזועקים עלינו מכל סמרטוט-זיר מודפס? ... אתה אינך אלא צלם פשוט? שמע מינה, פרנסתך בכך ואפילו תהא דעתך כדעתי אי אתה יכול ואין אתה רוצה להביע דעה שלא תקעקע את הבירה עליה אתה יושב. שאלמלא צלמו המצלימים והדפיסו המדפיסים, היה בחזר צעיר ובריא כמוך נאלץ לעבוד במכוש ובאת ולא משתעשע במין תכשיט של בוקר-וסריקי שבידך. אמור לי, שליח-מצוה צעיר, כמה אתה מרויח מכל צילום שאתה עושה בשביל העתון? עשר לירות טבין ותקילין? הדור נאה סדרו של עולם? פועל-דחק דוחק יום תמים בידיו ורגליו, כל עצמותיו תאמרנה שירת העמל וקינת העמל, ואין הוא מקבל בשכרו עשר לירות ליום; ואתה לוחץ לחיצה קלה על הכפתור, כמושך שערה מחלב, וכבר יש בידך יותר מה שיש בידו של אותו מסכן! שתי לחיצות שתי עשיריות. שלש, חמש, עשר, עשרים — הלא אתה יכול ללחוץ במשך היום מאה פעמים ללא כל מאמץ מיוחד ... — איני בטלן כזה שאחשוב אותך למרויח אלף לירות ליום. מי אתה? קורח או קרסוס? אגב, יודע אתה מי היה קרסוס? שיערתי לעצמי שלא! הדור הצעיר כיום אינו מגלה בקיאות יתירה בהומניסטיקה. וקורח, יודע אתה מי היה? בכל זאת יודעים אתם במקצת כדי טיפה מן הים באותה קריקטורה ששמה "תודעה יהודית". ומי אני — יודע אתה? יפה! יפה! אני כותב באותו עתון שבו לוקחים את צילומיך ואני כותב עוד מיני ספרים? צנתרא דדהבא! שמא יודע אתה במקרה על מה אני כותב באותו עתון? אדם שבאים לצלם צלם האלהים שעליו חייבים לדעת לפחות על מה הוא כותב, ובשל מה ולמה זכה לאותו כבוד גדול? אם כי היום אין זו רבנות גדולה, והכבוד הוא כובד המכביד על הנשמה. שכן ימים אלה די לך אם אתה נהורא מעליא בכדור-רגל, למשל, בעל קרסול של שור-הבר, וכבר אתה במרומי קרת — נשיא המדינה טורח ללחוץ את ידך, ראש ממשלת ישראל בא וטופח על שכמך ומכריז ברבים, שהעלית כבודו של עם ישראל

מעלה-מעלה למרומי-מרומים, אף על פי שהכדור עצמו אינו מתרומם ועולה אלא כדי גובה של בית בן שתי קומות. את ידי שלי אין לוחצים, על שכמי אני אין טופחים. אני איני מעלה כבודו של עם ישראל. אני רק שופך דם לבי שבוע שבוע על דפי העתון, ואפילו כלב אינו בא ללקק את הדם השפוך. מלאו לי שבעים שנה — שולחים צלם לביתי. רעשו אדירי ארץ! למי אין שולחים כיום צלם? כל יפה-פיה בת טפש-עשרה מצלמים אותה על כרעיה וקרביה מלמעלה ומלמטה מבפנים ומבחוץ, מסטרא דימינא ומסטרא דשמאלה, והכל כדי להרבות הרהורי עבירה ולהדיר שינה מעיניהם של אנשים כשרים ולטפח את השטן המרקד על כל אבר ואבר שבנו. לא די להם בניבול-הפה ובפורנוגרפיה הממלאים כל חלקה טהורה בכרם ספרותנו העברית הריהם באים ומוסיפים מראה-עיניים: כזה ראה וקדש! שדים דדיים; פרי הילולים של עלומים, ציצים ופרחים ממין נקבה מציצים ומציצים בגניבה ערמומית ממזרית, כביכול מכסים טפח ומגלים טפחיים. אי אתה יכול לקח ביד דבר מודפס בלשון הקודש, לשונם של ישעיהו וירמיהו, בלי להיתקל בכל אותם מרעין בישין המרתיחים דמו של אדם צנוע. כלום שמת לב באיזו אמנות דקה מן הדקה, ממש פיטום הקטורת, הם מצלמים אותן נערות יפהפיות? כיצד הם מראים לך ממש באצבע גסה על חמוקי הירכיים וכיצד הם מגלים את המכוסה והמוצנע בשעור יותר מכזית וכיצד הם בוחרים את הבד של מכנסי-המשי שלה שיהא שקוף ויותר משיבוא לכסות, יבוא לגלות ולגרות. איזה כוח! איזו יסודיות! איזו אמנות במעשי ערוה. ערוה בבחינת ערו ערו עד היסוד בה. אמור לי, ידידי הצעיר, כיצד משפיעה עליך כל אותה תועבה? כלום יכול אתה לעצום עינים במנוחה על משכבך בלילות ולמסור בשלווה נשמתך לפיקדון ליוצרה במשך הלילה?

— אין לך פנאי לשטויות הללו ואין אתה מהרהר בהם כל עיקר? אשריך וטוב לך! אשרי הבורים ועמי הארץ הפטורים מכל אותה פורענות של ספרות ואמנות! אשרי תמימי-דרך ההולכים בנתיבם הישר, נתיב העמל הכשר והמבורך, ואין מבזבזים זמנם על ספרים ועתונים שהשריפה יפה להם... רואה אני בך, ידידי הצעיר, שקצרה רוחך לגשת אל המלאכה. באת לצלם אותי ולא לשמוע דברי-תורה מפני. יפה יפה! מחבב אני את בעלי המלאכה הזריזים במלאכתם, ולא אגזול זמנך היקר... כאן על הכיסא הזה אתה רוצה לצלם אותי? יהא הכיסא הזה! אם כי אני מעדיף את הכיסא הגדול עם המשענת הרחבה. על כסא זה אני כותב, כתיבה טובה דורשת הרחבת-הדעת, ויפה לה כיסא רחב ומרווח... נוסף לך, מוטב שיראוני במקומי הקבוע. שיראוני כמו שאני ללא כחל ושרק... טוב טוב, סדר לך את הפילמים שלך, אני מחכה באורך-רוח. האמת אגיד לך: אין לבי שלם עם כל אותו רעיון של הוקעת פרוצופים קבל עם ועדה, ועל כן נוח לי שאתה דוחה ולו לשעה קלה את הוקעתי שבפרהסייה. מבין אתה, בחור צעיר, אין לבי לפירסום. ראית אייפעים תמונתי בעתון? לא! ודאי שלא יכולת לראות כי זה חמשים שנה אני הסופר העברי האחד והיחיד בעולם שלא חילל קלסתר פניו בראות פירסום.

אל תקרא פירסום אל פירקוס, אדם מפרקס עצמו בפרהסיא מכריז ואומר בגלוי ללא בושא; הביטו וראו והסתכלו הדק היטב בקלסתר פני: תחת מצח רחב וגאה זה רוחשות ומרחישות המחשבות הנעלות והעמוקות שאתם קוראים ביצירותי הגדולות; בעינים עצובות אלה קורנת בינה של דורות, הן ספגו לקרבן ים של חכמה ואצילות והוד והדר ממעינות היצירה של כל עמי־התרבות בעולם; חוטם זה אינו חוטם של בשר סתם, חוטם של אצילות הוא, חותם בתי, חותם של גזע יוחסין, אדירי תורה ושרי האומה, לאביי ורבא לרמב"ם ולדוד המלך היה חוטם כזה, חוטם שהריח ריח הקטורת של בית־המקדש, חוטם של מעלה המרחרח באפרסמון של עץ הדעת, חוטם יהודי כל כולו; ופה זה המפיק מרגליות כמעין הנובע, כלום פה רגיל הוא? כלום אינכם רואים מה מסתתר בזווית השפתים וברשת הקמטים ובנות הקמטים שמסביבן? הלא הטראגדיות של סופוקלס והסא־טיריות של אריסטוגאנס הן כאין וכאפס לעומת החיוך הקט המכיל כל אלה במידה כפולה ומכופלת ובתוספת גופך של יראת־שמים ומרירות של בינה עליונה; והסנטר, אותו כנור של עדינות ורוך ותקיפות עטופת־שיראין, אינו בעיניכם ולא כלום? הרבה סנטרים כאלה איכא בשוקא? ואם עוד אוסיף לקלסתר הפנים את שתי ידי הענוגות, אשטח אותן לראווה, אגלה בפומבי את האצבעות הארוכות העדינות שהן יסוד הנוקבא שבי (בכל אמן, ידידי הצעיר, מזוגים וארוגים יסודות הנוקבא והדוכרא עד לבלי הכיר) — הרי שיהא בכך משום ראוות שחף... עכשיו מבין אתה מדוע אין לבי שלם? ...

— לא. לא. לא. אל תפריע לעצמך. גש אל המלאכה כאוות נפשך. פשוט לא שמתי לב לכך שאתה כבר הספקת להחליף שם את הפילמים... שמת פילים רגיש יותר? אתה רוצה להנציח כל קמט וכן קמט ונין קמט? ח־ח־ח! יפה יפה! אטור לו לצילום שיכזב, אבל יודע אתה? האור מפריע לי משום מה, חושש אני שהצילום לא יעלה יפה באור זה. בחרת לך שעה לא נוחה לצילום, אילו באת סמוך לבין ערביים כשהחלון הזה שופע אור רך... אתה מחפש את מדי־האור שלך? מרא דעלמא! גם את האור כבר מודדים במידה! מדי־אור! חתיכת זכוכית קטנה ובה מודדים את האור השופע במרחב הקוסמוס! ידידי הצעיר! כל הענין הזה אינו אלא מעשה שטן! לא בכדי איני רוצה כל כך בצילום הזה. בכל צילום יש משום צלם, צלם של טומאה. תורתנו הקדושה אומרת במפורש לא תעשה לך כל פסל ותמונה, בפסל יש משום פסול, פסולה הגאווה הכרוכה בדבר, הגאווה והראווה, אבותינו ואבות אבותינו בעלי ענוה גדולה היו, הם לא השאירו אחריהם תמונות ופסלים, בכל ארמונות הגויים היו תלויות תמונות, מעשה ידי אדם, עוד לפני שבאה פירענותה של המצלמה לעולם, אנו היהודים זרע־קודש לא השארנו אחרינו כל תמונה לא של משה רבנו ולא של אליהו הנביא ואפילו לא של הבעל־שם־טוב, אלהים שולח לו לכל אדם את מלאך־המות כדי שישכיח את צלמו ודמותו בעולם, הוא מטמינו בעפר, הוא מוחק כל זכר לצלם האדם, אילו רצה הבורא־יתברך שתמונתו של אדם תישאר אחרי מותו, כלום נבצר ממנו להמית אותנו ולהשאיר

אחרינו את צלם דמותנו? כלום מה שאתה, בחור צעיר, עושה במצלמה פשוטה, אין בורא כל העולמות מסוגל לעשות בכוחו האלהי? משמע, אין הוא כביכול רוצה בכך שאדם ישאיר אחריו דמותו הקייקונית. וזוהי מידת הענווה שהוא מלמדנו. שנהיה ענווים כעפר. שלא נחשוב בלבנו שאפשר להנציח משהו משלנו. אנו אנטי-נצח. מן הצפרנים שאנו גוזזים ועד למבע העינים שאנו עוצמים לתמיד. ואם תמצא לומר, גם לבורא-עולם יש מצלמה משלו. הוא מצלם דמותנו בטיפה הסרוחה של הזרע, בטומאת הדם והבשר של רחם האשה הוא מעביר את קלסתר פנינו מאב לבן ומבן לבן עד סוף כל הדורות. זהו הצילום האחד המותר לנו והרצוי לו יתברך. בצילום כשר וישר זה עסקו אבותינו ואבות אבותינו. הם השאירו אחריהם צילומים חיים וכשרים לעשרות ולמאות. אנו שעקרים אנו, מסתפקים בילד או בשנים, והרינו חוששים שמא ניעקר לגמרי מן העולם — הרי לך תרופת-פלא כפתור ופרח! מצטלמים מן העריסה עד הקבר, מצטלמים בשכבם ובקומם, מצטלמים בעתונים ומצטלמים בשערי הספרים, מצטלמים על מודעות ברחוב ומצטלמים על המסכים בבתי-הקולנוע. הביטו וראו אנשים טובים בני הדורות הבאים: כך אכלנו וכך נשקנו כך שתינו וכך טיילנו כך לבשנו וכך כבשנו...

— כבר מדדת את האור? כפתור ופרח! חתיכת הזכוכית קובעת שהאור החיצון מתאים לאור הפנימי של פרצופי? התחושה שלי אינה זכוכית. אני מרגיש שמהו אינו כשורה בין האור הזה לבין האור שלי... צלם חייב להאמין לזכוכית? אמור לי, אברכי רחימאי, כמה ילדים יש לך? עדיין רווק אתה? עברת את שנות השלשים ועוד לא קיימת מצוות פריה-ורביה? אדם שמאמין לחתיכת זכוכית, יעדיף בתוקף הגיון הזכוכית לעסוק בהנצחת דמיוניהם של אחרים מלעסוק בהנצחת הדמויות הטמונות בו מששת ימי-הבריאה. יודע אתה, בחור של זכוכית, אתה ראוי לשמש נושא לטרגדיה של בך-הדור הזה. שנים רבות אני חולם לכתוב את היצירה האחת הגדולה שלי על בך-הדור הזה, על בשר-ודם השואג כארי פצוע מתוך כלוב של זכוכית אטומה לאלהים חיים. העיקור הסטרילי הזה מאלהים. אל תקרא עיקור אלא עיקר. זה העיקר. ראיתי אותך נכנס אלי במהומה ומבוכה, עבד לרגעים החולפים, עיף ומזיע ונושם מרוב ריצה על המדרגות. הרהרתי בלבי: הנה האיש! הנה הטיפוס! יודע אתה, אנו הסופרים יושבים אחרי ככלות-הכל בהיכל-שן. יונקים חלב חכמתנו מן הספרים הללו הממלאים את החדר הזה. מן הספרים ולא מן החיים. ספר הוא שפר, דבר שבשופרא ולא דבר שבממש. אני משתוקק כל ימי חי לממש. לזווג את הערטילאי בגשמי. הסופר הטוב הוא מזווג הזיווגים הטוב. לוקח רעיונות נשגבים העומדים ברומו של עולם ומלבישם עליך, עוטף מין בשר-ודם שכמותך בעטיפות של מעלה. אבל קלה קריעת ים-סוף מזיווג זיווגים. בוא וראה: הקדוש-ברוך-הוא בכבודו ובעצמו יושב תוך פנאי של נצחים ומזווג זיווגים. ארבעים יום לפני לידת הולד הוא מכריז: בן פלוני לבת פלוני. אף על פי כן אין רוב הזיווגים עולים יפה. כמה גירושים ופירושים יש לך כל יום ויום בעולם! כמה בני-זוג שאינם מתגרשים יושבים טורפים זה את

זה יום ולילה. כמה שנאה וכיעור ובגידה אתה מוצא בין בני־זוג שהקדוש־ברוך־הוא בכבודו ובעצמו זיווגם יחד ארבעים יום לפני לידתם! ומה הוא — כך, אני בשר־ודם, טיפה סרוחה, על אחת כמה! ושם זיווג של דומה לדומה — בשר־ודם לבשר־ודם; וכאן זיווג של דומה לשאינו דומה, של אש ומים... המבין אתה, ידידי הצעיר, כמה קשה מלאכתו של סופר ומה חיל ורעדה יאחזוהו שעה שאין הוא אלא מדמה בלבו מה יצירה ייצור! ואם בשעת דימוי כך...

— רואה אני מתנועות פניך ששעתך דחוקה עליך ואתה מהרהר בינך לבין עצמך: מה רוצה ממני שוטה זקן זה? מדוע אין הוא יושב ככל האדם לפני המצלמה? לא! לא! אל תספר לי סיפורי סרק. מכיר אני את הצעירים של היום. צעיר הוא מלשון צער. הצעיר מצטער תמיד על שאין הוא ממהר לחטוף עוד ועוד. הוא צוער. הוא סוער. כמין סערה העוקרת הכל בבת־אחת ואין שעתה בידה לעקור את הטעון עיקור קמעה. היא עוקרת את העלים והענפים היבשים יחד עם הירוקים והרעננים. רוח מזוגה עוקרת רק את שנועד מטעם הבריאה להיעקר, את הרקוב והמיובש והמנוון. כך גם דרכו של צעיר. ואילו ישיש הוא מלשון יש יש. יש כפול ומכופל. יש לו פנאי, אברכי הרחום, פנאי די והותר. לאחר שישכיבו אותו על משכבו הממשי מזומן לו פנאי כדי ש"י עולמות. אלפי אלפים שנים. נצח נצחים. בנצח אין מאחרים ולא כלום. הוי, ידיד הצעיר, אני מתקרב לשבעים! שבעים זה עין. העין המציצה על מעבר לפרגוד. העין הרואה את הנצח עטופה באדמה ובתולעים רוחשות ובדממה שאין סוף לה. ואתה אומר לה לאותה עין שתציץ אל עין הזכוכית של המצלמה! נשיקת בשר לזכוכית. הדור נאה! מה עלי לעשות כדי לקיים מצווה גדולה זו כיאות? שמא אומר "לשם יחוד קודשא ברוך הוא" מיוחד במינו?

— אתה צוחק? סימן טוב לך. יפה הצחוק לנעורים. צחוק הוא מלשון צח ונקי. הצחוק מצחצח את הנשמה ומנקה את הפסולת שבה. אדם שממהר אינו צוחק. בצחוק יש משום ויתור על אותה רדיפה בהולה שאנו רודפים אחרי הזמן החולף ומתחמק מבין אצבעותינו ממש... אה! זהו! בוא וראה את צמרתו של האקליפטוס שם ממול. בוא והסתכל יפה יפה. רואה אתה את עטרת האור שהשמש קושרת לה לאותה צמרת? חכיתי לאותה עטרה. האור מזדהר לתוך החלון הפתוח ומזוג נהורא מעליא בתוך החדר. אם תצלם אותי באור זה, יצא לך צילום כפתור ופרח. באור זה רואים את קמטי הבינה הדקים מן הדקים. עיני מקבלות מבע מיוחד. פרצופי נעשה כאילו שקוף, בדולחי. כל הרוחניות מתקפלת ומתרכזת באיברי הפרצוף. אם תעשה עכשיו את הצילום, ניחא...

— כיצד, לדעתך, ראוי לי לשבת על הכיסא — בקומה זקופה מעשה סבא נוקשה וקפדן, שאינו נותן להם לבריות שיציצו יתר על המידה מבעד למסגרת החיצונית שלו; או ברפיון איברים, כי שכל אותו ענין לא איכפת לו כמלוא הנימה? יודע אתה, יש טעמים לכאן ולכאן. לכאורה, נראית הישיבה הרשולה כמידה של ענווה. כביכול המצולם לוחש ואומר: אני איני אשם. צילמו אותי שלא

בטובתי. ישבתי לי לתומי מהרהר בכבשונו של עולם, ובא צלם וצילמני. אני כבשה שרה תמימה... אולם אין לך גאווה גדולה מזו. זהו מאותם הענווים המכריזים על עצמם: בואו וראו כמה ענוו אני. שקלתי היטב בדבר. כמה לילות נדדה שנתי בעיני. מה עדיף? ישיבה בקומה זקופה, גלויה, ישרה, האומרת קבל עולם: הנני כמו שאני! ישבתי במצפון שקט לפני המצלמה, ואיני חושש לליחור-שיכם... או שמא? אתה הלא בקי במלאכה זו, ודאי ידועים לך כל אותם צדדים עדינים הכרוכים בכך. מה אתה מיעץ לי? גם בפיך אין עצה ברורה. גם אתה שוקל לכאן ולכאן. נמצא, אין הדברים פשוטים כל כך...

— אנו מהרהרים תמיד בדברים שאינם פשוטים כל כך. הרהור הוא מלשון הור החר. אתה מטפס ממש על הור החר ואין אתה מגיע לעולם לפסגתו. מאידך שיחה היא מלשון שוחה. בור עמוק שמתוכו צועקים ממעמקים. כל אדם יכול ליפול לתוך בור עמוק. יהודי פשוט תם וישר, האומר פרק תהילים, אותו גוי מופקר שבמופקרים אוסקר ויילד שניהם צועקים אותו ממעמקים עצמו. בהרהור אתה עם עצמך בפסגת דומיה של הרים, ואילו בשיחה אתה זועק אל מישוהו. בור עמוק זקוק לאוזן, ואפילו צפרים מצייצות זקוקות לאזנים, שלא יהא ציוצן לבטלה. אתה עכשיו אוזן בשבילי. אני מהרהר עכשיו בקול. לאדם ניתנו שתי אזנים. אחת שישמע הרהורי עצמו, ואחת שישמע הרהורי זולתו. אוזן של מעלה ואוזן של מטה. גם הבורא כביכול האזין בשתי אזנים כשיצר את המרומים והתחתונים. שמש וירח וכוכבים הן בבחינת הרהור. אדמה בבחינת שיחה. האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי. שמים מאזינים וארץ שומעת... אני כבר יורד לגמרי מן המסילה...

— אפשר לעשות שני צילומים, אחת בישיבה רשולה ואחת בישיבה זקופה? רעיון פשוט כל כך, והוא לא עלה כלל על דעתי! לכם אנשי-מעשה יש לפעמים רעיונות בריאים ויסודיים שלעולם לא יגיעו למוחו של סופר... הנה מנסים כך ומנסים כך, ומה שעולה יפה — בזה בוחרים. כפתור ופרח! אם כך, ידידי הצעיר, נתחיל בישיבה רשולה. אני אסתובב או אשב ואדבר. לא אסתכל כל עיקר לעברך. אשכח שצלם עומד בחדר. ואתה תצלם מכמה צדדים בלי שאני ארגיש בכך. יהא זה צילום שלא בידיעתי... גם אתה חשבת כך? ברוך שכיוונתי לדעת מומחים ממני! וראוי לי שאמשיך לדבר, כאילו משוחח אני עם מישהו? על מה אדבר ולא אדבר? לבי מסוכסך עלי, ידידי הצעיר, ועשתונותי מבולבלות. עשתונות — עשת ואזנים. אוי לאותה עשת, וי לאותם אזנים. אזנים, ראשית אזני, לא סתם כח, גבורה, אלא אזנים משהו מבפנים. משהו חזק פנימי הממשיך את שלשלת הדורות על אפו וחמתו של מלאך-המוות. ואני אין בי לא עשת ולא אזנים. חמשים שנה עומד אדם במריו כצוק ברזל. ובבת-אחת משמיעות שפתיו את ההן האומלל העושה כל אותה עמידה איתנה לחוכא ואטלולא... יודע אני טיבם של המורדים מימות עולם. מלתא זוטרתא! מרי! לשון מר — אדנות. גם לשון מר — מרירות. מתוך מרירות הם לובשים אדנות, ומתוך אדנות — מרירות. כבר כתבו עליהם

הכותבים וכבר קשרו להם המשוררים כתבי תהילה לרבבות. אך האמת המרה היא אחרת. לחלוטין אחרת. איש אינו רוצה בהם ובטובתם, הריהם עושים אדנות לעצמם והופכים את הקערה על פיה. העולם אינו רוצה להושיבם על כסאות גישאים? לא דובים ולא יער! הם אינם רוצים! כך דרכם של סופרים עם העולם־הבא שלהם. נפשם יוצאת אחרי כזית של עולם־הזה. באים אנשי העולם־הזה וקופצים ידם. לכולם נותנים מלוא חפניים — לספורטאים, לקרקסנים, למוקיונים המפלטגתיים, לממליל־רברבן ציבוריים, ליפהפיות מכל המינים, ללצים עלובים שעל קרשי הבמה, לדוקטורים ולפרופיסורים מטומטמים, לכולם, לכולם — רק לפאר הבריאה, לסופר מכמני הנפש, לו אין נותנים אף כמלוא השערה. מה עושה אותו מסכן? בא וצועק: אני זקוק לעולם־הזה שלכם! שקלא טיבותכם ושדיא אחיורי! אני יש לי עולם־הזה משלי, עולם־הזה ועולם־הבא גם יחד. כך טיבם של מורדים מדור דור. ראית מורד, בדוק במורדותיו. שם למטה במורד חולשתו מתגלגלת צפורה־הנפש הפצועה והרמוסה שלו. הוא גוחן עליה ונופח בה נשמה מנשימת אפו, מעטיר לה כנפי פז ומפריחה לים המרומים התכולים בשלל צבעים נוצצים...

— כבר הספקת לחטוף את הצילום הראוי? עדיין לא? מילא אמשך להרהר בקול. יודע אתה, «אדברה וירוח לי» כתוב ולא «אהרהר וירוח לי». במעשה הדיבור יש משום הרווחה, הקלה לנפש. לא בכדי נדבקים הנואמים לבמה כעלוקות לבשר־החי. הדיבור מקל עליהם. ואני דוקא שונא את הדיבור. לעולם לא שמע אותי איש מדבר מעל הבמה. אני רק כותב, והכתיבה נעשית בחשאי, ללא קול ובת־קול. קול דממה דקה. בכלל, אוהב אני את הבדידות, את ארבעת הכתלים הללו. יש בי ממידת הפורש. פורש מן הכיעור והדומה לו. בעיני היה הכיעור תמיד כיעור. כל אותו יריד של כבוד ופירסום וטובת־הנאה במשקל לא נראה לי עוד בהיותו צעיר לימים. כל יריד הוא ירידת המוחין. האיסיים ובני־הכת שבמדבריות, נפשם נקעה מירידים. לא אחת קינאתי בהם. מרא דעלמא! תן בי הכוח שנתת להם, לעזוב דירה של שלשה חדרים בבית־משותף ולגור במערה צרה בין סלעים. למד את רגלי לא לדרוך על שטיחים כי אם על סלעים וברקנים. השטיח משטח את הנשמה, והברקן מבריקה ומצחצחה. אלף, ריבון העולמים, גופי הדל שלא יאכל כסדרו בוקר צהרים וערב, שידע לצום מרצון ולרעוב בשעת הצורך ויסתפק בקב חרובים משבת לשבת. חסן עורי ובשרי שלא אצטרך להלבישו בגדים נקיים ושלמים ורכים ונעימים. תן בי כוח לשאת את הסבל של פורש... פורש! יודע אתה כל פורש מן החיים, פורש טלפים כשרות לפני עיני הבריות ואומר להם: בואו וראו כמה כשר אני, כמה עני וטהור וצדיק!... אני, ברוך־השם אני פורש ממין זה. אני פשוט רוצה לברוח מהם ומהמולתם. רציתי לסגור עצמי בחדר זה ולכתוב ככל העולה על רוחי. לא נתנו לי. איש לא יפרנסני אם אשתוק. גם אפרוח מציץ כשהוא זקוק למזון. אמרתי להם: תפרנסוני אם אציץ לכם? צייצתי להם על ימין ועל שמאל, שבוע שבוע, חודש חודש, שנה שנה. הרי לכם תלי תלים של ציוצים!

יערב לחככם! אולם עד כאן אומרים בשבת הגדול. ציוץ משלי, כן! אין לי כל ברירה. אך פירסום שלכם — לא ולא. איני זקוק לא לפירסום ולא לפרסום. איני סוס־היאור ולא סוס־הבר שתצטרכו לפרו רגלי בפרסה מפרסומים! בן־אדם פשוט אני האוהב להרהר הרהוריו במנוחת הנפש. ואיני רוצה במסיבות וביובלות ובבנקטים ובראיונות עם עתונאים. הניחו לי לנפשי! ומה אתה סובר, ידידי הצעיר, עשו המנוולים הללו? הניחו לי באמת ובתמים...

— אתה צוחק? גם אני צוחק. אשרינו שיש בנו הכח והרצון לצחוק לחולשותינו אנו ולחולשותיהם של אחרים... אך חכה רגע! כלום אין אני מושכך בדברים ומסיח דעתך מן המצלמה? ... אתה מחכה לרגע הנכון? ... משמע, אמן אתה במלאכתך ולא אומן סתם. אמן אינו נזקק ל"ו החיבור שבאומן, הוא נותן לו לרגע הנכון לעשות את שלו ברוח־הקודש. ואתה יודע, עכשיו אני גם רואה בפרצופך מין קו של חלום. קודם לכן לא ראיתי קו זה. היית בהול על זמנך, עכשיו שהחלטת לחכות לרוח־הקודש בא החלום. הוא בא בניחותא. כשאדם שוכב על משכבו ואינו מקפיד רגליו לצעידה חפוזת. וחלום אינו דבר פשוט כל כך כפי שסבורים רוב האנשים. אל תקרא חלום אלא חלון, חלון למרחב ולרום ולעומק. חלונות נפתחים לנפשו של האדם בחלומות. הוא רואה מחזות אלהים. הוא רואה לפעמים בחלום מה שאין הוא רואה בהקיץ. הנה אני עצמי, בהקיץ שמחתי על שמניחים לי להתבודד כאוות נפשי ועל שאין מטרידין אותי בכל אותם אביזרים שתולים על צווארו של אדם מפורסם. אך כשנפתחים חלונותיהם של החלומות באים מרעין בישין ומרעין דמסאבין ומציצים בי בעינים של תוהו ובוהו. אנו יודעים בדידות מהי, כל יצור חי יודע טעמה של בדידות. אך הבדידות שמראים בחלום היא משהו שאין הלב סובלה. מלאך של יגון בקלסתר דמותו של החלום. לשון הבריות: כלב בודד. שקר וכזב! כלב אינו בודד כיון שיש לו זנב. שום בעל זנב ובעל כנף אינו בודד. בעל כנף עף לו ממקום למקום ובורר לו את המקום הנאה לו; בעל זנב מכשכש בזנבו, ועד מהרה הוא מוצא מי שירחם עליו ויקבל חנופתו כקרבן עולה. הבריות אהבו מאז ומעולם זנב מכשכש. בודד הוא האדם שאין לו לא זנב ולא כנף. בדידות שאין מאחריה זנב לכשכש בו או כנף לעוף בה הריהי הגרועה שבבדידויות. אדם, לא זו בלבד שאינו מכריז על בדידותו ואינו מבקש רחמים על עצמו — הוא מתבייש בה. הוא מעמיד פנים שאלפי מעריצים משכימים יום לפתחו, שמרוב כבוד ושפע ידידות הוא מעדיף להתבודד. בדידות מרצון היא כתר תהילה; בדידות מאונס — אות קלון. זהו השקר הקשה ביותר של הולך על שתיים. שקר שמתנכם בו יום ויום ואוכל וטורף נפשו וגורם עצמותיו לילה לילה. הנביא שצעק מי יתנני במדבר מלון אורחים ואעזבה את עמי — הוא שהשמיע צעקתו זו לבדידות באזני המון עם רב. הוא צעק מתוך תקווה שהעם יגיד לו: נביאנו היקר, אל נא תעזבנו! יום אחד לא נוכל לחיות בלעדיך... אך העם חי יפה יפה בלי נביאים וסופרים ורועי־רוח מכל המינים. אין איש נזקק לנו. רק הטפילים של הספרות, אותם בוחשי־קדרה העוסקים

בתיפלות של הספרות, הם עוד רועשים קמעה סביבנו. הם זקוקים לנו, שכן הם מתפרנסים ומתפרסמים על ידנו. המו"לים, המורים והפרופיסורים לספרות, המרצים והנואמים בעלי הלשון החלקלקה שכל שטות שהשמיע פלוני ופלוני מגדולי הסופרים שגורה על פיהם — הם הם ההופכים תורה לסחורה ואוכלים משמנים ושותים מעדנים. הם מייבלים לנו יובלות ומפריסים לנו פרסה. הם זורקים לנו מפעם לפעם עצם מכורסמת משולחנם הדשן ומדגדגים סנטרינו שנשמיע נביחות של שמחה... האו! האו! מלאו לי שבעים! האו! האו! שישו ושמחו בני עמי ובני מעי! סוף סוף נזכרתם בי ואתם מרשים לי להסב מאחרי שולחנכם... האו! האו! אשרי חלקי! האו! האו! האו!...

— ראה נא ראה, כמה נבהלת! כסבור אתה שדעתי נטרפה עלי ואני נובח וצווח כמטורף בבית משוגעים ועוד מעט קט אתנפל עליך! ח'ח'ח! לא, ידידי הצעיר, התחלתי רק להרגיש שהנה צומח לי זנב קטן במקום הדרוש. מאותו רגע שאמרתי הן לעורך שביקש לשלוח אלי צלם, הריני מרגיש בצמיחתו האטית והבטוחה של הזנב. אמרתי לעצמי: אם זנב מכשכש הוא דבר הראוי לשבח, מדוע לא ישמעו גם נביחות של כלב. זה היה החלום שחלמתי וסיפרתיו לך. היתה מסיבה גדולה מפוארת. אני יושב על כסא רם ונישא. קשה לי לשבת בגלל הזנב המפריע לי. מיד אני קם ומכשכש בו לעיני ההמון המתפעל ונובח נביחות של חנופה ושמחה והכל משבחין אותי ומקלסים: איזה חכם! איזה חכם!... חכם מלשון חכה. החכם נתפס בחכה שפורשים לו. זוהי החכמה הגדולה בעולם לא להתחמק מן החכה. לתפוס אותה ולהתפס בה. גם אני חכמתי בן-לילה... וי לחכמתי...

— אני מדבר ושוכח לגמרי את העיקר... מה, כבר הספקת לצלם שמונה פוזות? יד קלה לך, ידידי הצעיר! לא הרגשתי כלל וכלל! ואם לא הרגשתי, משמע — הצילום נעשה באמת שלא בידיעתי. משהו שנחטף אגב אורחא. סקרן אני לדעת כיצד עלה הדבר בידך. מתוך שמונה אפשר לבחור אחת, המוצלחה ביותר. הראה לי בטובך, מעשה ידך! מה, אין אתה יכול להראות לי עד שתפתח אותם? אוי לי! איזה בור ועם-הארץ אני בעיני צילום. קראתי כמה וכמה ספרים על חכמת הצילום, ודבר פשוט כזה נעלם מזכרוני. מטבילים אותם במיני חמרים. עכשיו אני זוכר, סופר אחד אפילו כתב חכמה שלמה על כך שהבחור מטביל בחדר החושך את הבתולות שהוא מצלם... ח'ח'ח! ועכשיו אתה עומד לצלם אותי ביודעים? ישיבה זקופה רשמית. כל הסופרים הגדולים השאירו אחריהם צילומים רשמיים כאלה. אצטרך כנראה ללבוש חליפה. אי אפשר להצטלם כך בכותונת. בעצם איני זקוק אלא למעיל. את המכנסים בין כך לא יראו... מה דעתך, ראוי לי לענוב עניבה, לא כן? תמונה רשמית ללא עניבה כמוה כהצגת-בכורה ללא זר-שושנים. הכינותי לי שלש עניבות, והייתי רוצה לשמוע חוות-דעתך: איזו מהן תתאים ביותר. הנה, זו נראית לי ביותר. חגיגית, סולידית. מתאימה ליובל השבעים, לא כן? שמח אני שטעמי כטעמך, עכשיו, תן לי שהות קלה להתלבש כראוי... האור בסדר, לא כן? לתמונה רשמית חגיגית בעצם

אין צריכים אור מיוחד. צריכים משהו קר, מסתיר. הוי, ידידי הצעיר, אני רק מקווה שאוכל להסתיר את הספיקות האוכלים לבי. מבין אתה? חמשים שנה, אומר אדם — לא; ולפתע־פתאום — כן. אין זה ענין פשוט כל כך. בין לא זכנ אין שום צליל משותף או אפילו אות משותפת. שני עולמות שונים ורחוקים. יוצר הלשון בטוח היה בכך שהם משתי סטרות נוגדות ועל כן טבע בהם צלילים זרים זה לזה. הוא לא היה, במחילה מכבודו, פסיכולוג גדול. אילו הכיר יותר את נפש האדם היה בונה את שתי המלים מצלילים קרובים דומים זה לזה. כן ולא הם אחים תאומים, יצור אחד, תואם סיאמי. אתה אומר לא ולבך זועק בך. כל ימי חיי אמרתי: לא! אבל זה היה לאמיתו של דבר הכן האיום באתר שלי. איזופוס סיפר את המשל על השועל והכרם הגדורה. הוא לא סיפר משהו מזעזע יותר, את ההמשך הבלתי נמנע — מה היה השועל אומר על אותם הענבים הבאושים לאחר שפתחו לו פתח להיכנס לכרם? מה אומר המורד לאחר שטופחים על שכמו ומלטפים קמעה לחיו? מה שאותו מורד אומר, הוא עצוב מאוד, ידידי הצעיר. הוא הגיע לשבעים והוא מפחד לפתע פתאום ששם בממלכת הצלמוות לא יקבל אפילו את המעט העלוב הנה, שמכל העולם־הבא שלו לא ישאר אלא נייר לעטיפת בשר במקולין. והוא חוטף את המעט הדל בשתי ידיו. כי המעט הזה הוא ההכל שלו. כשם שהעצם המכורסמת הוא ההכל של הכלב, וכישכוש הזנב שלו הוא ההלל הגדול המלא...

— איך העניבה שלי? עדיין יודע אני לקשור עניבה כהלכה, מה?

דמותו של משורר

הבא לביתו של יעקב כהן נכנס למעון־אביב: אור בתוך אור. כלי אמנות, תחריטים מעשה חושב. על המדפים ערוכים ספרי הקלאסיקנים של ישראל ועל אומות העולם, חלקם בכריכות מהודרות ועטורים מחהבים. על הארון נוצצים חנוכיה, פמוטי־שבת של כסף וכלי־נחושת המבהיקים כעין הקלל. בעולם זה מסתופף המשורר ולבושו הדר, שערו הכסוף ומבטו זורח בתום של נוער, הכל אומר יופי, שירה.

— — — כיצד הסופר ממלא את יעודו? — בעצם, יצירתו הוא ממלא אותה. — — מאז ומעולם פרצו וצצו סופרים ומשוררים. החלשים והגרוועים נשרו ונעלמו, ואילו החזקים והטובים עומדים וקיימים ולא רק לדורם. — — תוהה אתה, אם יש בכלל אוזן שומעת לשיר: מעולם לא היתה השירה, ביחוד השירה הלירית, נפוצה ברבים. זהו ענין של תרבות. ואמנם שומה עלינו תמיד להכשיר את הדור הצעיר הכשרה תרבותית לקליטת שירת־אמת...

— אברהם חיים אלחנני: שיחת סופרים, הוצאת ראובן מס, ירושלים, עמ' קמ"ו—קמ"ז.

גבריאֵל פֶּרִיֵּל צוֹיֵיר בִּידֵי נַחֲסָן הוֹפּמָאן

בְּרָכָה לְגִבְרִיאֵל פֶּרִיֵּל

מאת ש. שלום

שירתו של גבריאֵל פֶּרִיֵּל יש בה משום בשורה ליהדות אמריקה ומשום שמחה למדינת ישראל. בשורה ליהדות אמריקה כי אכן לא נס ליחה ולא כבה נרה העברי, אם הקימה מתוכה משורר עברי מקורי, שכולו גדל בתוכה וממנה. ושמחה למדינת ישראל, כי המשורר הנאצל הזה מעשיר את שירתנו בבושם מרחקים, הנותן טעם לשבח בכלל היצירה העברית של הדור. שירתו משמשת מעין גשר חי בין השירה האמריקנית החדשה ובין שירת ישראל. היא מתיכה גושי מציאות של נוף ושל רוח אמריקני והופכת אותם לזהב טהור של חזון עברי. והנס מתרחש בשל הנאמנות למקור ישראל ובשל הגעגועים העזים לציון המתפעמים בלב המשורר. בשנים האחרונות קיבלו כיסופי ציון אלה ביטוי מפורש ביותר בשירי ערגה עדינים, הנקראים כעיתורים דקים ל"ציון הלא תשאלני" של גדול משוררי ציון. בהעניקה פרס למשוררה המחונן מעניקה יהדות אמריקה פרס לעצמה, פרס לכוח היהודי היוצר בתוכה ופרס לדבקות נפשה בתחיית ישראל ותרבותה.

יבורך המשורר ידידהנפש ויבורכו החפצים ביקר שירתו!

הנוף והנפש

(על שירי גבריאל פרייל)

מאת אהרן צייטלין

רשימה זו ראוי שתפתח במעין התנצלות-המחבר. סבור הייתי ימים רבים, שגבריאל פרייל עג לו עוגה של אמריקאיות ספרותית זעירת-אנפין, ולפי תכנית זו של אמריקאיות ספרותית, הבאה מן החוץ, הוא אומר את שירו, ואני לא ראיתי ולעולם לא אראה זכות-קיום לשירה אלא בה בעצמה. אין יוצר מצווה ליצור לפי תכנית חיצונית קבועה מראש. לאמר: יש תובעים אמריקאיות ממשורר עברי על אדמת אמריקה — הבה, אפוא, ואמציא להם אמריקאיות. וכן תוהה הייתי על נופיות שלו, שנראתה לי פרוגרמטית.

גרם המקרה הטוב ונתתי דעתי לעיין מחדש בשירת פרייל מתוך הסחת דעת גמורה מן התיאוריה המקומית של אמריקאיות, כביכול, ומתוך הרצון לקנות סוף-סוף מושג ברור ככל האפשר על מהותה של שירה זו ועל ייחודה במסגרת השירה העברית הכללית.

קראתי מחדש את שני ספרי-השירה של פרייל: נוף שמש וכפור (הוצאת אוהל, ניו-יורק), נר מול כוכבים (הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים), בצירוף שירים שעדיין לא כונסו — ובאתי על שכרי. נתגלה לי פרייל כמות שהוא. פרייל, משהוא בא לסקור שירה עברית באמריקה ולהעריכה, במידת אמריקאיות שבה הוא מודדה, ואילו שירו מעמידני על האמת, שסוד הנופיות האמריקאית שלו לא באמריקאיות הוא נעוץ, אלא ביהודיות מהותית, ולא עוד, אלא שבשירו עומד על כך פרייל גופו. מדגיש הוא לא-פעם יהודיות מהותית זו על כל הבדידות שבה ועל כל עצבות-התבונה ותבונת-העצבות שבה. ואין הטיפול התמידי בנוף בגדר מאניירה ספרותית, כאשר חשבת, אלא נובע הוא במישרין מאותה בדידות של נפש יהודית „בגו גלותא“. בדודה ומבודדת זו, הדומה לאותו „דיג בודד משליך חכה ערירית ממנו“ (בשיר „חוף האיסט-ריוור“), אינה מוצאת לה אחיזה בעולם לא-לה. עולם „במזל יאוש והתנקשות“, והיא פונה מן הבריות אל הנוף — מבקשת מחסה והבנה בעולם שמחוץ לאדם („יער כוכבים עתיר-הבנה פרח הערב“ — בפואימה „מצירי מיין“). אין ביכולתה להשלים עם האדם אלא אם כן אף הוא נראה לה חלק מן הנוף. כחלק מן הנוף שוב אין בו מן המאיים. מן הפשע והאלימות, והלב חולם: „עולם אחר וודאי קיים, בו צומחים אנשים ואילנות ללא הפליה“

«פרידה מתדהר»). במסגרת הנוף אין האדם אלא כאותו דייג «שוהה על חופי ארץ», אשר שעתו «קצרה ופלאית מכל» («דייג-כסף»). כאן, בנוף, האדם הוא מחוץ לעצמו — אפשר לכרות ברית אתו על אף העובדה המחרידה, שאינה ניסחת מן הלב אף בשלוות «נוף שמש וכפור»: «ולעמי קמו לילות-ציידים ביערות עולם לא-לו» («הפואימה «מציורי מיין»). מכאן השימוש בדימויים נופיים אף בשעה שהמדובר הוא בעולם-האדם. יודע פרייל, שהוא «יהודי ליטאי, אשר ניסה להוציא מאדמה סתמית עצים פכחים, בהם משתלהב החלום» («שורות לאברהם מאפו»), ולא בכדי מסתיימת הפואימה הנאה «בית-קברות אמריקני» (שפרייל גופו רואה בה «דפים אלגיים» בלבד) בדברים על «המכחול היהודי המורדף» שבידי המשורר-הצייר.

עד שבאתי אנכי ובמכחולי היהודי המורדף הוספת
את גון השחור, כמהה לו בלי-דעת התכלת התמימה;
את גון האדום, המבין בטיב הירוק הרוגע, מפרהו.

עד שבאתי אנכי — — —

«אנכי» יהודי זה נכנס לבדידותו הנעלה-שלווה, התמימה-רועעת של הנוף האמריקאי מתוך בדידותו הוא, היהודית-כרכית, והריהו מוסיף על התכלת את השחור שבהווייה מעורטלת, על הירוק — את האדום שבכאב החם. מה מבקש למצוא בו, בנוף זה, «המכחול היהודי המורדף»? מבקש הוא בבואתו של נוף אחר, נוף של ילדות-מעבר-לים.

פרח השלג על עירוס-זרועות-עץ והפך שלג-דובדבן —
וקמה לתחייה עיירה יהודית, נמה על חרפיה מכוכבים,
על כפורה, מצייר חורשותיו על זגגיות.

משתקפת בעיירה האמריקאית — עיירה יהודית רחוקה, שהפכה נוף-שבנפש. מצטרף לכך אותו נוף תנ"כי-רומאנטי, שהוקנה לה לנפש בימי ה«חדר» בליטא, זה הצומח מתוך ציונות-שבלב, ציונות-הדורות. שני נופים יהודיים אלה, שהובאו לעולם החדש, תובעים תיקונם, וכל זמן שאינם מוצאים פתרונם בנוף המולדת של האומה — מטבע הדברים שיהיו מושכים את הנפש מתוך בית-הקפה שבכרך אל חיקה הרווה של העיירה האמריקאית ואל הנוף, התמים ונאדר כאחת, העוטר עליה. נוף זה מצטייר לה לנפש כמחכה לתוספת גוונים משלימים מצד «המכחול היהודי המורדף». מאמריקה-של-כרך, זה ששר לה וולט וויטמן בשעתו הימנונות-עתיד אדירים, נמלט הבווד היהודי לאמריקה של אידיליה אלגית-פוריטאנית — אגב הירהורי-הידמות לראשוני מתיישבים, שאף הם עזבו נוף שמעבר-לים ונוף תנ"כי היה מהבהב בנפשם. רצוני לומר, הנופיות האמריקנית בשירי פרייל, עם שהיא מלווה אפיות ציורית רבה בשירים כ«מציורי מיין», «בית-קברות אמריקני» וכו', אינה פרי התערות בוטחת בנוף העולם החדש — בעיצומו של דבר היא פרי געגועים צורבים מתוך שני נופים-שבנפש (נוף-ילדות ונוף תנ"כי-רומאנטי חלום)

אל נוף יהודי ריאלי. ואמנם, ספר־השירים השני, „נר מול כוכבים“, מסתיים בדריכות לקראת נוף ריאלי זה, גופה של ארץ־ישראל הממשית, שחודש לאחר שממת שנות אלפיים ושוב אינו נושא דמיוני בלבד, חלום למרחק־גולה. ובמחזור השירים „ששה חיצו סתו“ (ספר „הדואר“), פרק א', בו „צבועות חורשות אמרי־קניות סתיו צעיר“, ומאידך — „חורשות ליטא שלעבר הולכות־צפות תוך ענני חורף עתיק“, אתה קורא: „אני את דיני לא אקבל טרם יביאני יום רם אל שדמות המולדת. זו אשר זקנותה המופלגת תרנן צעירות ללא־חלוף“.

בינתיים, „בין חיצו סתיו“ לבין „יום רם“ שבעתיד, הולך המשורר העברי ה„שקוע בסתו הפרטי“ (הכאב איננו אוכל“, „הדואר“, תשי״ח) ומוסיף לבקש בבואתו באספקלריה של אמריקה הררית־מיוערת. וככל שהוא מרבה לצייר במחולו היהודי את הנוף האידילי של וורמונט או מייק, כן הולכת וגוברת — בצד האפיות הצירנית — רגשת־הלב של „העיף בנוודים — אלוף־תקות־השווא“, מיוזג זה של רקע השלום האפי שבטבע וסערת־השכול היהודית יחוד הוא שמתייחד בו שירו של פרייל, ותימה, שלא עמדו בוחניה של שירה זו על היסוד הלאומי שבה, על אותו יהוד, שהיא מיהדת את הטבע מבפנים, לא על דרך היהוד השגור מימי מנדלי מו״ס. יהוד פנימי זה מפעים את יסוד־האידיליה ב„בית־קברות אמריקני“, ב„זר־שירים קטן לאביה“, ב„מצירי מייק“ ושירים אחרים. אף צלה של השואה מלווה תכופות את הטיוול בנוף האמריקאי. בצד „ממושם הטובה של דברים“ (שירי־גשם, ב„נוף שמש וכפור“) — המשך אותו פחד ישראלי עתיק ש„בליל תשעה באב“ לשופמן, חרדת הזוועה של הלב היודע בטיב „כדור־האדמה האיום“ (בחורף תרצ״ח זה, שם), והניחוש, שלבנה זו, „שופר־כסף דק שהזריק צייד באקראי והשאירו תלוי ברום“ (שקיעה בפורט־טריאון, שם), כשיתמלאו פגימותיה תהיה אף היא „ציידת ביער־פרא חשך ומהלך־אימים“. ואף ביום־שבת סתווי בויליאמסבורג שבניו־יורק, כשיש „משהו מאביב“ ואף „שקיפות נבונה בראית־הדברים“ בטיולו של יהודי (שבת בויליאמסבורג, ב„נר מול כוכבים“) וכשעולה, כרגיל, „זכר העיירה שבימי ילדות“ — אף כאן זכר השואה: „הנה גם ילדים יהודים שכאילו לא הוסגרו לאבדון“.

אופיינית ביותר לפרייל „שיחת סבים ביער על השחמט“. כאן יהוד הטבע מבפנים מלווה שיחה בו בענין, שהנכד שם אותה בפי סביו השניים, רבי יהושע־יוסף (רב וסופר עברי מצויק, בר־פלוגתיה דלילינבלום) ורבי יוסף־מיכל. רואה אתה, מהו שמבקש בטבע מסביב הנכד, יודע אתה, שאף בו, בנכד, „יסוד עצב מבקש גג בהיר יכסה עליו“. אכן, „גג בהיר“, מכסה על העצב בן שנות־אלפיים השוכן בדם, לא ייתכן בלי אותו נוף ארץ־ישראלי, ריאלי בשתי הוראות כאחת: ריאליות של מטה וריאליות של מעלה, ששתיהן מכוננות זו לעומת זו (הלוי: שם השכינה שכונה לך — והיוצרך פתח אל מול שערי שחק שעריך).

ותכלת גם לו, לאותו נוף יהודי נצחי־ריאלי: „אהבה כחולה בתוך חיק הכנרת“, המובאה היא מתוך שיר אחרון בספר „נר מול כוכבים“ (עדים):

השֵׁלֵג הָיָה, הַנֶּמֶס כֹּה תִפֵּל בְּעוֹרְקִים,
הַשֵּׁלֵג הָיָה, עַל גֵּרוֹ מִהִבְהַב־מֶהֶסֶס
הַתְּלוּם הָיָה, הַנְּגוּעַ אֲבֵט־פִּכְחוֹן
הָיוּ לְעֵדִים גַּם הֵם שְׁלֵי מְחֻכָּה הַמּוֹלְדָת.
הַתְּלוּם כִּכְר פּוֹלֵשׁ אֶת אֶרֶץ הַצְּבִי,
הַשֵּׁלֵג מִתְאַוֶּה לְאַהֲבָה כְּחֻלָּה בְּתוֹךְ חֵיק הַכְּנֶרֶת
וְהַשֵּׁלֵג רוֹדֵף אַחַר מִרְכַּבֶּת אֵלֶיהוּ הַנֶּסְעָרָת.

השלג של נוף־שמש־זכפור הולך ונמס בעורקים; התבונה הגלותית הנעצבה והבדודה, המאצילה משקיפותה על הנוף שמסביב, מהבהבת־מהססת כפתילת הנר, והחלום, הנגוע אבק־פכחון, נכסף להשתלהבות קדומה־חדשה. חלום זה «כבר פולש את ארץ־הצבי»; אותו שלג, הנמס בעורקים, נמס מתוך התאוות «לאהבה כחולה בתוך חיק הכנרת»; לתבונה היגעה, המהססת־מהבהבת, רומות ממרום־הכרמל «מרכבת אליהו הנסערת». קוראת הארץ לגפש השבויה בין הנופים: הנה סוף־סוף הנוף שלך הנצח־יריאלי.

ושיר אחר בו בענין («כרמלית», חיפה, תשט"ו) משמיענו:
עַת יָרַד עַל רֵאשֵׁי הַמַּעַרְב יוֹרִיד בְּנִפְשֵׁי הַמְּזֻרָח
וּמֵה שְׁכַחַשׁ הַמַּעַרְב יֵאֱמַת הַמְּזֻרָח.
וְאֵי הוֹלֵךְ וְלוֹבֵשׁ אוֹר זֶה הָאֱמוּנָה
הַחוֹתֶרֶת אֶל אֶרְצֵי כִסְפִינָה.

החתירה הזאת אל הנוף הגואל, נוף יהודי, מאמת ופותר, טבועה היתה מלכתחילה בשירתו של פרייל, ואין אקורדים אלה חיצוניים לגבה כל־עיקר. נאמן עלינו ווידויו («אל ארצי ווידויו», ספר־העשור של «הדואר»):

וְהָיָה בְּשִׁבְתִּי בְּבְרוּקְלִין הָעִיר, בְּיָרַח זֵיו,
בְּשֵׁנַת הָעֵשׂוֹר לְמַדִּינַת יִשְׂרָאֵל,
יָרַד עָלַי צֵד מִמַּאֲרָב, עַב טָמֵן צָהָרִי,
כִּי הִרְבִּיתִי לְהִסּוֹף בְּגוֹזִים הַנָּרִים וְכִלִּיתִי יָמִי
לְלֹא הַפְּרַת הַפְּדוּת הָאֲחַת, מִיַּחְלָת וּמִצָּפָה לִּי
בְּאֶרֶץ לֹא קָטָה עֲדִין הַד פְּעָמֵי זָעַם זֹאת
סוֹרָא דְרוּר לְחִלּוּמֹתַי סְמוּיִים, לְמִסּוֹרֵי הָרֵאשׁוֹן אוֹמְרַת הַנִּיעַ,
וְאֵהִי שְׁפִד־ח מָאד - בְּאֶשֶׁר שָׁם הִהְרִים הָרָמִים,
וְאֵהִי הַסָּס וּפְתִלְתֵּל - בְּאֶשֶׁר שָׁם הִיִּדְעָה הַבְּרוּרָה.

נִגְלָה לִי עוֹן אֲבִיבִי. אֶךְ קָרוֹם עַל פְּצָעִם לֹא יַעַד
 כָּל עוֹד יָדִי, צְרוּבַת אֵשׁ תְּדַשָּׁה, לֹא תִצֵּיר עַל בְּד
 אֶת נוֹפֵי הַנְּסִים עִתִּיקֵי-הַיּוֹמִין.
 בְּעוֹנַת סְתוּי אֶז אֲזַרְחָה.

וידודי זה מקופל, לאמיתו של דבר, בין השטין של כל שירת-הנוף לגבריאל פרייל. הן עצם הטיפול בנוף בא לו לפרייל מתוך בדידות הנפש היהודית בגולה, הזוכרת זכירת-פנים עמוקה את „נופי הנסים עתיקי היומין“, זוכרתם בעיירה הליטאית וזוכרתם בשעת שקיעה בפורט-טריאון וזוכרתם בין שלגי מיון. וכי לא הלך פרייל אצל גופים, בעיקר, אגב חיפוש הנופים ההם? ציירותו, שנטפל לה „אבק-פכחון“ של „יהודי ליטאי, אשר ניסה להוציא מאדמה סתמית עצים פכחים, בהם משתלהב החלום“ — מתחת למסווה השקט שלה האלגי בצבצו תמיד פנים צועקות לפתרון-גאולה, „לפדות האחת“. כעדות הפייטן-הצייר על עצמו: ביער דמויותיו קפאו צעקותיו („העונה האחת“, „גזית“, תשי״ז). אף צעקות קפואות צעקות הן ומן הנמנע היה להצפינו.

עוד שירווידוי טיפוסי — ובו נסיים.

צִיר עֵבְרִי.

תוֹף נֶעַשׂ וְרַחֵשׁ צְבָעִים אֶתְהַלֵּךְ יְהִי־דִי.
 צִיר עֵבְרִי שֶׁעֲדִין לֹא רָאָה בְּמוֹ-עֵינָיו
 אֶת הַשָּׁמַיִם הָעֵבְרָיִים בָּהֶם נִכְרִים עוֹד
 עֲקָבוֹת אֵל עֲלִיוֹן דּוֹרֵךְ עַל כּוֹכְבָיו.

בִּינְתַיִם אֲנִי יוֹשֵׁב בְּחֶבֶל הַמְּגֻדְלִים הָאֲפָרִים
 שֶׁעַל חוֹף הַנָּהָר הָאֲפָר.
 יוֹשֵׁב וּמוֹצֵא אֲמִתּוֹת אֲפָרוֹת
 עַל שְׂאֵלָה נִנְעָצַת כְּמַחֵט אֲפָר.

עַד תִּבּוֹא שְׁעָה וּבְרֶס יִפְלַח לְבַב הַכְּפִיר וְהַצָּבִי:
 אֶהְפֹּךְ בְּצִבְעֵי תַחַת אֵשׁ שֶׁמֶשׁ שֶׁבְּכֹנֵעַן,
 לְשִׁלְגֵי הַחֶרְמוֹן יַעֲלֶה פְרוֹשׁ מְכַחֵלִי.

אֶהְיֶה נֶאֱמָן לְשִׁעְתִּי זוֹ שֶׁתִּבּוֹא.
 וְהַצְּהָרִים יַעֲמְדוּ גְבוּהִים מְאֹד.

שִׁירַת הַ„אֲנִי“ בְּכִבְשׁוֹנוֹ שֶׁל הַזְּמַן

(לדמותו הפיוטית של גבריאל פרייל)

מאת אליעזר ד. פרידלנר

“Poets, like lovers, should be bold and dare,
They spoil their business with an overcare.”
—DRYDEN

שלושת קווי היסוד הקובעים, לפי טולסטוי, רקעה של כל שירה אמיתית מובלטים בשירת פרייל. הלא הם: יחס מוסרי בין האמן ליצירתו, צלילות הניב והביטוי, וכנות שברגש. פרייל המשורר ופרייל האדם חד הם. מן המעטים הוא במשוררי זמננו שהשירה היא להם סם-חיים. הוגת הוא אותה בכל רמ"ח אבריו. הרבה יותר מכלי ניחוש היא בשבילו: הוא «תוכן דברים, חוזה בהירות ודולה עמקות», כפי שהוא מעיד על עצמו. שלוש התכונות, האמורות לעיל, מהוות בשירת פרייל סינתיזה אסתטית שלימה. כאמודאי זה בלב-ים, צולל המשורר אל תהומות הנפש ודולה מתוכה ניבים ואימאזים המסמלים, במערכת המזלות המיוחדת שלו, תגלית המציאות מחדש. ומציאות זו של המשורר היא מציאותנו אנו, אלא שנעלמה מהרגשתנו ומטווח תפיסתנו החושנית מחמת שימוש וקירבה יתירה. מציאות זו של אילן ועשב ונהר מהווה חוויה שלימה, השקפת עולם הנתפסת על-ידי ישותו הסינתיטית של אדם. מבלי שידע זאת אולי המשורר ידיעה תודעתית, מהווה חוויה זו המלט המדבק לבני אישיותו אחת לשניה; צר צורתה וקורם עליה קרום של השקפת עולם שלימה. בלי אישיות זו הרי ניטל מן השירה יחודה, ונפגמת חיותה העצמית.

פרייל רואה את עולמו כ„גויל עתיק-יומין“. ויעודו בעולם זה:

„... לחדש חרמש הירח ולמלא פגימתו,

ולהעניק מאשי למדורות שמש גועות“.

כבר בשורות ראשונות אלו רומז המשורר על התפתחותו הפיוטית. שאיפה זו „למלא פגימתו“, לא רק של הירח, כי אם של עולמו הפרטי, מהווה את הרקע היסודי לשיריו הליריים. „פגימה“ זו מסתמלת בשניות של החולף והקיים בטבע, מעין תיזה ואנטיתיזה. על כן עורך הוא, זה לעומת זה, את האדם מול האילן, הנר מול הכוכבים, האבן „העומדת לבלי חת“ והמדברת בלשון נצחים מול הזמן הלוכד צורות הרבה ואשר באחד הימים „יפול שדוד וגווע על מפתן האדם“.

יתר-על-כן: הזמן אף הוא מסורבל ניגודים בהם תסתכסך נפשו של המשורר. עבר ועתיד משמשים בערבוביה. ואילו הזכרון משמש מעבר דינאמי מאחד לשני, מעין ממד שלישי לחולף, שבו — רק בו אולי — ימצא את הסינתזה המבוקשת, את מגעו עם הלא-כאן ועם הלא-עכשיו.

אכן, פרייל המשורר שואף אל הסינתזה האסתטית כשם שפרייל האדם שואף אל הסינתזה בעולם המוחשי, בתחומו של הטבע. אין הוא סובל שניות בטבע. על כן יתור לו שביל זהב שבין "ודאות אילן, נהר ועפרוני" ובין "אגדת" אימה זו ששמה תקופת-האטום". שביל זהב זה מובילו אל עולם אחר, עולם ודאי יותר, מוחשי יותר לגבי דידו; עולם בו צומחים אנשים ואילנות ללא הפליה. יודע המשורר כי לשון אחת וגורל אחד להם, כי על כן יראה את האילן "כאח לנשירה וכליה". ובדידותן של גבעות עדות סמלית היא ליחודו של המשורר הרואה את עצמו "כאי בין יום ולילה" ... "כנער בשבי בין ליל ושיר".

אותה קירבה נפשית, אותה כנות שירית ואתה צלילות שבניב מתמזגות לחוויה אסתטית מיוחדת במינה ומהוות, בעצם, תגלית חדשה של המציאות. אכן ראייתו של פרייל היא מעבר לכל ממדי החושים. במציאותו של המשורר נמוגים ממדי עבר והווה; ואילו העתיד הוא ההן הנשמע מכלל הלאו. אמרתי שפרייל שואף למיזוג התחומים שלטבע, ליישוב כל שניות שבו. אולם יש ואם פסימיות עולה כעננה שחורה מתוך שירתו, הרי זה לא משום שיאה לו העיצבון דווקא. צד אחד הוא של המטבע. אחד מגוני הפריזמה. אמנם, יש והמשורר רואה את עצמו כנקודה על "מצע אפור של יום-יום". אולם, יש ומצע אפור זה נבלע בין שני התחומים של זיקנה וילדות, של הכאן והשם. ויודע לבו של המשורר שאי שם

"יפרח נוף בו זקנה וילדות תהיינה

כתאומי צפרים בקן אחד, אחת על רעותה סוככת;

כי קים נוף בו זקנה וילדות תהיינה יינות ממוחגים,

אין דופי בהם, בגביע אחד, —

ושם, לעולם לא תקרא תגר צפור, לא יהססו יינות" ...

שיריו של פרייל סובבים על ציר משולש זה של זיקנה, ילדות, וזמן. והמוטיב הלירי העולה מתוכם הוא מוסר-ההשכל, המשמעות המסכמת. הן דמי האדם הלא "דמיהם המתרוננים של קיצים" הם; נשמתו היא "להבות-הארגמן של סתווים זקופים ועשירי-פרי"; ואילו הזמן הוא "ספין חד חותך בעדר ימים-כבשים". ואם כי נשימת הגורל מרחפת בכל, אין בשירתו של פרייל פאטאליות. הלירי החופף עליה מעלה, אמנם, תוגת סתווים. אולם יציבות הטבע מכפרת. בה ימצא "תשובה אילנית", ובה ימצא "זכרון עשב נושק לעתיד". יתר על כן, היא הנותנת, המשורר שהוא בכחינת "תדהר וזקן" תר לו שביל בין יופיו של האחד וחכמתו של השני, הלא היא פתיחת שערי נוף חדש.

פרייל הוא בעצם משורר לירי. אולם יש להבין ליריקה זו לאור הריאליזם המיוחדת של המשורר. בשירת ה"אני" שלו מבצבץ ועולה המומנט הגורלי-אנושי ולהיפך, בהרהוריו על גורל ואנושות מתגלה ה"אני" המיוחד של המשורר. כמו האל פאן של אמרסון, כן הלה הוא העצם החוקר, הציר של הכוכב, לב כל יצור ופירוש לכל ארשת פנים. אכן, כל שירה אמיתית יש בה מן הלירי, הואיל וכל שירה אמיתית, כדברי וואדסווירת, בצלם האדם והטבע נבראה. שירת פרייל מיוחדת היא בימינו בזה שהחזירה את הטבע ליושנו, יותר נכון, שגילתה את הטבע מחדש. ועם תגלית חדשה זו ממילא מופיע האדם בגילוי החדש. אין לך כמעט שיר אחד שאין בו ממראות הטבע או מפליאתו. ולא סתם תיאור לשם תיאור סאן; לא סתם גישת רומאנטיקן היא גישתו של פרייל. האדם והטבע הם שתי עובדות, שתי נקודות-אחיזה בהן נעגן המשורר ומהן יפליג אל עולמיו השונים. ואפילו אם ספינותיו "מפליגות בילדות", תמיד הוא קובע עובדות, אפילו עם ימשל "משלים לקוחים ממלכויות העלה והניצן". אכן אותן "עובדות" שהוא קובע מהוות משהו מכשרון התפעלותו ומתמצית תפיסתו המפוכחת. כושר התפעלות זה הוא כוחו המיוחד. ניחן הוא בכשרון להסיק מכל עובדה, לכאורה פרוואית, את המומנט השירי שלה ולתרגם כל אירוע יומיומי לשפת חויה פיוטית גדולה:

„צבוע שלחן, פירוש הדבר: לחוש

בחיך אתה המתעלעלים,

בירוק שנעור מזהיר;

פירוש הדבר, לתפוש במזג שלרגע,

לתת לו להרדם בתוכו של העץ —

עת עמוק-יעמיק חורף“.

ויותר מהתרשמות גרידה היא זו. יש כאן התפעלות אשר הפכחות והאינטו-איציה משמשות בה בערבוביה, והתפעלות זו מדברים עובדתיים כגון ציבוע שולחן ותיבת-דואר, משנצרפת באביק החוויה הפרטית של המשורר ומתמזגת עם החימיה השירית שלו, שוב לא שולחן כאן, ולא תיבת-דואר, דברים המובנים כה מאליהם, כי אם „אבר אילן מלבין“, או „יציבות עשירה ורוגעת“. ואם, כדברי המשורר, ציבוע שולחן לא ענין עראי הוא הואיל ויש בו מן הנצחת „עונה חביבה בנשימתה אנושית, שהנצה ביד אדם חמה“, הרי מה נאמר על האדם שאינו כה פשוט וכה מובן מאליו? מה נאמר על אדם זה שהוא „מובאה“ מאבותיו, כהגדרתו של אמרסון, אדם זה הנכסף למולידו והמשמר בקרבו את הגרעין לבאות?

במסכתו השירית של פרייל מתבררת חויתו של האדם בסימול שתי מציאויות כופות ומכריעות: יציבותו וקביעותו של הטבע, וההווי של „יאוש והתנקות“. יש והמשורר יראה את האדם (קרי: את עצמו) בדמות הנוסע אשר על חופיו מתנפצים משברי חלומותיו; או בדמותו של הזקן בגן החיות אשר בדידותו גדולה „מחשקו הנפעם של נמר“; או יש ויראהו כאותו סבא המוצא „ענין הולך וחוזר בפרח המזריח עוד מאשתקד“. נימת התוגה העולה מתוך שורות

אלה מקורה בהפכים, הפכי תכונותיו של אדם, ובהוויתו המיוחדת כאדם וכיהודי. צדה האחד של המטבע: "נחמת הפכחון", האי שבין "הכחול הקריר ושושן השקיעה"; הנוף המזהיר, המרגיע והמוריק "במדבר שוטם". ואילו הצד השני של אותה מטבע משקף את בבואת האימים של הדור, בה משתקפת בבואתו של המשורר. שירה המערטלת דמותו של אדם כשירת פרייל, מן הנמנע שלא תגיב על אירועי הדור ותהפוכותיו. המשורר, באשר הוא אדם ויהודי, מן הנמנע שלא יכוח בגחלתם. אולם, תגובתו מן ההכרח שתהא בעקיפין, באמצעי חוטי-הטלגרף המיוחדים שלנפש. ואף כאן ימחיש את ראייתו האינטואיטיבית על-ידי קווי שרטוט המבליטים את ההפכים הגורליים. לא לחינם נאחו פרייל בסמל הגורלי של הסתיו. הסתיו במערכת העונות מקביל לעונותיה של "מחוזות הנפש". עדין משמר הוא קורטוב מה מבולמוס הצמיחה שלקיץ; אולם, משהו בו מבשורת הכליה שלחורף. סתיוו האחד של המשורר משתובב ומצטחק ממולו, ומשקהו "יין באודם רחקיו מגביעי-אלגביש", ואילו סתיוו השני, לבוש הסחבות, "צובע שחקים באודם חם" — זהו הסתיו של אחיו היהודים — "התבואות קצר האויב בכרכים". הרי כאן יותר מהזדהות מוסרית. שירתו נגועה בה כשם שה"אני" היהודי נגוע בה. ו"אני" זה יעלה בהיסח הדעת אף בשיריו אשר לכאורה אין בהם מחותם הגורל והזמן.

פרשה מיוחדת היא הנוף האמריקני בשירת פרייל, וכאן אולי עיקר חידושו. איני יודע עד היכן מגיעה השפעתם של משוררי אמריקה והוגיה על שירתו. אולם אין כל ספק שמהו דבק בו מפולחן הטבע של תורו, מרשימות-היער של אמרסון, מן ה"אני" האוניברסלי של ויטמאן, מסגנונו הדו-שיחי של פרוסט, ומטיפולו המיוחד של סאנדבורג בנושאים פשוטים, יומיומיים. רצוני לומר שאותה רוח אשר פיעמה במשוררים אלו מפעמת אף בשירתו של פרייל. אותם חזיונות הטבע אשר הטיעו את חותמם על אלו מהווים את השתי וערב של האריג ההיולי ממנו נרקמה שירתו, ואמריקניות זו מתפרשת לא על ידי הנושאים דווקא, כי אם על ידי משהו מורכב מהשפעה והשראה; מהשקפת עולם המעידה על אחיזה גיאר גראפית; משהו מורכב מהלך-נפש, מסגנון ומתוכן. זאת ועוד: הנוף האמריקני המשתקף מתוך שירת פרייל אינו פרי הסתכלות סנטימנטאלית או רומאנטית, אינו תוצאת חקירה או לימוד. אין בה לא מהתרשמויותיו של תייר, אף לא מחיקויו של תצלום. הנוף הזה הוא החומר הגלמי של המשורר, תזונתו החיונית.

משהו בשירת פרייל המאפיין את שירת אמריקה בכלל, הלא היא הבבואה השכלית-אימצינאלית של הארץ ושל תושביה. ואם נעדר משירתו אותו חוש מקיף ושופע של חירות אישית-פרטית, הרי זה משום שאף בשירה האמריקנית, ביחוד זו שלאחרי המלחמה, שוב אינו כה נמרץ כבשירת ויטמאן או פרוסט. אולם, אותו חיפוש אחרי אירועים חדשים וחוויות חדשות, אותה משיכת-המרחקים ובקשת מפלט, המציינים תכונתם של סופרי אמריקה, פועלים אף בשירתו של פרייל. הנוף האמריקני עדות היא "לבהירות הנופים שלנפש". ואם ביקש ומצא פרייל שנתבות

ניו־המפשייר „קשר להן טמיר עם אחיותיהן בליטה“, אין זאת כי אם היהודי שבו מבצבץ פה ושם ומוסיף במכחולו „המורדף את הגון השחור“.

פרייל אינו הראשון במשוררים העברים אשר בשירתו משתקפת אמריקה. אולם, ההבדל היסודי ביניהם הוא בזה שהם שרו על אמריקה, בעוד שפרייל שר את אמריקה. אמריקה זו בשירת פרייל נובעת מאותו פראגמאטיזם של ויליאם זיימס ומאותה חוויה אמנותית של ז'וזף דיואי. וכשם שישיר לו על אילן ואדם בנשימה אחת, כן ישיר לו על נוף אמריקני זה ועל עצמו בנשימה אחת. פרייל הוא בעיקרו צייר. לשוא נבקש בו את החרוז המזדמר ואת השורה המתנגנת, ואם לקוייה אוזנו של המשורר, הרי במקום זה ניחן בכושר־הסתכלות חריפה וריאליסטית, בשביעת־עין היודעת לברר את העיקר ואת האופייני. לוח צבעיו אינו מלא וגדוש כלוח־הצבעים של שניאור, למשל. או בו מן הפזרנות של הלז, ולא מן השפץ הציורי שלו. למרות זאת, ואולי דווקא משום כך, מצליח פרייל להעלות על הבד את נופה של ניו־אינגלנד תוך כדי שניים שלושה שרטוטים. אין בציוריו אף גון אחד מיותר, לא נואנס אחד שאינו במקומו. צייר בררן הוא החס על כל צבע שלא ילך לאיבוד. כך, למשל, מצייר הוא את נופה של מיין, נוף של „טורי איים מיוערים, עצומי סבלנות, שטים באוקינוס“.

„... איים מנערים בלוריתס ערפילית — ולא יאבה מבט עוד ללטף את הצהוב של מרבד החולות, את הירוק, נוטף הזהב, של עצי דמדומים, את הפרח המסמיק, פוצע סלע, את הסירה השחומה פוצעת גל; פתע ילבש אדם בגזי ערפל, יגהר על רוכסי הר ויהיה עצמו צל זורם, סגול, ערב־עננים קשור מרדים...“

וכן בדברו על הגשם במיין, על השלג, על סימטאותיה ועל טיבם של מאכלים במיין. נוף זה שהוא מעלה על הבד אינו חיקויי, כאמור, ועל כן אינו סטאטי. צבעיו, צבעי מים, מרטיטים ומפרפרים, כביכול, כצבעיהם של האמפרסור־ניסטים. משהו בהם מהגות לבו של המשורר, ממצב־רוחו, ומערגונו כאדם וכיהודי. כוחו בשירי נוף אלה לחשוף ולגלות מחדש איזו פאזה מתוך היומיומי, להאיר איזה צד אנושי נסתר מתוך המציאות. ולא־דווקא נסתר, אלא שנעלם מבינתנו וניטשטש בעטייה של קירבה יתירה. פרייל, כביכול, „חש בנשימת הסתיו, מחזר עליו ומונה פסעיו“. הוא חודר אל תוך נופו זה ופולש „בגבולות הדממה“ שלו. ותמיד יסיק ממנו את האנושי. וכדבר הלמד מענינו, יבקש את „בבואת כוכבו האחד“, את דמותו הוא.

מבחינה זו, אף שירים אלו על נוף אמריקה אבטוביוגראפיים המה, באשר הם מגלים, ואולי יותר מטפח, את אישיותו ומערטלים את מסתורי נפשו. קו ישר של סיבה ומסובב נמשך מן ה־„אני“ המיוחד שלו אל הנוף האמריקני, כשם שנמשך אותו הקו מגבריאל הקדוש אי־שם בליטה אל גבריאל פרייל אי־פה בניו־יורק, אכן נהירים לו שבילי אמריקה זו של וולט ויטמאן וואשינגטון אוירווינג כשם שהיו נהירים לו אי־פעם שבילי ילדות עמומה בליטה הרחוקה, כוחו בזה שהוא

יודע למתוח גשר העכשיו אל אשר היה; גשר היש אל אשר יהיה. וכאילו על
עצמו התכוון כשכתב על ואשנגטון אירוינג:

„... חש כי נפגשו בו שתי השעות,

נועדו לאדם עלי אדמות:

האש הצוננת, המרננת עם שחר,

ולפידו העשן של מערב —

שירי אמריקה של פרייל הם, בעצם, טיולים על פני גופה של ארץ זו. אולם לא סתם טיולים לשם הגאה הם אלה. מתן ביטוי המה לערגון עמוק, לחיפוש אחרי „נוף זכרון“ הלוכש לגבי המשורר ממשות, „ממש נושם זכרון“, כדבריו. וממש זה יש בו כדי להשלים את מפת ילדותו הלקויה. המשורר הוא בבחינת דייג המשליך חפתו „במבוע זכרונותיו“. וכזכרון הזה, כן מהווה לגבו הנוף, אשר לו יקשר כתרם, מפלט וגירוי כאחד. בטיוליו השיריים על פני נוף אמריקה, משיח המשורר ומדובב את עברה ההיסטורי. „בזכרון אנשים הבאים אחריהם“ ירחפו לעינינו אישים וטיפוסים; אפיסודה קטנה, פרוזאית לכאורה, שיש בה כדי להבליט אישיות היסטורית. כאילו המשורר שורט שריטה, כביכול, בגופו זה ה„נושם זכרון“ וכמו מאליהם צפים מתוך עברם אכרי ניר-אינגלנד, אומניה, וחנוניה. וההגות העולה מתוך שיחזור נפשי זה של העבר, אף היא אינה אלא פסיפס במשבצת „הפילוסופיה הביתית“ של ניר-אינגלנד הכפרית. אמריקה בשירת פרייל אינה מתבטאת, כאמור, דווקא בנושאים של שיריו. מה שקובע הוא טיפולו המיוחד בנושאים, סגנונו החפשי-שיחתי והאימאזיים המקומיים. כי על כן מדברת שירתו של פרייל בלשון בני אדם. ואף כשיתיר את פקעת הזכרונות — בין אם באמצעי אנדרטת ואשינגטון בויליאמסבורג היהודית, בין אם באמצעי בית הקברות האמריקני בעיירת וואודסטוק — נגול לפנינו הואי מוחשי על נשימתו ההיסטורית, כה קרוב וכה אנושי.

אכן צדק מי שאמר ששירה אמיתית דרך ידיעה היא. ושירת פרייל אף היא משכלת ומענגת, מהנה ומאלפת כאחת. אמנם יש והיא מגלה טפח ומכסה טפחיים. ברם, הטפח הזה יש בו משהו מהברקת רעיון, מניצנוף מחשבה ומהארת הגורל עצמו. המשורר מביט מקרוב ורואה למרחוק, ותוך כדי הבטה-ראייה זו הוא בא במגע עם הדברים הטמירים של העולם החיצוני ומגלה את הפליאה שבידוע, וחושף את החיוני-טראנסצנדנטאלי של ה„מובן מאליו“.

גבריאֵל פּרַיִל

שְׁנֵי שִׁירִים *

הַצִּיד הָעֵנָף

לְאַחַר כְּתִיבַת כָּל הַשִּׁירִים
הַנָּאִים עִם הַצְנוּעִים,
עֲתִירֵי הַחִוּלָּה וְנִבְנוֹי-הָאֱלֹהִים -
עֶטֶף וְשָׁאֵר תְּלוּי
בְּאֵיִר הָאֲדִישׁ

אִם גַּם צִפְרִים הַפְּרָחַת
עוֹדֵן לְנוֹת עַל צוּקֵי-הָרָ, וּמִצְבָּעִיהָ
עוֹד לֹא נִשְׁלַב שְׁבִיב מַלְכוּת.
עַד יִתְחַזֵּר לָהּ לְאוֹר צִהָרִים חַד.
שְׁהַשִּׁירִים אֵינָם אֶלָּא
הַצִּים סוּמִים שְׁלוּחִים
תוֹךְ לֵב עִיר-נִצַּח מְדָמָה ;
וְאֵתָה אֵינָה אֶלָּא צִיד שְׁעִיחַ.

יֹנָה

יֹנָה הַנְּבִיא בְּרַח מִפְּנֵי קוֹלוֹ הַזּוֹעֵם, -
וְאֵי אֵל סְפִינְתֵי מְרָקוֹן מֵאֵל וְאָדָם,
נִמְלָט מֵאִיוֹ לִילִיּוֹת מִכָּה בִּי שְׁרָשִׁיהָ,
מִחַמַּת מִכְמַרְת פְּרוּשָׁה לְתַבְּלָנִי,
מִצַּד שְׁאֵנִי נִבְלַע בּוֹ כִּיֹּנָה בְּמַעַי הַדְּגָה.
כִּד הַדְּבָרִים הַשְּׁחֹזְרִים שְׁחֹזוּ גְבִיאִים
מִתְבַּקְּעִים אֵלַי מוֹחֲשִׁים כְּבָרְאֵי הַחֹזֵר ;
כִּד דְּבָרֵי הַנְּזוּמָה שְׁלֵהֶם הֵם וְצֹנִים לְבָנִים
מִרְחֻפִים פְּרִיכִים עַל מִי שְׁלָנָה יִתְרָה.
יְהִי רְצוֹן, שֶׁבְּבְרַחִי מִקּוֹנֵי דוֹ לְרַנֵּעַ אֶלְיָן
בְּעֹנַת הָאֲמוּנָה וְהַפְּרִי.

* מתוך הספר החדש העומד להופיע בקרוב בהוצאת "דביר".

הַכְּפֻרֶת הָעֵבְרִית עַל גְּבְרִיאֵל פְּרִיֵל

מאת א. מרתאן

מיד עם הופעת שיריו הראשונים של פרייל ניכר היה החידוש שבדרך ביטוי. מבקרים שונים הצביעו וחזרו והצביעו על תחושת הנוף העמוקה אשר בו, על לשונו הציורית-סיכומית, על יקתו לפשוט המתפרש כסמל לאמת עמוקה יותר, ולבסוף על אמריקניותו הישירה, הקרקעית, הייתי אומר כמעט "גועית", במידה שלא נמצאה אצל שום משורר אחר ממשוררינו שכתב על אדמת אמריקה, ואולם דומני שקשה עד מאוד לציין ולאפיין את שירתו של פרייל. דווקא שירה זו שהצביעו על קרבתה המרובה לפרוזה אינה ניתנת לסיכום. דומה היא לפרי אכזוטי, שכל כמה שתאריך בתיאורו אין אתה יכול לעמוד על טעמו, כי אם על ידי טעימה ממש. שירתו ממלאה את הדרישה לשלימות פיוטית שהובעה על-ידי ארציבאלד מ'קליש האמריקאי: "A poem should not mean but be".

למטה ניתנים כמה סיכומים תמציתיים ממאמרי הביקורת שפורסמו על שירת גבריאל פרייל. ניתן כאן רק מה שלפי דעת המלקט מציג את המקורי או החדש בדיונו של כל מבקר ומבקר. שירתו של פרייל מהווה נכס חשוב בספרותנו החדשה וראויה היא להכרה ולעיון, והיה בזה כעין זר פרחים למשורר לרגל קבלו פרס "בצרון".

אבינועם, ר. [ראובן גרוסמאן]: "נר מול כוכבים", גליונות, אייר-סיון

תשי"ד, חוב' ה"ה, עמ' 282—284.

שירתו של פרייל היא שירה בלתי שקולה ובלתי מדודה ובכך היא משמשת ביטוי לחוסר-מנוחה, כאן רואים אנו נפש נקלעת בין כרך לכפר, בין אביב וחורף. זוהי שירה גרעינית, מחושבת ושקולה בתכנה, שופעת גבישי-הגות והתפלספות. **אבשלום** [חיים ליף]: "נר מול כוכבים לגבריאל פרייל", מוסף לקורא

הצעיר ("הדואר"), כ"ח אייר, תשט"ו, גליון 10.

הסתכלות חודרת וביטוי מרוכז, ובעיקר ציוריות — הנם מסימניה של שירת פרייל. לשונו היא לשון המראות והצבעים. זכרון דמויות העבר מהווה יסוד חשוב וקובע בהעלאת הלכירוח. נושאה של שירה זו אינם תלויים במקום ובזמן, טבע, אדם ועולם נתפסים תפיסה מקורית ולעין הצופיה יצטרף הלב "הרואה ראייה שבפנים".

אפשטיין, אברהם: סופרים עברים באמריקה, הוצאת „דביר“, תשי”א, תל-אביב, כרך א', עמ' 229—236 (נתפרסם קודם בספרו „מקורב ומרחוק“, הוצאת „אהל“, תש”ד, עמ' 202—207).

הקורא ימצא ודאי כאן את השפעתם של משוררים אמריקאים כויטמאן ורובינסון ג'פרס וגם יעקב גלאטשטיין מחוג ה„אינזיכטים“ האידיים, ואולם פרייל קנה השפעות אלו קנין עצמי. כמעט אין למצוא אצלו שירים בנוסח הרגיל, המשורר בעט לגמרי במסורת הקלאסית הן בצורה והן בתוכן. הריהו אינטלקטואלי לפי מהותו השירית, אינסטרופקטיבי לפי תפיסתו ודרך בטוייו. שירתו נוטה להסתכלות ולהתבוננות מאשר לידי מחאה. אין הכרח מעורר בו רגש פחד וחוסר ישע, אלא בכרך הוא חש את הכוח העצום והמשעבד. למרות ציוריותו המרובה מצטיין הוא גם בפשטות של לשון. מבעד לקליפת הלשון הריהו רואה את היופי הגנוז, את ה„משמעות התוכית“.

בבלי, הלל: „שירי גבריאל פרייל“, „הדואר“, ל' שבט תש”ג, גליון י”ד, עמ' 225.

השבילים הנפרדים בהם תועה המשורר מתלכדים ומוליכים בסופו של דבר למרכז הווית אחד. הליריקה של פרייל היא שירת-הגיון, פרי הסתכלות והתבוננות ממושכה. ישנה פשטות נזירית בשירה זו. רואה הוא את „גתיב האגדה“ בשכיח ביותר.

בס, ש.: „נוף שמש וכפור“, גליונות, שבט-אדר א' תש”ו, כרך י”ח, חוב' י”ב, עמ' 295.

פרייל הוא משורר מודרני-אמריקאי, משורר-צייר לירי. שירת אמריקה הנטולה מסורת ואולם עמוסה עושר טבעי נתנה בו את אותותיה. לשירתו יש קצב פנימי במקום ניגון וחרוז.

גולדברג, לאה: „דיוקנאות בשירתנו החדשה — גבריאל פרייל“, משא, תש”ה.

לאה גולדברג הפירה בתרומתו הפיוטית וחיידושו של פרייל עם הופעת ספרו הראשון: „נוף שמש וכפור“ בשנת תש”ה וציינה את פרייל כמשורר „בעל ביטוי עדין ועצמאי, בעל תחושה דקה לגבי הנוף ומוסיקאליות לשונית רבה“.

וואלינרוד, ראובן: ארץ ישראל בשירת אמריקה העברית, מגילות, אב, חוב' י”ג, תשי”ג, עמ' 37.

„תיאוריו של גבריאל פרייל מוסרים את תוכם של בריותיו ומעלים אותם לדרגת סמלים, ותיאוריו הטבע שלו מזדקרים נוקשים וקפואים על זוויותיהם המחוטבות והחדות ועל צבעיהם המבהיקים הקרחיים, כמסומל בשם ספרו הקולע „נוף שמש וכפור““.

זילברשלאג, יצחק: „השירה העברית בעולם החדש“, אחינפר, תש”ד, עמ' 245. שירת פרייל קרובה ככוונה לפרוזה. תמונתו הריאליסטיות מסייעות

לשירתו. שתי התכונות המציינות את המשורר הן: "הראיה בנפש הזולת וההומור הוותרן".

זך, נתן: "מבחנו של השיר", למרחב, 10 באפריל, 1959.
פרייל הוא משורר השיר הטוב. הציור והקצב מהווים חלק אורגאני של השיר.

טשרני, כרמי [ט. פרמי]: "גוף שמש וכפור", ניב, אדר-ניסן תש"ה.
גליון ג', עמ' 23—27.

בניגוד לשירה הקלאסית, הפשוט הוא מרכז ענינו של המשורר ולא הקוסמי. תכונה ראשית בשירתו היא הריכוז. אינטלקט וחושניות מהווים זיווג מובהק בשירתו. דביקותו בטבע היא יותר דביקות בצומח מאשר בחי.

יפה, מרדכי: "תיקון עברי לנושא אמריקאי" דבר, ג' אדר, תשט"ו.

ישנה אמריקאיות חריפה בשירתו של פרייל והשיגו הגדול הוא זה שיצק מהות חדשה בדפוס עברי. עם כל אמריקאיות קרקעית זו במשורר ער כפרייל עדיין מהבהבת בשירתו התמונה של המכורה בה נולד. שיריו מנוף אמריקה מראים לא רק התרשמות-רגע, אלא שליטה גמורה בחומר.

ליכטנבוים, יוסף: "שירת גבריאל פרייל", מאזנים, כסלו תש"ך, חוברת

א', עמ' 44—47.

שירת פרייל היא שירה אינטימית ואלגית ביסודה ואין בה מן הפאתוס הסוער. השירה אצל פרייל אינה רק חלק מן החיים אלא משמעותם המוחלטת של החיים, צורך על-איש, ההארמוניה היחידה, עיקרון המכיל ומעצב הכל. רואה המשורר עולם ומלואו ראייה פיוטית וחי אותו חיים פיוטיים. כך הוא יוצר לו מיתוס של פייטן. שירה זו נעדרת יסוד מוצק, מחשל ומייצב. החוויה אינה מתגשמת בשיר אלא מתנדפת בו.

לנדר, פ.: "גר מול כוכבים", הפועל הצעיר, ל' שבט תשט"ו, עמ' 12—13.

שירתו של פרייל מתבלטת בשוני שבה. לא ניכרים כאן עקבות השפעתה של שירת ביאליק וזו שלאחר ביאליק. הנוף בשירה זו אינו משמע רקע בלבד. אלא חלק בלתי-נפרד מן האוירה הנפשית-אישית. הכרך האמריקאי פתח לפניו מבואות רחבים מבלי לטשטש את ה"עיקר" — את העברי שבו. הוא גם גותן ביטוי לתחושת הטראגיות של האדם המודרני באימה האטומית ורגש הבדידות היהודית המיוחדת, וביחוד זו של המשורר העברי בסביבת נכר.

לנדר, פ.: "שירי ג. פרייל", הארץ, 14 אוקטובר, 1955.

עם כל התערותו של פרייל בחדש אין העבר אצלו בטל מאליו, אדרבה הוא חוזר ומתפרק עליו. יש כאן שכרון ממראות הסביבה הטבעית-הנכרית. אך גם הצצה יהודית בעין פקוחה ונבוכה. שירתו של פרייל היא ספירה בתוך ספירה. פועלים בה הריחוק העוטה ממשות מסביבת-הילדות, ממרכז הכיסופים בארץ ישראל ומן המציאות האדירה וההולמת של ארצות-הברית.

נורמן, יצחק: "הדמות הנכספת", הדואר, כ' סיון תשט"ו, גליון כ"ט.

עמ' 603—605.

איפיה של השירה בכלל הוא זה של חזיון-שרב, גן רענן בערבה. נוף - וכפור" הוא נוף הבדידות בעולם. אתה מוצא בשירה זו גם מתוגם השלכת גם מן התכלת החגיגית. הוא מטפל במצבים רק בעקיפין, באורח מקרי. נימי נשמתו אחוזים בחיים היהודיים ואולם דומה משנוגע המשורר בנושא יהודי אין אנו מרגישים את גודל השבר.

עברי, יצחק: "שירת פרייל", הדואר, כ' סיון תשט"ו, גליון כ"ט, עמ' 568.

בשירה זו ניתן ביטוי לרציפות המצב האנושי. אחת היא החרדה ואחד הוא "חוסר הישע" בעבר ובהווה. ההתרפקות והליאות שורדות במרכז עולמו של הפייטן הליריקן. נימת "אהבת ציון" עוברת מן הסבא הליטאי אברהם מאפו אל נינו בסחרחורת הכרך האמריקאי.

פיינשטיין, מ.: "בר מול כוכבים — על שירתו של גבריאל פרייל",

בצרון, סיון תשט"ו, חוב' ו', עמ' 88—92.

המשורר נבהל מפני הנשירה והחידלון, מפחדה של התרדמה הנצחית. מבקר המשורר את הדממה לדיבור. אהבתו היא מסתורית, אפלאטונית, עמידה על חופי הנסתר. בתיאור פירות ניפרת במשורר השפעת הציירים פיקאסו וגוגן. **פנואל, ש. י.:** "שירה עברית במקום שאין אזנים עבריות", זמנים,

6 באוגוסט, 1954.

המבקר מתעכב על העובדה שכמה משיריו של פרייל אפשר להכיר בהם שנכתבו בארץ וזה. לפי דעתו חסרה הרעננות הטבעית של משורר כותב בלשון ארצו. יחד עם זה הוא עומד על סגולותיו הפיוטיות של המשורר.

פרידלנד, אליעזר ד.: "שירת האני' בכבשונו של הזמן", בצרון, שנה

כ"ב, תשרי-חשוון תשכ"א, חוברת א'.

המאמר המתפרסם בחוברת הנכבית עומד על תעודת המשורר לתקן את "פגימת" העולם — השניות של החולף והקיים בעולם. בזכרון תימצא הסינתזה המבוקשת. המשורר מתרגם "אירוע יום-יומי לשפת חוויה גדולה". בעוד שמשוררים אחרים שרו על אמריקה, הרי פרייל שר את אמריקה.

צייטלין, אהרן: "הנוף והנפש — על שירי גבריאל פרייל", בצרון, תשרי-

חשוון, תשכ"א, חוברת א'.

צייטלין נוטה לראות בשירתו של פרייל "יהדותיות מהותית". נופיותו האמריקאית היא מנוס אל נוף יהודי ריאלי. יש בשירה זו יסוד לאומי השואף לייחד את הטבע מבפנים. לא הלך פרייל אל הנוף האמריקאי אלא אגב חיפוש אחרי "הנופים ההם", נופי עיירת הילדות אשר נאחזו בזכרון אחיזה עולמית.

ריבולוב, מנחם: "הספרות העברית באמריקה", אחיספר, תש"ד, עמ' 178.

זוהי שירה אינטימית ואלגית. המשורר מניח חותמו על הדברים בצל-הויותו מאשר בהויותו. הוא חורז שירות כאילו פוסק פסוקים. אוהב הוא את

השורה הבודדה העומדת ברשות עצמה. את החרוז הלבן שאינו נזקק לחבירו. מתחת לקרום הקר נשמע דופק לב אדם ודופק לב עולם.
שלום, ש.: „במערכת היצירה — נוף שמש וכפור לגבריאל פרייל“.
 דבר, תש"ה.

ספר שירים זה הוא חדש בתכנון ובצורתו. ניכרת כאן המציאות האמריקאית של פו וזייטמאן יחד עם מציאות זמננו הרועד למשק כנפי „צפרי הברזל“. החרוז הלבן, הצירוף המקורי של המלים הפשוטות רוקם, הילה של זוהר' על המציאות הזאת. הכפור כאן הוא כפור המציאות של חורף אמריקאי ואילו השמש, הריהו שמשה של ארץ הנביאים.

שלום, ש.: „ברכה לגבריאל פרייל“, בצרון, תשרי-חשון, תשכ"א, חוב' א'.
 שירתו של פרייל „מתירה גושי מציאות של נוף ושל רוח אמריקאני והופכת אותם לזהב טהור של חזון עברי“.

שמיר, מ.: „בין שיר לשורה“ דבר, 6 באוגוסט, 1954.

שירתו של פרייל נובעת מעצם הקיום האנושי בעולם. זוהי שירה עברית בזכות שירה שבה יותר מאשר בזכות עברית שבה. בשירה זו נצטרפו האמריקאי והיהודי ליצור אחדות נאמנה של אופי, צורה ותוכן.

מה אקרא, מאת איה לובין-צפרוני וטוביה שלונסקי, בעריכת צבי אדר, בהוצאת בית-הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית ומשרד החינוך והתרבות, תשי"ח, חלק ב', עמ' 179.

„שירתו של פרייל היא שירה תיאורית בעיקרה. תוך כדי תיאורים כמעט נאטוראליסטיים מצטיירים שיריו ממש כתמונות שיש בהם צורות וצבעים, צללים ואורות. תמונות אלו מעלות את רוח הדור, והן חדורות אימה מפני השתלטות הטכניקה והמדע ומפני פצצת המימן“.

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

פילוסופיה ופוליטיקה

מית), או שתורות פוליטיות מנוגדות (כגון תורותיהם של רוסו ושל מיל) מטיפות לחרות. המושגים פושטים משמעות ולובשים משמעות מדור לדור.

אולם אין מחברנו מצמצם את ביקורתו למושגים פוליטיים; הוא מנסה להראות שהיסודות העיוניים של שיטות מחשבה מדינית גם הם אינם אלא הכללות ריקות, שניתן לפרשן למעשה בדרכים נוגדות וסותרות. וכאן שוב אנו מסכימים עם דעתו במידה שהמדובר הוא בספקולציות מטפיסיות אִפְרִיורי. אולם יש חשיבה שאינה מטפיסית ואינה נרקמת אִפְרִיורי, וביקורתו של חלדון אינה מגלה עמדה כל שהיא לגבי חשיבה זו.

תכליתו של הספר אינה שלילית גרידא והנחבר מודיע במפורש שאין עמדתו ספקנית. פירושו של דבר, שדחיית מושגים מקובלים ושיטות מטפיסיות-פוליטיות אין להבינה כאדישות מצד המחבר לגבי משטר של היטלר, דרך משל. עמדתו שונה במפורש, והריהו נוקט בשיפוט מעריך לגבי ענייני משטר ומדינה. אך על אף זאת נראה לנו שעמדתו בעניין זה עלולה להוליך לסובייקטיביות ולרילאטיביזם בהערכת עניינים מדיניים.

חלדון סבור ש„הערכת מוסדות מדינה כטובים או כרעים... נקבעת על-ידי יחידים” (עמ' 175). אך אין להסיק מכאן שהערכות אלו הן סובייקטיביות ויחסיות בהכרח, שכן „עמדה אישית אינה חייבת להיות נוטה מקו האמת או לא-הוגנת”. השוני המצוי בהערכת עניינים מדיניים יוכל להיות תוצאה של אהבה עצמית,

T. D. WELDON, The Vocabulary of Politics (An enquiry into the use and abuse of language in the making of political theories). Penguin Books.

ספר זה עורר ענין רב ותגובות שונות בכתיבת אנגליים, ואין להתפלא על כך. שכן הספר, לא זו בלבד שהוא כתוב בכשרון רב (ספרים רבים שנתברכו במחברים מחוננים לא זכו לעורר תגובה בציבור), אלא הוא גם קורא תגר על תפיסות מקור-בלות. לפנינו נסיון, ברוח המסורת הסוקרטית הגדולה, לחקור את משמעותם של מושגים וסימאות מקובלים, ולהראות ללא רחם על ריקנותם של כמה וכמה מהם. איקונוקלאזם זה, ודאי יקדמוהו בברכה רציונליסטים וליברלים, אך חזקה עליו שיעורר ביקורת חריפה של שמרנים. ביקורת כזו עלולה להתפרש אפילו ביחס עוין למעשה ולהפוך מסוכנת לגבי האיקונוקלאסט, כאשר קרה לסוקראטס. אולם לשמחתנו ביקורת סוקראטית כגון זו אין סכנה כרוכה בה בעולם המערבי במחצית מאה זו, ואפשר אולי לקחת שמצב זה יתמיד בעתיד.

המחבר מנתח מושגים-יסוד מדיניים, כגון „סמכות”, „זכויות”, „חוק”, „חרות”, ומנסה להראות שאין במושגים כגון אלה יותר מהפשטות לא-ברורות וריקות מתוכן, וש אפשר להשתמש בהן לחסידי השקפות-עולם מנוגדות זו לזו בתכלית הניגוד. שמחברנו צודק — במידת-מה — מתברר מהעובדה ששיטות מדיניות עוינות דוגלות בעקרון הדמוקרטיה (או דמוקרטיה עם

קשר מודע ומבוסס) עלידי עקרון מאחד כל שהוא. (במלים אחרות: עליך לבחור בין פילוסופיה גרמנית לבין ה"שכל ה"ר שר" האנגלי!). דעתנו היא שהעמדת הבע"י בצורה זו מוטעית מיסודה, ושהאמת אינה באף אחת משתי אפשרויות אלה.

אנו תמימי דעה עם וולדון שחשיבה א-פריורי במוסר ובהערכה לא תולכנו לשיטת הערכה מעשית. אולם האפשרות האחרת אינה בהכרח הערכה נסיונית חסרת-ביסוס. לאמיתו של דבר, "נסיונות" (אמפיריציזם), או "משפטי-ערך נסיוניים" הם ניסוח כולל, שאינו אומר אלא שה-משפטים נחוצים א-פוסטריורי, על-יסוד נסיון כל שהוא. אולם איזה מין של נסיון הוא זה? האם הערכת חופש הבעת-הדעות היא בעלת תוקף, משום שלא נתנסיתי בהגבלות מסוג זה בארץ מגורי, או משום שניסיון היסטורי הראה שחופש כזה מסייע לקידמת המדע? נסיונות היא מונח של שיטה, ומשום כך ניתן להזדקק לו ביחס לתחומי-ישות שונים ורבים.

בעזרתו של עקרון שיטתי זה (נסיון) אפשר לבנות תורת-מידות הידוניסטית. ודאי שאין לפתח שיטה כזו בשורות מספר, אך כדאי לציין כמה עקרונות, שאפשר לראותם כהנחות-יסוד לפילוסופיה מדינית, שאין אופיה מטפיסידיק: "הנס-יון שבתודעתי אומר לי שאושרו של היחיד — של כל יחיד (להוציא מפלצות-אדם) — הוא התכלית הרצויה של נוהג אנוש. נסיוני זה נראה לי כאמיתי באותו מובן שנסיון תחושת עגוליותו של שולחן נראה לי כאמיתי, ומי שדעתו אחרת נחשב בעיני כטועה. אפילו יהיה רוב האנושיות סבור שאושרו של יחיד אינו התכלית הרצויה, לא ישנה הדבר את האמת, כא-שר האמונה האוניברסלית שהארץ שטוחה היא לא היה בכוחה לשנות את האמת שיש לה צורת כדור".

הנחות אלו אינן לא פוסטולאטים ולא אקסיומות, אלא תוצאה של נסיון פנימי אישי. מבחינה זו אפשר שולדון היה מסכים לגישה זו. אולם אלו גם הנחות

קוצר-ראות, הגנה לקויה וכיוצא באלה. הרי שעד כאן אנו ניצלים — אם גם בקושי — מסכנת הרילאטיביסם המוסרי. אולם שעה שולדון מציע את אבני-הבוחן האישיים שלו להערכה מדינית-מוסרית — אבני-בוחן כגון תרות כצנזורה, גששנות ונסיגות בענייני מדינה ועוד — הריהו נסוג לפתע וטוען: "אולם עלי לחזור שזו דעתי, או דעתי הקדומה, האישית. אין בה בדיעה זו שום גורם פילוסופי וכל מי שאין דעתו נוחה הימנה יוכל לדחותה. אולם אציע, שכל מי שידחה דעה זו, יציע במקומה אבני-בוחן אחרים, שיהיו נוחים לשמוש לפחות באותה מידה" (עמ' 176). ונראה לנו שלמצוא אבני-בוחן כא-לה לא קשה כלל וכלל. למשל: המדינה הטובה היא זו אשר כופה ומטילה על אזרחיה את האמת האחת והיחידה (שאר תה מגלה המנהיג), ואשר משמידה ומכלה כל מי שמתנגד לאמת זו או סר מדרכה, וכי, אבני-בוחן כגון אלה להערכת מוסר-דות המדינה והשלטון היו מקובלים על מרבית הגרמנים, לפחות במשך זמן-מה.

ואין ביקורתנו מכוננת לתמוך ברילא-טיביזם מוסרי. להיפך! אנו מנסים להר-אות שעמדתו של וולדון, שכונתה היא אנטי-רילאטיביסטית, למעשה תולכנו לרי-לאטיביזם. העמדה האנטיסובייקטיביסטית במוסר ובפוליטיקה, אי-אפשר לה להתבסס על קרקע נע כזה, כגון עמידתו וסברתו הסתמית של יחיד מחונך. העמדה השוקלת והמערכת, ודאי שהיא צריכה לביסוס פילוסופי, שאותו דוחה וולדון בקלות-יתר. דחייה זו של ביסוס פילוסופי אצל המחבר, נראה שמקורה בנטייתו לזהות פילוסופיה עם מטפיסיקה או עם חשיבה א-פריורי. "הערכות הן משפטי נסיון שחוצים יחידים. אנו מעלים טעות בידנו שעה שאנו מנסים לעשותן מסקנה דיודק-טיבית מאקסיומות" (עמ' 170). מסתבר, שכאילו לא היתה ברירה בין תורת-מידות א-פריורית בדרכו של קאנט, למשל, לבין הערכות נסיוניות של יחידים, שאינן מקו-רות זו עם זו (לפחות לא מקושרות

או נחזור-נא לשימוש הרגיל במושגים מדיניים: ודאי, הרבה חשיבה מבולבלת מצויה בתהום זה, אולם בכל זאת נוכל לנסות להגדיר מחדש הרבה מושגים פוליטיים בדרך העולה בקנה אחד עם הנחות-ערך פילוסופיות שלנו. אם, דרך משל, נגדיר זכויות (א) כאותן תביעות של יחיד אשר אסור למדינה להתערב ולפגוע בהן ו-(ב) אלה מתביעותיו שהיא חייבת לספק (בשני המקרים ההערכה של התביעות תת-בסס על הנחות הידוניסטיות), הרי שמושג זכויות האדם יוכל לשמש נקודת-מוצא נוחה למדי לפיתוח מסכת היחסים הרצויים בין ארגון מדיני לבין היחיד.

השירות הסוקראטי שהספר שלפנינו משרת אותנו ראוי להערכה רבה, אלא ש"ש"י פוט נסיוני של יחידים" אינו תחליף טוב ביותר למושגים ריקים ולהכללות אפריורי. עלינו להודק לפילוסופיה בבעיות מוסר ומדינה, לפילוסופיה קונסטרוקטיבית יותר מההנחות הביקורתית והשלילית של חלדון.

מרדכי רושזוולד

פילוסופיות במובן זה שהן נקבעות כיסוד בעל-תוקף כללי לשיטת מוסר ולפילוסופיה מדינית (נורמאטיבית). מכאן שנעריך בעיות מדיניות על-פי אבן-הבוחן של קידום אושרו של יחיד והימנעות מגרימת אסון למישהו (פרט למפלצות מסוג ה.ס. ט.), אמת, תהיה זו אבן-בוחן חמורה, ואפשר שלא תישאר מדינה מושלמת בעולם אם נמדוד אותה בקנה-המידה שלנו. אלא שגישתנו מגיחה מקום להבדלים בדרגת הערך של מדינות שונות ושליטים למיניהם. ארץ סקאנדינאבית שוחרת שלום של המאה ה-20 תהיה לפי הערכתנו טובה לאין ערוך מקודמתה (המדינה כונה ברגיל "מפוארת") לפני שלוש מאות שנה, ומשטר מחנות-ריכוז ייחשב כגרוע משלטון בורגאני המנצל שכבות עובדים בדרך מתונה. ודאי, אלו דוגמאות פשוטות ונקל להראות שבמצבים רבים יקשה מאד להגיע לכלל מסקנה מעשית באשר לפעולה מדינית רצויה על-סמך אתיקה הידוניסטית. אך אין בכך משום סתירת עצם הגישה, כפי שהקושי לדעת מה נעשה מעברו השני של הירח, למשל, אינו מוכיח שהאסטרון נומיה אינה מדע.

ציונים על ספרים חדשים

אלמניילאנד" ל"ר הרצל

Old-New Land, by Theodor Herzl, \$3.75 (Bloch; Herzl Press).

ר"ר הרצל היה בן-אלמנות כאשר נפטר בשנת 1904. אף-על-פי שהתגורר בתחום העת-נאות והתיאטרון, כתב את הספר הזה, את "אלמניילאנד" (שתורגם לעברית על-ידי נחום סוקולוב בשם "תלאביב"), בצורת נובילה שיסוד המגמה מתבלט בה ביותר. מכיוון שראה יפה את צורת החיים ומערכת המדינה העתידה באספקריה המאירה שלו ותוון זמיונו נתקיים בימינו; ומכיוון שבספר תוארו יידי וחריו של החוזה והמנהיג, לא נגרע ערכו ההיסטורי והאקטואלי של הספר גם בימינו. התרגום נעשה על-ידי

לוטה לוינסון ונילוה אליו מבוא מאת ד"ר עמנואל גיומאן, המגלה את קוצר דעתם של מתנגדי הרצל והציונות המדינית. לספר על כן ערך רב בימינו ויש בו משום "דע מה שתשיב" לדברי השיטנה של בריות "המוצעה למען היהדות" וחבריהם לשנאת ציון.

"היהדות — דת העתיד"

**Judaism Is The Religion of The Future*, by Lewis I. Dublin (FREDERICK Press)

מר דובלין, שהוא מהנדס לפי מקצועו, זוכר "גירסא דינקותא" וכתב "הערכה על אמונה גבוהה של עם הנצח ודתו".

נפילתה של משפחה יהודית

His Brother, The Bear, by Jack Ansell, \$3.95 (Doubleday).

בעיירה קטנה בלואיסיאנה פתח יהודי אחד בשם אייזק בלאק לפני חמישים שנה חנות לבגדי נשים. בנו יוליאן מתחתן עם אשה נוצרית בעלת שכל ממשפחה ירודה, שבגיה שותים לשכרה. הוא אינו נאמן לה. יוליאן הוא היהודי היחיד בעיר שנתקבל לחבר במועדון החשוב ביותר. והוא משתמש במעמדו כדי לדחוק את רגליהם של יהודים אחרים.

יהודי אחר בשם חייגטרויב יש לו בן מנחל שפיתה כת ישראל בברונקס וגרם להתאבדותה. „התכשיט“ הזה מתארש לבתו של יוליאן, וכך הולכת ונרקמת עלילה של חכמים, רשע ושיפלות, שכביכול רקע ריאליסטי להם.

הלשון של המחבר והמשתתפים בסיפור היא גסה ביותר. אין מעצור לתיאור מצבים מיניים. כותרת-משנה לסיפור: „סיפור משפחתי במאבק עם עצמה“. באמת הרי זה „סיפור של מחבר יהודי הנאבק עם עמו“.

התורה כאורח חיים

Torah As Our Guide, by Walter Orenstein and Hertz Frankel (Bloch Publishing Co. 1960, Pp. 250)

שני רבנים צעירים כללו בספר אחד דיני ישראל, מנהגים ומסורות. בכל פרק הוסיפו מאמרים ושיחות מספרות חב"ד. המחברים השתדלו לעשות את הספר שווה לכל גפש, ואמנם יהודים מכל העדות ימצאו ענין בו. החומר לקוח ממקורות נאמנים והוא מסודר בצורה נאה וניתן בהרצאה ברורה.

אופי שימושי לספר והוא מכיל גם את הברכות במקורן העברי וכן גם יקדיש מקום ללוח העברי. השאלות הניספחות יש להן ענין לקורא הצעיר. הספר פותח לו שער לחיי ישראל על פי התורה.

א. בורשטיין

הדעה העיקרית שהוא מביע בספר היא, שאם יש תיקוה שהאנושיות תתקדם בעתיד, הרי עליה, על האנושות, להיזקק לתבונה ולרוח היצירה הכלולות ביהדות.

המחבר מסתייע בבידיעותיו בפסיכולוגיה ובמדעי הטבע, וכן גם בבידיעותיו בתורת היהדות, כדי להוכיח את צדקת השקפתו. הוא סותר את טענות השואא כלפי היהדות ודוחה את המושגים המסולפים עליה, ובתוכם את השערותיו של פרויד לגבי אישיותו של משה רבינו, ואת השקר הגדול מכולם — ההאשמה שהיהודים הצליבו את ישו.

כדאי לציין, שעל ידי זה שהמחבר שנה את פרקו, חזר ונתקשר לאמונת אבותיו. ראוי שימצא הספר את מקומו כהארה חדשה של היהדות שפניה אל העתיד ושגורל האנושות ועמידה תלויים בה.

הצליבה בשנית

The Second Crucifixion, by Maurice Samuel, \$4.50 (Knopf).

כונתו של מוריס סמיואל בספר הזה היא לסמל את ראשית צמיחת הטראגדיה הנוצרית-היהודית, „הצליבה בשנית“, שלא נסתיימה מאז. לשם כך יצר שיחה דמיונית עם אדם אחד ושמו מרסילה, שהנהו הגפוש המרכזית בסיפור. למרסילה, שגולד יהודי, אולם גדל בבית רומאי נוצרי, כת בשם מרים. זכות הפיקוח עליה מהווה נקודת-התנגשות חריפה. בתוך הסיפור נשלבו כל ההבדלים שבין הנוצרים והעכו"ם. כך הוא המאבק שבין שתי הדתות. כל הגישה בסיפור היא דמיונית ואין לה עניין להבדלים האמיתיים השוררים בין היהדות והנוצרות. לישו ניתן מקום בסיפור ששום מחבר יהודי לא נתן לו. הנוצרים ימצאו לכן עניין רב יותר בסיפור מאשר יהודי מרגיש.

רשימות וסקירות

מחודש לחודש

אחדות בתוך חירות

לפני ימים מועטים נאם נשיא «בני ברית» מר לייבל כ"ץ בפייטסבורג, לרגל יום השנה ה-117 לייסוד המסדר, ועמד על האפשרויות והסיכויים של הקמת גוף מרכזי, או נציגות עליונה של יהדות אמריקה על כל זרמיה, ארגוניה ופלגיה. בראשית דבריו הבלית את הצורך במידה יותר מרובה של אחדות בחיים היהודיים בעולם החדש. אך מיד שאל: מהי הדרך הטובה ביותר המוליכה למטרה זו? שהרי המטרה אינה גגו של בניין לשם נוי, כי אם אחדות לשם השגת פעילות ויעילות מוגברות. מכיוון שאין באמריקה קהילות יהודיות במובן האירופי, ואין חומת הסתגרות יהודית כפויה מבפנים או מבחוץ, הרי אין גם מקום לשלטון עצמי יהודי ולכות ביצוע המלווה כל שלטון באשר הוא שם. באמריקה אין חיי קהילה יהודיים במובן זה, ובמקום שאין קהילה יהודית — הכל בנוי על ההתנדבות ועל ההצטרפות מהרצון הטוב, כלומר: על הסכמה הדדית. על כן נכשל הנסיון הראשון להקים גוף עליון וכולל בצורת הקונגרס היהודי האמריקני, ולא נותר ממנו אלא אותו חלק שהיה נגד הפרייה. על כן נכשל בשנת 1908 הנסיון להקים קהילה אחת ומאוחדת של יהודי ניו יורק, ועל כן לא האריך ימים המאמץ של הנרי מונסקי המנוח, שנעשה בשנת 1943, לאחד את יהודי אמריקה ב«ועידת היהודית האמריקנית».

כלל של דבר, מר כ"ץ, כקודמיו בכהונת נשיא «ועידת הארגונים היהודיים» — ד"ר נחום גולדמן ומר פיליפ קלוצניק — מאמין בכלל «תפסת מרובה לא תפסת», ובמידה שהוא מצדד בכות

האחדות היהודית ורוצה בגוף מרכזי, שיוכל לומר לכל ארגון יהודי ולכל פרט יהודי בארצות הברית: «אל תפרוש מן הציבור» — הריהו סבור, כי «ועידת נשיאי הארגונים היהודיים» ממלאת את התפקיד הזה. וכמה מעלות טובות לה ל«ועידת הנשיאים», שאינה פוגעת בארגונים היהודיים הקיימים אלא מלכדת 18 מהם (רוב מגיין ובניין); אינה הורסת מיבנים מוכנים אלא מנצלם ביעילות; אינה כורעת תחת משאו הכבד של המנגנון הפנימי, כדרך שאירע ל«ועידת היהודית האמריקנית», שנוסדה לפני 17 שנה, כי אם פועלת בדרך ההסכמה ההדדית מתוך שהיא מתנגדת לכפייה, מכבדת את דעת המיעוט ונמנעת מריכוז כוח-שלטון. עתידה ל«ועידת הנשיאים», שהיא עכשיו בת שבע שנים, לעשות חיל ולהרחיב מסגרתה והשפעתה, עם שברגע זה היא מצטמצמת בתחומי העניינים האמריקניים-ישראליים בלבד. עד כאן תמצית נאומו של יו"ר «ועידת הנשיאים».

והנה, אין זו פעם ראשונה בתקופה האחרונה, ששאלה כאובה זו הועלתה על במת הויכוח הציבורי היהודי. גם בוועידת אסיפת הרבנים של אמריקה, אנשי התנועה השמרנית, באביב, הועלתה הצעה דחופה לבחון את האפשרויות להקמת גוף מרכזי, שיהא רשאי לדבר בשם יהדות אמריקה כולה, ו«מועצת בתי הכנסת של אמריקה» של אותה תנועה עורכת סקר בנידון זה. אפשר כי מר כ"ץ נתכוון לאותו סקר עצמו ואפשר שלא נתכוון לו, אך השאלה בעינה עומדת ועדיין היא מנסרת בחללו של העולם היהודי.

בימי מגיפת «צלב הקרס» בעולם, שלא פסחה אף על בתי-כנסת יהודיים

אמריקה להיות מאוחדת הוא תמיכה מדינית בעניין הישראלי? מגיפת צלב־הקרוס הוכיחה, כי עם כל השוני שבאקלימים שבאופי המאורעות — החידק הנאצי אינו מכיר גבולות, ואם באמריקה פסקו הרבים, כי רוקוול וכנופייתו הם בחזקת מטורפים, מי יערוב לנו, כי בעיות אחרות, יותר רציניות ויותר דחופות לא יצופו ויעלו על פני הגלים הסוערים של המדיניות האמריקנית? מילא, הוועד היהודי האמריקני? לשיטתו, כי „אין היהודים יכולים וצריכים להתארגן בגוף פור־ליטי אחד“, ולא עוד אלא ששתדלנות נפרדת „כוחה יפה מהופעה מלוכדת“. אבל אין זה סוד כלל, שהוועד היהודי האמריקני לא התיימר מעולם לייצג את ההמונים היהודים באמריקה ואף אינו רואה עצמו כארגון השואף להגיע למעמד כזה ברבות הימים. מהי איפוא דעתם של המונים אלה, ומה בפי מנהיגיהם במידה שישנם מנהיגים מוכרים כאלה?

בשנת 1917 בחרו 335,000 גברים ונשים יהודיים בארצות הברית מוסד מייצג יהודי בדרך הבחירות הדימו־קרטיות. היתה זו שעת חירום ליהודים בתפוצות הגולה ובארץ האבות כאחד, והוחלט אז להגיש לוועידת־השלום תביעה לשוויון זכויות לאומיות ואזרחיות, פוליטיות ודתיות בשביל היהודים בכל הארצות ולהכרה מלאה באוטונומיה קהילתית יהודית. אולם כשחזרה המשלחת היהודית האמריקנית מועידת השלום (במאי, 1919), החליט הקונגרס היהודי־אמריקני, ברוב קולות, להתפזר, בהתאם להחלטת פשרה קודמת בין מנהיגי שני הזרמים. תהליך זה חזר וגשנה בשעה טראגית עוד יותר לעם היהודי, בשנת 1943, כשהיה צורך דחוף להתגייס אחרי השעה השתים־עשרה לעזרת יהודי אירופה, שטבחי היטלר עשו בהם כלייה במשך ארבע שנות המלחמה באין מכלים דבר. ושוב נכשל הנסיון להפוך את הוועידה למוסד של קבע.

האומנם, גזירה מן השמים היא שאך ורק לעת־צרה־ומצוקה ליהודים מאין כמות, אך ורק לעת כזאת אפשר להר־כיב נציגות מאוחדת של קיבוץ גדול זה ששמו יהדות ארצות הברית? ודאי, צדק מר כ"ץ, כי הצורה הקהילתית

שבאמריקה, נתעוררו מבעלי מחשבה לשאלו: עד מתי ימשך הפיצול המח־לט של בית ישראל ביבשת זו? וכלום ייתכן שכל מוסד וארגון יהודי שבכאן וכל מומחה אמריקני ליחסי ציבור יוציא גילוי־דעת לחוד לשם פירסום על דפי העתונות היומית הכללית ודעת נציגי הציבור היהודי הרחב לא תהא נשמעת כלל? מה יהא יחסו של העולם הלא־יהודי לדעת־הציבור היהודית בא־מריקה ויכחד עולם זה לקבל מתוך התחשבות יתרה עמדות של עשרות ארגונים יהודיים שונים, שעם שהן חופפות בעיקרן זו את זו, הרי יש בכל אחת מהן הבדלי־ניסוח דקים מן הדקים והסתייגויות מיחדות, הבאות להוכיח את מקוריות המחשבה ואת עצמאות הגישת של הארגון הנידון, כפרט שכל עסקו ועסקו מכל ארגון נפרד זוכר אותו עקרון קדוש ומקודש כי — „בחיי יהדות אמריקה אין ואסור שיהיה שמץ של כפייה!“

הכל מודים, כי לא הרי תפוצת אמ־ריקה כשאר תפוצות וגלויות, אבל אפילו יהודים החיים בתנאי חירות צריכים אחדות, ואפילו „ליל ירח“ — כמאמרו הידוע של חיים גרינברג ז"ל — אי אפשר לו בלי פנס אחד ואחד לצרכי קידוש לבנה. מזמן לזמן עלול להתרגש בחיי עדה גדולה ואדירה זו, המפוצלת עדרים עדרים, איזה מאורע אשר לגביו העדה כולה חייבת להיות מאוחדת, ואשר בהתארגנו — נציגות אחת, הכוללת את כולם, חייבת לדבר בשם העדה כולה. מניין תימצא נציגות כזאת, אם „וועידת הנשיאים של האר־גונים היהודיים“ תוסיף לטפל בענייני אמריקה־ישראל בלבד? ואם, אמנם, מר כ"ץ מוכן לראות בעין יפה את הרחבת מסגרת פעולתה של „וועידת הנשיאים“, אינו מוכן כלל ועיקר לדחוק את הקץ ולהחיש את התהליך של הרחבת כלי מחזיק ברכה זה, גיירה שמא יישבר, אך האומנם יש שהות להמתין לתהליך התפתחות איטי ולצמיחה אורגנית טב־עית? השעה היא שעת הרת־עולם מבחינה בינלאומית ולאומית כאחת. העולם כולו מפרפר בין מלחמה ושלום, בין זעזועים קשים ושינויי יסוד כל־כליים, מדיניים וחברתיים, האם לא תהא זו טעות לחשוב, כי התפקיד היחיד, שלשמו בלבד צריכה יהדות

הישנה, שהיתה פרי תנאים היצוניים מיוחדים, שוב אינה הולמת את חי היהודים באמריקה. ובודאי שאין לשכות, כי בכל מקום ומקום, בעבר הקרוב והרחוק, שחיי הקהילה התעלו בו למדרגה ארגונית חזקה ויעילה — היתה זו תמיד תוצאת העובדה, שמעל לקהילה היתה נטויה יד החוק, דינא דמלכותא. אבל גם הפקרות גמורה לא תיתכן וגם תהוו ובהו ציבורי אי אפשר לסבלו בדורנו זה.

ההנהגה הנשיאית — החלה ללכת בדרך השמירה על עקרונות האחדות בתוך חירות. היא נמנעת מהצבעות, שהרי בכל הצבעה המיעוט חייב להרכין ראשו בפני הרוב האומר "קבלו דעתי". אם, אמנם, נכונה הנחתו של מר כ"ץ, המחזיק בשיטת קודמיו, כי "בסופו של דבר הציבור היהודי מאוחד בכל השאלות החשובות, המצריכות גישה של אחדות וליכוד" — הרי נשקף עתיד נכבד לארגון גופים מתנדבים חפשי זה. אך למותר הוא להדגיש, כי נציגי גותם של 18 ארגונים עולה במשקלה האיכותי והכמותי על משקל כל ארגון לחוד, אפילו אם כולם פועלים בנפרד בכיוון אחד. גם קברניטיה של מדינת ישראל מעריכים ביותר את הפעולה המאוחדת של "ועידת הנשיאים", כפי שנרמזו לא פעם מחוגי הממשלה. אבל ועידת הנשיאים, אסור לה שתסתפק בתחום ענייני אמריקה-ישראל בלבד. מיבחנה של נציגות כוללת של יהדות אמריקה, אפילו היא חפשית באופייה, אינו מצטמצם בתחומי ההגנה על שלום ישראל, או על זכויות יהודי רוסיה, ויהיו שני התפקידים האלה חיוניים כאשר יהיו. נציגות של אמת, כמו צדקה של אמת, מתחילה בבית פנימה ואינה יכולה לפעול תמיד מחוץ לתחום. והחרם הערבי יוכיח שתחילתו עניין ישראלי טהור וסופו עניין ליהודי-אמריקה — כציבור וכיחידים כאחד.

הבטחון הזה מנין?

רבים חזרו על אותה הנחה ולאחרונה ראיתי אותה מודפסת שחור על גבי לבן בספרו הנאה של הרברט אגאר על תולדות "ג'וינט" ומפעלותיו בארבעים ושש שנות קיומו. במהלך סיפורו על פרשת ההצלה והעדר היכולת להציל בימי השואה הוא מגיע לפרק אייכמאן ומשאו ומתנו עם יואל בראנד. הסופר

הנהגה נתפרסם בניו-יורק ספרו המזעזע של הרב מיכאל דוב וייסמאנדל, "מן המיצר", והרב הזה שלא הספיק לגמור עדותו (כבן חמשים כרע-נפל ומת מעוצר רעות ויגון). הלא הציל ממות שלוש רבבות מיהודי סלובאקיה באותה "שיטה פרימיטיבית" עצמה, שיטת כופר נפש; לידו של דיטריך פון וויס-ליצני שלשל חמשים אלף דולאר, והוא מעיד, כי אילו היה בידו יותר — היה מציל מאות אלפים! יתר על כן, הרב וייסמאנדל שיכנע את ויסליצני, כי בשווייץ יושב יהודי אחד בשם פרדיננד נאנד רות, המבטיח עזרה ועומד לשלוח כספים נוספים, ואף שאותו "רות" לא היה קיים אלא בדמיונו של הרב הנועז, הרי ויסליצני טען אחרי המלחמה, כשהועמד לדין, כי "עזר ליהודים וגם קיים קשר עם נציג היהדות הבינ-לאומית שישב אז בשווייץ"... ואם נציג דמויני אחד השפיע, נציגים של ממש וכסף עובר לסוחר — על אחת כמה וכמה שהיו משפיעים.

אמנם, רבים היהודים, מבית ומחוץ, שנרתעו גם בימי הרעה הגדולה מפני כל מעשה שאינו לפי החוק, שמענו

מחנות-ההשמדה משמשים "שמן למיש" — זה על גלגלי המהפכה — מי יבוא בריב עם הקומוניסטים הצ'כים? — והלא "המטרות מקדשות את האמצעים".

אבל אין הניצול הזיפני מסתיים בזה. בחוברת-הסברה, שמחלקים בין התיי-רים הבאים ל"טרזין הקטנה", המחזיקה 50 עמודי, יש פרק המוקדש ל"גישו טרוזינשטאדט", שבו ניספו שבעים אלף איש מיהודי צ'כוסלובקיה ורבבות רבות מארצות אחרות. הפרק הקצר, בן 6 העמודים, פתיחתו כוללת התקפה נמרצה על — הציונות, והאשמה שהיא תנועה משוחתת הדומה לתנועה הנא-צית. שם נאמר: "הצבא האדום הביס את הנאצים ועשה ללעג את תורת הגזע, ומשום כך אך לעג הוא, או מעשה של איבוד לדעת, שיש גם כיום בין היהודים הדבקים, למרות כל זאת, בציונות, בפרט בחוגי הבורגנות היהודית, עם שהציונות היא כלי שרת בידי השירות החשאי האמריקני ובידי האימפריאליסטים בעלי תורת הגזע". להלן מובאה בחוברת מובאה ארוכה מנאומו של הנשיא הצ'כי הקומוניסטי הקודם, קלי-מנט גוטוואלד, שאמר, כי "הציונות היא איום רב סכנה ובגידה, והמלחמה בה הכרח לשם התגוננות נגד שירותי הריגול האמריקני...".

על כרחך אתה נזכר בטשטוש זכר מקומות-ההשמדה של רבבות יהודים ברוסיה ובאוקראינה הסובייטית, ובכתובת הסתמית המתנוססת — למשל — ב"באבי יאר", שליד קיוב, בחורשה שבה מצאו את מותם מאחיים אלף יהודים, שלזכרם לא נחרתה אף מלה אחת במצבת-הזכרון לקרבנות הנאצים במקום ההוא. שם תושר אך תהילת גיבורי המהפכה והפארטיזנים מגיניה. אך לזכות בירת ארץ-מוצאו של כרוש-צ'וב ייאמר: גם חוברות בגנותה של הציונות אין ה"פוליטרוקים" האוקראינים מחלקים שם. ואם את חללי היהודים אין הם מזכירים, טעמם וני-מוקם עמם, כי היתה גם היד האוקראינית ברצח הזה, ולקרבות העם היהודי השחוט באירופה — אך דומיה תהלה!

יצחק עברי

על כמה וכמה יהודים פולניים שהצילו את נפשם בתעודות "אריות" מזויפות, אבל לא שמענו על יהודי אשכנז שהצילו עצמם בדרך זו. הם נשארו נאמנים לחוק, גם בשעה שהמחוקק היה היטלר שחיק-עצמות, וחוקיו — חרפת המין האנושי. הרב וייסמאנדל מספר כי בשנת 1942 הגיע לפרשבורג נציג הקהילה היהודית בבודאפשט. הוא סירב להבטיח העברת כספים לסלובא-קיה לצרכי הצלה, משני טעמים: העברה רשמית לא תיתכן, כי השלטונות ההונגאריים לא ירשו זאת, והעברה לא-רשמית היא בניגוד לחוק. ...

שומר, מה מטרזינשטאדט?

מחנה טרוזינשטאדט מפורסם היה בימי השואה, והוא היה "מחנה לדוגמא" שהנאצים היו מראים אותו לאנשי "הצלב האדום" כהוכחה ניצחת למידת התומאניות, שבה הם נוהגים כלפי קרבנותיהם-עציריהם, יהודים ושאינם יהודים. העיר "טרזין הקטנה" היא כיום בידי הצ'כים, ובה הקימו השל-טונות מוזיאון קטן המספר לתירי העולם על זוועות הנאצים. תייר ישראלי (מר בראי) סיפר זה לא כבר בעתון תל-אביב על ביקורו במחנה זה והוא מוסר, כי המוזיאון הוא מזועזע באמת ועושה רושם בל יימחה, אך אין השל-טונות הצ'כים מסתפקים בתצלומי מעשי הזוועה של הנאצים אלא מוסיפים עליהם גם תצלומי "מעשי זוועה של העולם המערבי", כגון מעונות-עוני בבריטניה, תמונות מסבלות כורי-הפחם בבלגיה, ותצלומי תגרות עם משטרה באמריקה, ללמדך שאף המשטר הרכוזני מביא לכלל תקלות קשות הדומות לאלו של המשטר הנאצי. אנשי גרמניה המזרחית הבאים למוזיאון זה עלולים ועלולים להסיק מכאן, שאחרי ככלות הכל "אין השד של המשטר הנאצי נורא כל כך", אם משווים אותו למשטר בארצות המערב. ההרי נימוק נוסף לסירוב ממשלתם הקומוניסטית לפרוע שילומים לישראל. ...

האמרו: ראשי התעמולה הקומוניס-טית במזרח רואים חובה לעצמם לנצל כל הזדמנות להסית נגד "האויב הנכחי" ואם הקרבנות היהודיים של

ידיעות

בוועידה הציונית ה"ג

בסוף אוגוסט נתקיימה בניו-יורק הוועידה ה"ג של ציוני אמריקה. הצטיינה ביחוד הישיבה הראשונה, שהיתה רבת עם ורבת רושם. הנואם הראשי בה היה המועמד הדימוי קראטי לנשיאות ארצות הברית, ג'והן קנדי. המועמד, שנתקבל בתשואות הבטיח לקרוא לוועידת שלום בבית הלבן של יהודים וערבים. מר אברהם רדל היים, הנשיא היוצא של ההסתדרות הציונית, דיבר על מקומה ועתידה של התנועה ועמד על פעולותיה למען מדינת ישראל ועבודת חינוך ותרבות באמריקה. מר רדל היים הרים על גס את ה"בצרון" כמעוז ליצירה העברית המקורית בתפוצות. צבי כרמלי, יושב ראש הארצי של הוועידה, דיבר על תפקידה ומטרתה של התנועה — אחדות העם בכל תפוצות ישראל וחיי יצירה עברית. בישיבת הפתיחה דיברו גם ראש עיריית ניו-יורק, רוברט פ. וואגנר ובנימין אליאב, הקונסול הישראלי.

בישיבת עונג-שבת התקיים סימפוזיון על הציונות והקהילה היהודית בהשתתפותם של ד"ר מאכס נוסבאום, ד"ר עירה אייזנשטיין ורבי אירווינג מילר. ישיבה פליגאורית אחרת הוקדשה לבעיות התנועה הציונית העולמית. יעקב טורטשינר, רבי יוסף סטרנסטין ואליהו גילנר דנו על עתיד התנועה הציונית. ציון כבוד ניתן למוריס וויינברג, מו"ל ה"סאג" מארגון-זשורנאל" בישיבה שניהל ד"ר מורטון י. רובינס. ד"ר סידיני מארקס, המנהל האכס" קוטיבי של ההסתדרות הציונית, מסר דין-וחשבון על מספר החברים של התנועה המגיע ל-103,000, כולל 9400 חברים חדשים. הקרן הציונית הכניסה 356,285 דולאר.

במשתה שנערך לכבודו הגדיר רבי אבא הלל סילבר את מגמת הציונות כרצון לחיות חיי יצירה וחירות במדינת ישראל ומחוצה לה. ד"ר עמנואל גיומאן ישב בראש. בין הנואמים במשתה היו זיימס פ. מיטשל, שר העבודה של ארצות הברית וד"ר יוסף י. שווארץ, סגן החברה למען אגרות המילואה לישראל.

מסיבת עונג שבת הוקדשה למלאת מאתיים שנה לפטירת הבעש"ט. על יוצר החסידות ויצירתו דיברו רבי לואיס י. גיומאן וד"ר יוסף טננבוים. ד"ר שמואל מ. בלומנפילד, מנהל המחלקה לחינוך ותרבות של הסוכנות היהודית, דיבר על בעיות החינוך היהודי באמריקה.

בישיבה האחרונה נבחר העסקן הציוני הוותיק, מנחם ברסלר, לנשיא התנועה. ד"ר הריס י. לווינ, ויליאם ק. דורפמאן, אברהם א. גודמאן, בנימין י. דופט וברנארד ריסקין מסרו דו"חים על פעולות ההסתדרות, בין יושבי הראש היו רבי י. אשר קירשבלום ומורטימר מיי.

יתר הפקידים שנבחרו הם: סגני נשיאי-כבוד — ד"ר עמנואל גיומאן וד"ר אבא הלל סילבר; סגני-נשיאי — ד"ר שמואל מארגושט, אהרן ריטש, מילטון י. סילברמאן, השופט שמעון א. סובלוף, ויליאם ה. סילק, מוריס וויינברג; יושבי-ראש ועד הפועל הארצי — מאכס נוסבאום; חבר יושבי-ראש — יעקב טורטשינר; סגן יושבי-ראש — ד"ר מורטון י. רובינס; יושבי-ראש ועד ההנהלה — אברהם גודמאן; סגן יושבי-ראש — ד"ר הריס י. לחין; סגן יושבי-ראש — דוד לואנטאל; סגני נשיאי של ההנהלה — צבי כרמלי, שלום אטינגר, רבי י. אשר קירשבלום, ד"ר מארכוס

קובץ לזכר קלוזנר

"יוסף קלוזנר — לרמותו", קובץ לזכר החוקר וההיסטוריון ומבקרה של הספרות החדשה, הופיע בהוצאת "עמיחי" ובעריכת ד"ר יוסף גרבה. כארבעים ספרים משתתפים בקובץ בדברי הערכה על האיש ותרומתו הגדולה לחכמת ישראל ולביקורת העברית.

"שיר השרים לח. נ. ביאליק"

בהוצאת "מעריצי ביאליק" ובעריכתו של מ. אונגרפלד, שכינס את כל השירים שנכתבו על המשורר הנערץ בחייו ולאחר מותו בעברית ובבלשונות אחרות. בספר באו 174 שירים ממאה וחמישים משוררים ששרו על ביאליק בשמונה שפות, ובתוכם גדולי השירה העברית, כגון שאול טשרניחובסקי, דוד שמעוני, יעקב פיכמן, יהודה קרני ועוד.

אבידות

בתל-אביב נפטר בגיל של ע"ח הסופר א. חרמוני, שהשתתף בעריכת העיתונים "העולם" בשנה הראשונה להופעתו וה"מבשר" שהופיע בקושטא. המנוח הירבה לכתוב על ענייני הישוב ועל תולדות ההציונות ואבותיה הראשונים, ובפרט על בית הרוטשילדים, וכן גם על חובבי ציון הגוצרים.

לחינוסן; המזכיר הארצי — ד"ר סידיני מארקס; גזבר ארצי — צ'ארלס וואלף; חבר גזבר ארצי — בנימין י. דופט, יעקב גודמאן; יושבראש ועדת כספים הארצית — קארול פיקל; חבר — ז'. לפקוביץ; יועץ כללי של כבוד — מילטון פולאק. כמו כן נבחרו סגני נשיא וחברי ועד ההנהלה הארצי.

יובלו של נתן אלתרמן

העתונות העברית במדינת ישראל פירסמה מאמרי הערכה רבים על שירתו של נתן אלתרמן למלאות לו חמישים שנה. המעריכים עמדו על המוטיבים והדימויים החדשים והעשירים שהכניס בשירה העברית, בספריו "כוכבים בחוץ", "שמחת עניים" ו"עיר היונה", וכן גם ב"שירי הזמן" שלו בשני הכרכים של "הטור השביעי", שנתנה ביטוי בתרופות רעיון, לשון והבעה לרחשי הדור ולמאבק תקומתו.

פרס הרב קוק לפרופ' ש. ק. מירסקי

בג' באלול, ביום הזיכרון הכ"ה לפטירתו של הרב קוק, התקיים בתל-אביב טקס הענקת הפרס של העיר על שם הגאון והרב הראשי בארץ ישראל לספרות תורנית לד"ר שמואל ק. מירסקי, פרופסור לספרות תלמודית בשיבה-אוניברסיטה, על ספר השאלות דרב אתאי גאון על ספר בראשית עם ביאורים, הערות ומבוא מאת חתן הפרס,

ספרים שנתקבלו במערכת

שבת, ש., במחנות הצפון, קורותיו של אסיר ציון מאחורי מסך הברזל, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1959. עריכה א. אור. 574 ע'.
מוהר, מאיר, בחרט אנוש, רשימות פיוט ופרווה, הוצאת דביר, תל-אביב, תשי"ט. 324 ע'.
במקום שאלפי בני אדם עוברים ואינם רואים מאומה, מגלה המשורר עמוקות מחי יום יום.

צייטלין, שניאור זלמן, ישו הנוצרי "מלך היהודים". זמנו, משפטו וצליבתו. עברית: ד"ר יוסף בר-לב. הוצאת הספרים מ. גיומן בע"מ, ירושלים—תל-אביב, תשי"ט. 198 ע'.
כתיבי יהודה ליב גורדון, פרוזה. הוצאת "דביר", תל-אביב, תש"ך. תב ע' בצורה אלבומית, שני טורים לעמוד. בתוכן: סיפורים; צלוחית של פליטון (א—כ"א); על נהר כבר; במאסר ובגולה; פרקי זכרונות; דבר וים בימו; הערות והארות.

Buber, Martin, *The Origin and Meaning of Hasidism* (Edited and translated by Maurice Friedman), Horizon Press, New York, 1960, 254 pp.

Baron, Salo W., *A Social and Religious History of the Jews, Index to Volumes I—VIII*, Columbia Univ. Press, 1960, 163 pp.

Davis, Moshe and Ratner, Victor, *The Birthday of the World*, Etchings by Marc Chagall, Farrar, Straus & Cudahy, New York, 1959.

Eretz-Israel (Archaeological, Historical and Geographical Studies), Vol. 5, The Israel Exploration Society, Jerusalem, 1958, Hebrew and English — 259 pp. and 97 pp.

Essays on Jewish Life and Thoughts (Presented in Honor of Salo W. Baron) ed. by Jos. L. Blau, Philip Friedman, Arthur Hertzberg, Isaac Mendelsohn, Columbia Univ. Press, New York, 1959, 458 pp.

Foote, Dorothy N., *The Constant Star* (A Novel of the Elizabethan Age), Charles Scribner's Sons, New York, 1959, 340 pp.

Hitti, Philip, K., *Syria* (A Short History of Syria including Lebanon and Palestine), The Macmillan Co., New York, 1959, 270 pp.

Elder, John, *Prophets, Idols and Diggers* (Scientific Proof of the Bible), The Bobbs-Merrill Co., Indianapolis, New York, 1960, 249 pp.

בית-הדפוס „פוטורו”
מדפיסי ה„בצרון” ו„הדואר”
וכתבי-עת שונים בשלוש השונות
עברית, אידית ואנגלית.
FUTURO PRESS INC.

476 Broadway, New York 13, N. Y.

MY GLORIOUS BROTHERS

by Howard Fast

The glorious saga of
HANUKKAH

told by a Master story-teller. It will hold the reader spellbound from the beginning to the very end.

Price \$3.00 at all book dealers.

HEBREW PUBLISHING CO.

79 Delancey St., New York 2

לזכר עברי נאמן
אלהו רוכווארג ז"ל

ברכות נאמנות ל„בצרון”
לשנה החדשה
HEBREW AMERICAN TYPO.

UNION NO. 83

175 E. Broadway, New York 2, N.Y.

Lazar Becker, Pres.
N. Grunberger, Vice-Pres.
I. Moinester, Sec.-Treas.
H. Kupferstein, Rec. Sec.

Greetings from . . .

**ENGLAND
MOTOR CO.**
Ford Dealer Since 1926
Greenville, Miss.

Greetings from . . .

**GETZ JEWELRY
STORES**
Seventh & Vine Sts.

Greetings from . . .

**FEDERAL BOILER
CO., Inc.**
Midland Park, N. J.

Greetings from . . .

**HOME GAS
INDUSTRIES, Inc.**

Greetings from . . .

**THE ROBERT TREAT
HOTEL COMPANY**
"A Knott Hotel"
50 Park Pl., Newark, N. J.

Greetings from . . .

**PENN'S LADIES
APPAREL**
1412 Main St.

Greetings from . . .

Cleaners ROXY Dyers
1078 Broadway
Albany, N. Y.

Greetings from . . .

WEINER'S STORES
2610 McKinney Ave.

Greetings from . . .

DR. HARRY WECHSLER
737 Park Ave.
New York City

Greetings from . . .

TELL CITY CHAIR CO.
Toll City, Indiana

Greetings from . . .

**HARRINGTON
HOTEL CO., Inc.**
11th & E Sts. N. W.
Washington, D. C.

Greetings from . . .

H. W. MOORE & SON
1009 Pearl St.

Greetings from . . .

CHECKER CAB CO.
2124 St. Marys Ave.

Greetings from . . .

**THE
G. M. McKELVEY CO.**
210-226 West Federal St.

Greetings from . . .

LOU LEVINSON
633 York Street
Newport, Ky.

Greetings from . . .

**A World Famous
Landmark
THE OCCIDENTAL**
Where Statesmen Dine
Next to the Willard Hotel

Greetings from . . .

**THE H. B.
STIEF JEWELRY CO.**
214-218 Sixth Ave. Mo.

Kenin & Posner
Brooklyn, N. Y.

Dr. Philip I. Salzberg
80 Hanson Place
Brooklyn, N. Y.

**Steinberg & Dubin
Memorials, Inc.**
245 E. Houston St., N.Y.C.

Morris Letter Service
519 Center St.

**Evangeline Funeral Home
Inc.**
P.O. Box 607
New Iberia, La.

New Smile Restaurant
819 Montgomery St.
Syracuse, N. Y.

Morris J. Larsen
8 East Wilson St.

Walter W. Schultz
18119 Torrence Ave.

Published monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except from Feb. — March June — July, Nov. — Dec., when published bi-monthly, and August, when not published). Profs. N. Glatzer, Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1960, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in the articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and do not necessarily reflect those of the editors and publisher. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

פ י ל ד ל פ י ה

אנו, חברי התנועה העברית בפילדלפיה, שולחים בזה ל"ישראל", לר' ישראל ולכל ישראל את ברכתנו לשנה החדשה: תביא אשתך בכנפיה, שלום בין ישראל ושכניה!

אבא אבנד	ד"ר יוסף לוויצקי
דוד אלשר	דוד יצחק מאן
חיים ברכהן	ד"ר יוסף מרגלית-גורדון
סיימן בריקלין	זאב סוסמאן
א. ל. ברקוביץ	מנחם טען
ד"ר אלעזר גואלמן	דוד סקארסטון
ד"ר מנחם ג. גלן	בנימין פטלוק
יעקב דורנבלום	ד"ר שמואל פיטליק
חנה דורנבלום	רבי לואיס פארריס
ד"ר חיים הריס	יעקב צוזמר
מאיר ווייטצל	
ד"ר משה יהודה חבלוב	ד"ר יהושע קאהן, טרנטון
"חברותא"	חיים ראזין
ד"ר זאב תומסקי	יצחק ראזין
שמואל טוקר	דוב רובין
יוסף יעניש	יצחק שווארץ
יצחק לאפעיר	פרופ' פינחס שוב
הנרי לוויט	ישראל שור
יעקב לוויין	צבי שטייניג
מאיר לוויין	שמואל שיממל

ע ר ד ח ו פ ש ה

חסוך עד 18% בהפליגך למסע הטרנסאטלנטי שלך בסתיו ובחורף הזה, במחירי עונת החסכון של קונארד ובהנחה של 10% במסע של הלוך-ושוב. התענג על מאכלי קונארד המובחרים... שירות בריטי ללא פגם... נופש ימי רב-טוב. קשרים נוחים עם מדינת-ישראל דרך סאוטהמפטון, ליברפול, שרבורג והאזור מאפשרים ביקורים בלונדון ופאריס בדרך. תשומת-לב מיוחדת לצרכי כשרות. חדרים לתפילה.

ש י ר ו ת נ ו ח

שירות קונארד המשתלם מראש הוא הסדר מהימן לשם הבאת אהוביך לאמריקה. מחירים מוזלים למהגרי-קבע בכל ההפלגות מערבה מאוקטובר 15 עד יולי 30.

מבחר של טיולי נופש מלהיבים מי 12 עד 95 יום

טיול-סתיו של יס-התיכון בקארוניה... אוקטובר 4

6 טיולי-שמש במאוריטאניה לים הקאריבי... דצמבר - אפריל... טיול עולמי בקארוניה... יאנואר 28

ראה סוכן הנסיעה שלך

הנסיעה היא חצי התענוג!

סע

CUNARD

CUNARD LINE

25 Broadway, N.Y. 4 • BO 9-5300
441 Park Ave., N.Y. 22 • PL 5-4300

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 50 years.

Buy the Economy 79c Size
Save as much as 41c

Also available in 37c and 15c sizes.

When Nature "forgets"... remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE